

Tallinna Ülikool
Humanitaarteaduste Instituut

Mariann Rückenberg

Emma Asson (1889-1965) – naise kujunemine ajalooõpikute autoriks.

Naiste kujutamine tema õpikutes

Magistritöö

Juhendajad: PhD Ulrike Plath

PhD Kadri Tüür

Tallinn 2023

„Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi. Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik selle kirjutamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.”

/Allkiri/

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. EMMA ASSONI ELU JA KUJUNEMINE AUTORIKS	14
1.1 Naiste hariduslikud ja ühiskondlikud võimalused 20.sajandi alguses.	14
1.2 Emma Assoni kujunemine ajalooõpetajaks ja ajalooõpiku autoriks	17
1.3 Emma Assoni poliitilised vaated ja naiste õigused	21
1.4 Assoni abielu ja elu pärast poliitikast taandumist	23
2 AJALOO ÕPETAMINE JA ASSONI AJALOOÕPIKUD	26
2.1 Ajaloo õpetamise algus Eestis, ajalooõpikutest Vene impeeriumi ajal (kuni 1917)	26
2.2 Ajaloo õpetamine ja ajalooõpikud Eesti Vabariigis (1918-1940)	29
2.3 Assoniga kõrvutatavad autorid	34
3 NAISTE KUJUTAMINE ASSONI ÕPIKUTES	36
3.1 Naiste kujutamine E. Assoni õpikus „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912) ja J. Sitska õpikus „Üleüldine ajalugu. 1.jagu, Wana aeg“ (1910).	36
3.1.1 Naiste mainimise sagedusest vana aja õpikutes	36
3.1.2 Imetletud naised	38
3.1.3 Ohtlikud naised	39
3.1.4 Allasurutud naised ja vägivalla ohvrid	41
3.1.5 Meestega võrdväärset naised	43
3.2 Naiste kujutamine E. Assoni õpikus „Uus aeg“ (1925) ja J. Adamsoni õpikus „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ (1933)	45
3.2.1 Naiste mainimise sagedusest uue aja õpikutes	45
3.2.2 Tugevad ja targad valitsejannad	47
3.2.3 Nõrgad valitsejannad	49
3.2.4 Ohtlikud naised	52
3.2.5 Allasurutud naised ja vägivalla ohvrid	54
3.2.6 Naiste olukorra paranemine, meestega võrdsed ja mõjukad naised	56
3.3 Assoni omapära ajalooõpikute autorina	58
KOKKUVÕTE	60
SUMMARY	63
ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOEND	65
LISAD	72

SISSEJUHATUS

19. sajandi lõpul hoogustus Euroopas naiste tahe kaasa rääkida poliitilistes ja ühiskondlikes küsimustes. Puutumatuks ei jäänud selles ka Vene impeerium, mille alla Eestimaa sel ajal kuulus. Naiste õigused ja võimalused hakkasid alates 20. sajandi algusest murranguliselt muutuma ja palju kiiremini kui eelnevatel sajanditel. Industrialiseerimisest tulenevad arengud majanduslikus, ühiskondlikus ja poliitilises korralduses defineerisid ümber ka soorollid ning löid naistele sobiva pinnase võrdsete õiguste nõudmiseks meestega. Esimene maailmasõda hävitas senise kehtinud korra. Värskest sündinud rahvusriikides, millest üheks võib ka Eesti Vabariiki lugeda, sai sugude võrdsusest seadus, kuid sügavale juurdunud traditsiooniliste arusaamade tõttu, realiseerusid naiste õigused ja võimalused ühiskonnas eneseteostuseks siiski aeglaselt. Hariduse võimaldamine tütarlastele ja naistele sai eeltingimuseks naiste võimaluste avardamisele ühiskonnas. Naiste olukorra muutumine hakkas kajastuma ka kultuuris: kunstis ja kirjanduses, aga ka teaduses, ülikooli- ja koolihariduses, samuti õpikutes ja õppematerjalides. 20. sajandi alguseks olid võrsunud esimesed põlvkonnad eesti naisi, kel oli võimalik omandada kõrgharidus ja kes said töötada kõrgharidust nõudval erialal, sealhulgas õpetada, koostada õppematerjale, olla õpikute autoriks ja mõjutada järgnevaid põlvkondi uues vaimus. Minu magistritöö uurib Emma Assoni kujunemist ajalooõpikute autoriks ja naiste kujutamist tema kirjutatud ajalooõpikutes ning loodab avada uusi perspektiive eesti naise võimalustest eneseteostuseks ajalooõpikute autorina Vene tsaaririigis (kuni 1917) ja Eesti Vabariigis (1918-1940). Uurimisteema valikul lähtusin ajalooõpingute jooksul tekkinud huvist naiste ajaloo vastu. Tutvunud Eesti esimeste feminismi suurkujudega nagu Lilli Suburg, Marie Reisik, Vera Poska-Grünthal, Elise Käer-Kingisepp ja Helmi Mäelo jäi mulle mõistatuseks, mispärast Emma Asson on tagasihoidlikult teiste varju jäänud. Kirjaniku, ajaloolase ja naisena soovisin teada, kuidas õnnestus Emma Assonil saada juba Vene tsaaririigi ajal ajalooõpikute autoriks, mis on tema õpikute omapära võrreldes tema kaasaegsete meesautoritega ning kas ja kuidas tema õpikud kajastavad naiste kujutamise muutumist ajas.

Eesmärk, probleem ja uurimisküsimused

On üldiselt teada, et ajalookirjutuses, seal hulgas ajalooõpikutes, mainitakse mehi rohkem kui naisi. Selle üheks põhjuseks võib pidada asjaolu, et kirjutiste autoriteks on varasemal ajal olnud peaaegu alati mehed. Seepärast ongi minu magistritöö eesmärgiks selgitada välja kas Emma Assoni puhul, kes esimese naisena hakkab eestikeelseid ajalooõpikuid kirjutama, võib märgata naiste mainimise suurenemist ja naiste kujutamise mitmekesisemaks muutumist või mitte. Assoni mõistmiseks ei piisa üksnes õpikute analüüsist, tarvis on kaardistada ka temaaegne ajalooline kontekst naiste õigustest ja võimalustest ühiskonnas, Emma Assoni biograafia, koolihariduse eripärad Vene impeeriumi ja Eesti ajal, õpikute levik ja ajalooõpetamise eesmärgid. Peamisteks uurimisküsimusteks on milline oli Emma Assoni elu, millised olid tema ajal haritud naiste võimalused eneseteostuseks ja kuidas sai Assonist õpikute autor? Kuidas kujutab Asson naisi enda kirjutatud õpikutes „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“¹ (1912) ja „Uus aeg“²(1925) võrreldes temaaegsete ajalooõpikute autorite Jaan Sitska ja Johannes Adamsoni õpikutega. Mida võiks pidada Assoni kui autori omapäraks?

Uurimisseis ja allikad

Naiste kujutamise uurimine õpikutes sai hoogu lääneriikides, eriti USA-s juba 1970. aastatel. Feministlikku muret naiste kujutamise kohta väljendas kirjanik Janice Trecker 1973. aastal kirjutatud ariklis: „Women in US History Highschool Textbooks“. Trecker kirjeldab artiklis, kuidas vastati ameerika ajaloolase Arthur Schlesingeri küsimusele miks naised on ajaloost välja jäetud. Vastati: „Aga nad ei teinud ju midagi.“ Trecker leiab, et naised panustasid küll olulistesse valdkondadesse, kuid nende ajalugu ei ole lihtsalt üles tähendatud.³ 1975. aastal uurisid Phyllis Arlow ja Merle Froschl naiste kujutamist populaarsetes parasjagu kasutusel olevates ajaloo ja inglise kirjanduse õpikutes Ameerikas. Naiste mainimist vaadeldi raamatu sisukordades, uuriti milliseid naisi on prominentsena mainitud ja kuidas on kujutatud vähemusi (indiaanlasi, mehhiklasi, puertoricolasi, aasia naisi), lisaks

¹ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega*. Joh. Lepa kirjastus, Tallinn

² Asson, E. (1925). *Uus aeg*. Noor-Eesti kirjastus, Tartu

³ Trecker, J. L. (1973). Women in US History High School Textbooks. *International Review of Education* Vol. 19, No. 1, The Education of Women (1973), 133-139, lk 133

analüüsiti ka illustratsioone. Arlow ja Froschl jõudsid tõdemuseni, et naised on õpikutest suures osas välja jäetud: neid on vähe illustratsioonidel, neile pühendatud peatükke on minimaalselt, vähemustesse kuuluvaid naisi ei mainita peaaegu üldse ja õpikutest on puudu valdkonnad, kus naised on saavutanud tunnustust, näiteks kunstid, teater ja tants.⁴

Naiste kujutamise uurimine saab hoogu 1990. aastatel. Christine Elizabeth Millsi kirjutatud uurimustöö „The portrayal of women in history textbooks“ (1994) vaatleb naiste kujutamist põhikoolile mõeldud maailma antiiktsivilisatsioonidest rääkivates õpikutes. Ta vaatleb kolmel kümnendil (1970, 1980, 1990. aastatel) kirjutatud õpikuid ja teeb õpikutele nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset analüüsi naiste kujutamise uurimiseks. Kvantitatiivses analüüsis pöörab Mills tähelepanu naiste mainimise sagedusele, staatusele ja rollidele. Kvalitatiivses analüüsis vaatleb ta naiste rolle ja osalemist sotsiaalses, majanduslikus ja poliitilises elus. Tulemusi esitleb Mills mitte autorite vaid kirjastuste järgi ning paigutab kirjastused Mary Kate Thompson Tetreault'i feministlikku faasiteooriasse⁵ naiste ajaloo kujutamise kohta.⁶ 1996. aastal on naiste kujutamist ajalooõpikutes feministlikust perspektiivist lähtudes uurinud ka Michelle Commeyras ja Donna E. Alvermann. Naiste kujutamise analüüsimiseks on nad kasutanud meetodina kontentanalüüsi ja kodeerimist.⁷

Ajaloo õpikutes naiste kujutamist ja selle mõju noortele käsitlevad ka Annie Chiponda ja Johan Wassermann 2011. aastal avaldatud artiklis: „Women in History textbooks – What message does this send to the youth?“ Nad kirjutavad oma uurimistulemustest, mis hõlmasid USA, UK, Taiwani, Venemaa ja Lõuna Aafrika Vabariigi õpikuid ning jõuavad järeldusele, et naised on ajalooõpikutes marginaliseeritud, neid esineb vähe ning neid on eksitavalt kujutatud.⁸ Ka Helsingi Ülikooli professor

⁴ Arlow, P. & Froschl, M. (1975). Women in the Highschool Curriculum: A Review of High School U.S. History and English Literature Texts. *Women Studies Quarterly*. The Feminist Press, New York, 11-17, lk 12-13

⁵ Tetreault, M. K. T. (1985). Feminist phase theory: An experience-derived evaluation model. *The Journal of Higher Education* 56(4), lk 363-384. Vaadatud 12.05.2023 (<https://www.jstor.org/stable/1981301>). Tetreault'i kohaselt on viis faasi: 1. faas on mehelik käsitlus – eeldab et mehelik mõtteviis on universaalne, uuritavad ja õpetatavad teadmised on meeste poolt artikuleeritud ja meeste jaoks mõeldud, naised puuduvad (lk 368); 2. faas on kompenseeriv käsitlus – naiste puudumise teadlikkus on tekkinud, kuid mehelikkus on endiselt mõõdupuuk, naisi märgatakse kui nad on saavutanud meeste standardite kohaselt midagi suurt (368); 3. faas on bifokaalne käsitlus, kahene vaatlusviis, eraldatavad on avalik ja privaatsfäär, mis põhineb meheks ja naiseks olemise kogemustel, esindatud on misogüünia, sugulised eelarvamused, naiste mahasurumine ja naiste püüded ületamaks neid raskusi (lk 368-369); 4. feministlik käsitlus, kus on esindatud naiste huvid, kultuuriväärtused ja kogemused, pluralistlik lähenemine, rass, klass, rahvus naiste kogemuste määrajana (lk 370); 5. faas on multifokaalne või relatiivne käsitlus, mis vaatleb kuidas mehed ja naised koos töötavad ja täiendavad teineteist (lk 375).

⁶ Mills, C. E. (1994). The portrayal of women in history textbooks. *Theses Digitization Project*. 885, 50-52. Vaadatud 12.05.2023 <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/885>

⁷ Commeyras, M. (1996). Reading about Women in World History Textbooks from One Feminist Perspective, *Gender and Education*, 8: 1, 31-48, doi: 10.1080/713668481

⁸ Chiponda, A. & Wassermann, J. (2011). Women in History textbooks – What message does this send to the youth?. *Yesterday & Today*, No 6 December 2011, 13-25

Marianna Muravyeva on uurinud soo ja rahvuse kujutamise perspektiivi Vene ajalooõpikutes maailma ajaloo kohta ning jõudnud järeldusele, et naisi mainitakse vene ajalooõpikutes harva ja eelkõige kui nad on kurikuulsad.⁹ Naiste kujutamist ajalooõpikutes käsitleb ka Crystal Rayle 2020. aastal avaldatud uurimustöö „Herstory: An Analysis of the Representation of Women in Middle Grades U.S. History Textbooks“. Rayle kasutab meetodina kvalitatiivset kontentanalüüsi ja tõlgendab tulemusi Tetrault'i feministlikku faasiteooria kaudu.¹⁰

Töö kirjutamisel olen kasutanud rohkelt eesti ajaloolaste uurimusi. Ajaloo õpetamise ajaloost Eestis on kirjutanud ajaloolane ja pedagoog Hillar Palamets (1927-2022). Tema 1968. aastal ilmunud Tartu Riikliku Ülikooli õppematerjalis „Ülevaade ajaloo õpetamise arengust“¹¹ leiab üksikasjaliku ülevaate ajaloo kui õppeaine tekkimisest koolidesse juba 19. sajandi keskel ja selle arengutest erinevate riigikordade ajal. Palametsa tekstiga töötades tuli aga silmas pidada Nõukogude võimu tsensuuri, mis eriliselt Eesti Vabariigi (1918-1940) aegset õpikute ja olude ülevaadet kohati moonutas. Palametsa ülevaadet ajaloo õpetamise kohta on kasutanud oma doktoritöös kultuuriajaloolane ja õpetaja Heiki Haljasorg (s. 1977). Tema 2017. aastal kaitstud doktoritöö „Ajaloo õppeaine eesti õppekeele üldhariduskoolide õpetamise plaanis, õppekavades ja aineprogrammides 1874-2016. Ajaloolis-analüütiline käsitus“ keskendub õppekavade ja aineprogrammide analüüsile.¹² Ajalooõpikute kaudu on Assonit uurinud ajaloolane Väino Sirk (s. 1942). Tema 1991. aasta artikkel *Õpetajate lehes*¹³, 1993. aasta artikkel *Teaduste Akadeemia Toimetistes*¹⁴ ja 2000. aastal avaldatud artikkel *Tunas*¹⁵, annavad põhjaliku ülevaate Assoni ja tema kaasaegsete ajalooõpikutest, õpikute välja andmise kronoloogiast, arvustustest, heakskiidust, kasutamise populaarsusest ja ka sisulistest iseärasustest. Sirgi artiklite põhjal valisin välja Assoniga kõrvutatavad meesautorid ja nende õpikud, mida võrrelda siinses magistritöös.

Eesti naiste hariduslikest võimalustest, koondumisest seltsidesse, ühiskondlikust tegevusest 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algusel on kirjutanud ajaloolased Sirje Kivimäe (s. 1947) ja Sirje Tamul

⁹ Muravyeva, M. (2006). Shaping gender and national identity through Russian history textbooks on world history. *Yearbook of the International Society for Didactics of History* 2005, 51-62.

¹⁰ Rayle, C. (25.11. 2020). Herstory: An Analysis of the Representation of Women in Middle Grades U.S. History Textbooks. *Student Research Submissions*. 374. Vaadatud 12.05.2023 https://scholar.umw.edu/student_research/374

¹¹ Palamets, H. (1968). *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust*. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu

¹² Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine eesti õppekeele üldhariduskoolide õpetamise plaanis, õppekavades ja aineprogrammides 1874-2016. Ajaloolis-analüütiline käsitus. Doktoritöö. Tallinna Ülikool.

¹³ Sirk, V.(03.08.1991). Ajalooõpikute autor Emma Asson (1889-1965). *Õpetajate leht* nr.31, lk 4

¹⁴ Sirk, V.(1993). Eesti keskkoolide ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpikud 1919-1930. *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised* 1993/4, lk 47-64

¹⁵ Sirk, V.(2000). Keskkooli ajalooõpik Eesti Vabariigis 1918-1940. *Tuna* 2000/2, lk 78-89

(s. 1951). *Vita Academica, Vita Feminea* kogumikus avaldatud Kivimäe artikkel „Kõrgemast naisharidusest Venemaal“¹⁶ ja Tamuli ülevaatlik artikkel „Naisüliõpilased Tartu Ülikoolis 1905-1908“¹⁷ kirjeldavad esimeste naisüliõpilaste keerulist teekonda hariduse ja tunnustuse saamise nimel. Kivimäe artikkel „Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased“¹⁸ annab ülevaate naisseltside tekkimisest ja edenemisest ning asetab selle Eesti arengu konteksti talupoja-ühiskonnast kuni iseseisva rahvusriigini. Eesti naiste uurimisse on suure panuse andnud Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT). Nende väljaantud ajakiri *Ariadne Lõng* on avaldanud mitmeid ajaloolaseid uurimusartikleid naiste kohta, mis on ka minu magistritöös kasutust leidnud. Kirjandusteadlase ja toimetaja Eve Annuki (s. 1964) artikkel „Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”¹⁹ avab eesti naise emantsipatsiooniteema käsitlust avalikus ruumis ja ajakirjanduses ning suhestab seda Lilli Suburgi ilukirjandusliku ja ajakirjandusliku loominguga. Eve Annuk on kirjeldanud Lilli Suburgi eluteed lähemalt ka *Keel ja Kirjanduses* avaldatud artiklis: „Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee“²⁰.

Emma Assoni elu, poliitilisi vaateid ja tegutsemist poliitikas on uurinud kirjandusteadlane Aija Sakova (s. 1980). *Ariadne Lõngas* avaldatud artiklis „Eesti naise ühiskondlik-poliitiline ja perekondlik roll 1920. aastate alguses“²¹ kirjutab Sakova, et on informatsiooni kogumiseks vestelnud Emma Assoni miniaga ja artikkel sisaldab muuhulgas isiklikumat sissevaadet Emma Assoni pereellu, vaadeldes paralleelselt Assoni ponnistusi eesti naiste õiguste ja võimaluste parandamise eest Riigikogus ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevuses 1920. aastatel. Sakova pöörab tähelepanu Alma Ostra-Oinase ja Assoni abieluseaduse eelnõule, mis pidanuks abielunaise seaduslike õiguste määratlusse selgust tooma, kuid mida kahjuks seadusena Riigikogu vastu ei võtnudki. Artiklis on kirjeldatud ka Assoni nõrdimust ja tema avalikke sõnavõtte Eesti naiste keerulisest olukorrast ning endiselt alles lootust selle parandamiseks.

¹⁶ Kivimäe, S & Tamul, S. (1999). Kõrgemast naisharidusest Venemaal. *Vita Academica, Vita Feminea*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 72-92.

¹⁷ Tamul, S. (1999). Naisüliõpilased Tartu Ülikoolis 1905-1918. *Vita Academica, Vita Feminea*. Tartu, lk 93-126

¹⁸ Kivimäe, S. (1995). Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupoja ühiskonnast rahvusriigini*. Eesti Ajalooarhiiv. Eesti TA Ajaloo Instituut, F

¹⁹ Annuk, E.(2012). Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”. *Ariadne Lõng* ½, lk 65-81

²⁰ Annuk, Eve (2016). Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee. *Keel ja Kirjandus*, nr 7, 2016-07, lk 539-552

²¹ Sakova, Aija. (2006). Eesti naise ühiskondlik-poliitiline ja perekondlik roll 1920. aastate alguses Emma Asson-Petersoni näitel. *Ariadne Lõng* 2005/2006 VI aastakäik ½, lk 121-129

Naiste kuvandeid ja kujutamist on käsitletud ka mitmed ülikoolide lõputööd. Hanna Usina ajaloo magistr töö „Naisekeha kõlblusvastasuse sümbolina 1920. aastate läänemaailmas ja Eestis“²² vaatleb naise keha kujutamist ajakirjanduses, kuid käsitleb põgusalt ka prostitutsiooni, abortide ja pornograafia teemat. Naiste kuvandeid ajakirjanduses on oma bakalaureusetöodes uurinud ka Jaanika Tamar²³ ja Inger-Helene Värat²⁴. 20. sajandi alguse kirjanduse naisekujusid on uurinud Elo Lindsalu, kelle 2008. aasta doktoritöö „Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses“²⁵ annab ülevaate kuidas eesti naine kirjandusse ilmus nii tegelase, kui ka autorina. Lindsalu kasutas naisekujude modelleerimisel ka raamatute ja autorite ajaloolist konteksti.

Soorollide kujutamist õpikutes on uuritud ka teiste õppeainete õpikutes. Maarja Murutalu²⁶ uuris soostereotüüpe alushariduse õpikute illustratsioonidel ja Stella Tuvi²⁷ vaatles soorolle kuuenda klassi inglise keele õpikus. Õpikutes leiduvate kuvandite ja stereotüüpide uurimisel põhineb mitmeid teadustöid. Uuritud on naiste kujutamise asemel hoopis mõne sündmuse, riigi, rahva või ajaloo perioodi kujutamist õpikutes – perspektiive on erinevaid. Greete Puusilla²⁸ ja Liisa Randmaa²⁹ bakalaureusetööd ning Andre Pettai³⁰ magistr töö on üksnes mõned võimalikud näited õpikutes kuvandite uurimisest.

Minu magistr töö sai naiste kujutamise uurimiseks inspiratsiooni Jaan Mikki poolt kokku pandud 2002. aastal ilmunud artiklite kogumikust „Soorollid õppekirjanduses“, kus Liina Järviste, Ülle Säälik, Mare Sadam, Ingrid Leinus ja Riin Hiieväli on kirjutanud meeste, naiste ja soorollide kujutamisest kaasaegsetes ajalooõpikutes ning analüüsinud, kuidas koostada tasakaalustatumaid ajalooõpikuid. Kogumikus uuritakse õpikutes esinevaid soorolle nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt. See andis ajendi ka oma magistr töös uurimismeetodeid kombineerida.

²² Usin, H. (2017). Naisekeha kõlblusvastasuse sümbolina 1920. aastate läänemaailmas ja Eestis. Magistr töö. Tallinna Ülikool

²³ Tamar, J. (2013). Eesti naiskorporandi kuvand perioodikas aastatel 1920-1940. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool

²⁴ Värat, I.-H. (2021). Emantsipeeruva naise kuvand ajakirjas Kratt aastatel 1925-1940. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool

²⁵ Lindsalu, E. (2008). Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses. Doktoritöö. Tallinna Ülikool

²⁶ Murutalu, M. (2019). Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Narva Kolledž

²⁷ Tuvi, S. (2020). Soorollide kajastamine kuuenda klassi inglise keele õpikus "I Love English IV". Magistr töö. Tartu Ülikool

²⁸ Puusild, G. (2016) Araablase kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes sõdadevahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool

²⁹ Randmaa, L. (2013) Põhjamaade kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes 1849-1939. Bakalaureusetöö. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool

³⁰ Pettai, A. (2015) Eesti Vabariigi varase ajaloo kajastamine aastatel 1989-2006 ilmunud õppekirjanduses. Magistr töö. Tartu Ülikool

Käesoleva magistritöö primaarseteks uurimisallikateks on neli ajalooõpikut: Emma Assoni „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajalookaartidega“ (1912) ja „Uusaeg“ (1925) mida olen võrrelnud Jaan Sitska õpikuga „Üleüldine ajalugu. 1. jagu, Wana aeg“³¹ (1910) ja Johannes Adamsoni õpikuga „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“³²(1933). Assoni, Sitska ja Adamsoni õpikuid säilitatakse Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus ja mõnda neist oli võimalik ka koju uurimiseks laenutada. Fotosid Assoni õpikute esikaantest ja valitud illustratsioonidest õpikutes on võimalik näha magistritöö lisades.³³ Õpikute pikem tutvustus asub magistritöö 2. ja 3. osas.

Tutvusin Emma Assoni uurimiseks ka tema Tartu Keiserliku Ülikooli üliõpilastoimikuga³⁴, mida säilitatakse Tartu Rahvusrhiivis. Toimik sisaldas lõputunnistust, hinnetelehti, Emma Assoni fotot, lõputööd pealkirjaga „Katariina II seadusandlik komisjon“, lühikesi kirju, märkmeid ja lubasid eksamil osalemiseks. Väheste vene keele oskuse tõttu polnud mul võimalik kogu üliõpilastoimiku sisu tõlkida ja uurimine jäi piiratuks.

Assoni sõnavõtte naiste, poliitika ja ühiskonna teemadel vaatasin Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamatutest I ja II³⁵. Esimene köide koondab 1921-1923. aastate andmeid liidu tegevusest ja teine köide 1923-1925. aastate tegevuste andmeid. Emma Peterson on märgitud teise köite toimetajana, aga tema sõnavõtte leiab mõlemast köitest.

Sekundaarsete allikatena võib nimetada ka 20.sajandi alguses ilmunud artikleid perioodikas. Olevikus ilmunud artikleid kasutasin naisõpetajate olukorra kirjeldamisel ja pedagoogika ajakirjas Kasvatus ilmunud arvustusi ja arvamusalugusid ajaloo õpetamise ja ajaloo õpikute probleemide avamisel. Pedagoogilisi sihte ajalooõpetuses aitasid mõista õppekavade dokumendid. Et Heiki Haljasorg on õppekavu juba oma doktoritöös põhjalikult analüüsinud, tutvusin lähemalt vaid kolme õppekavaga: „Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid“³⁶, (1877), „Algkooli õppe- ja tunnikavad“³⁷ (1921) ja „Algkooli õppekavad“³⁸ (1928), mis ajaliselts minu töös kirjeldatud perioodiga kattusid ja huvi pakkusid. Peeter Põllu 1916. aasta „ENKS Tütarlaste Keskkool 1906-1916: Tagasiwaade

³¹ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu 1. jagu: Wana aeg*. Tallinn: A. Busch kirjastus

³² Adamson (1933). *Uus aeg, keskkooli III klassi kursus*. Tartu: Loodus

³³ Vt Lisa 6, Lisa 7, Lisa 9 ja Lisa 10

³⁴ RA, EAA.402.1.1055

³⁵ Vt Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat I (1924); Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat II (1926)

³⁶ Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid. (1877). Viljandi: F. Feldt.

³⁷ Eesti Vabariigi Haridusministeerium. (1921). Algkooli õppe- ja tunnikavad.

³⁸ Eesti Vabariigi Haridusministeerium. (1928). Algkooli õppekavad.

kümneaastase tegewuse pääle³⁹ võimaldab sissevaadet esimese eestikeelse tütarlaste kooli asutamiskeskustele ja Emma Assoni õpetajatööle.

Helmi Mäelo (1898-1978) raamat „Eesti naine läbi aegade“⁴⁰ võimaldas 20. sajandi alguse naiste probleeme kaardistada ja juhata mitmete teiste allikateni. Mäelo on eluaastate poolest Emma Assoni kaasaegne, ja ta kirjutab raamatus kohati naistest, keda isiklikult tundis. Mäelo oli muuhulgas ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi vilistlane (1919) ja kuulus mitmetesse naiseltsidesse, 1923-1924. aastatel oli ta ajakirja Naiste Töö ja Elu peatoimetaja ja 1924-1940. aastatel ajakirja Eesti Naine peatoimetaja. Mäelo initsiatiivil hakati tähistama alates 1923. aastast Eestis emadepäeva. 1957. aastal Rootsis paguluses avaldatud „Eesti naine läbi aegade“ oli esimene terviklik ülevaade eesti naiste ajaloo kohta ja Evelin Tamm peab seda siiani üheks kõige põhjalikumaks ülevaateoseks Eesti naisajaloo kohta.⁴¹

Meetodid

Võrreldavate õpikute valimine selgus uurimistöö käigus. Tingimused õpikute võrdlemiseks olid järgmised: 1. autoriks on üks inimene, 2. õpikus on käsitletud sama ajastut/periodi, 3. õpik on välja antud sarnasel ajal (Vene impeeriumi ajal ja Eesti ajal kirjutatud õpik, enne 1934.aasta koolireformi). Õpikute analüüsimisel kasutasin naiste mainimise sageduse uurimiseks mitmeastmelist kontentanalüüsi, mille abil sain ülevaate õpikus esinevatest naistetüüpidest. Naiste kujutamise uurimiseks kontekstis kasutasin feministlikust perspektiivist lähtuvat kriitilise diskursuse analüüsi. Selle abil oli võimalik luua naiste kategooriad, lähtudes nende kujutamise viisidest kontekstis. Piirdusin analüüsimisel tekstiga, illustratsioonid ja nende peakirjad jäid analüüsist välja. Lugesin siiski illustratsioonid õpikutes kokku ja ka naised illustratsioonidel. Tulemused esitasin arvuliselt ja mainisin olulisemaid kujutatud naisi.

Kontentanalüüsi võib pidada sillaks kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite vahel. Niisuguse meetodi abil tõlgitakse mistahes eesmärgil loodud tekstid kvantitatiivsete näitajate keelde.⁴²

³⁹ Põld, P. (1916) *Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906-1916. Tagasivaade kümneaastase tegevuse pääle*. Tartu: Eesti-Kirjasuse ühisus, „Postimehe“ trükk.

⁴⁰ Mäelo, H. (1999). *Eesti naine läbi aegade*. Tallinn: Varrak

⁴¹ Tamm, E. (18.08.2013). Helmi Mäelo “Sammud edasi”. “Eesti naine läbi aegade” saamislugu. Naiste Hääl. Vaadatud 13.05.2023 <https://naiseddotnet1.wordpress.com/2013/09/24/helmi-maelo-sammud-edasi-eesti-naine-labi-aegade-saamislugu/>

⁴² Kalmus, V. (2015). Standardiseeritud kontentanalüüs. Vaadatud 14.05.2023 <https://samm.ut.ee/kontentanalyyis>

Õpikutes olevate naiste kaardistamine koosnes mitmest etapist. Esmalt loendasin üles kõik naist tähistavad sõnad (naine, naised, tütarlaps, neiu, neitsi, ema, tütar, õde, tädi, vanaema, kuninganna, jumalanna, valitsejanna jt) ning naisenimed (Pallas-Athena, Elisabeth, Katariina, Anne, Charlotte jt). Andsin igale mainimisele arvulise väärtuse 1. See andis esialgse ülevaate naiste mainimise sagedusest õpikutes. Teises etapis analüüsisin ainsuse ja mitmuse tasakaalu ehk kas õpikus esineb naine või esinevad naised. Kolmandas etapis vaatlesin tegusõnu naistega seoses, kas naine tegutseb aktiivselt (esineb lauses alusena: juhib tegevust, valitseb, annab abi, plaanib, käsib jne) või on passiivselt (temaga tehakse midagi, abiellutakse, hukatakse, röövitakse vms). Neljandas etapis jagasin raamatus esinevad naised enda loodud tüüpidesse, mis vana ja uue aja õpikutes veidi erinesid. Vana aja õpikutes jagunesid naised kahte tüüpi: müütilised naised (jumalannad, müütide kuningatütred) ja tavaline, päris naine, ajalooline isik. Uue aja õpikutes jagunesid naised nelja tüüpi: kuningannad (valitsejannad, printsessid), müütilised naised (jumalannad, kunstis ja kirjanduses kujutatud naised), anonüümsed tavalised naised ning ajaloolised nimega naisisikud (kes ei ole valitsejad). Niisugune kodeerimine võimaldas loendusandmeid arvuliselt esitada ja võrrelda nii tabeli kui diagrammi kujul.

Kontentanalüüsi esimese etapis oli analüüsiüksuseks sõna, millega tähistati naist. Sisulist konteksti sõnade loendamisel esialgu ei arvestatud. Järgnevates etappides muutus aga oluliseks juba lause ja kontekst, tekkisid tüübid, mille järgi naise mainimist kategoriseerida, kategooriate loomiseks ja võrdlemiseks kasutasin Microsoft Exceli tabelit.

Naist tähistavate sõnade loendamise käigus kirjutasin iga õpiku kohta eraldi koostatavasse tabelisse välja kõik laused, milles naisi mainiti, see hõlbustas ka hilisema diskursuse analüüsi tegemist.

Diskursuse analüüs tähendab, vastupidiselt kontentanalüüsile, teksti vaatamist kontekstis, täpsemalt teksti struktuuride süstemaatilist, detailset ja teorial põhinevat analüüsimist ning aitab aru saada, kuidas kasutatakse keelt kujutamaks reaalsust ja konstrueerimaks arusaamu maailmast.⁴³

Oluline ei ole üksnes tekst aga ka sellest väljaspool olev, analüüsitakse nii öeldut kui mitteöeldut. Kesksel kohal on vastamine küsimustele, missugust rolli teksti detailid ja omadused kommunikatsioonis täidavad.⁴⁴

Uurimustöös kasutasin feministlikust perspektiivist lähtuvat kriitilise diskursuse analüüsi teooriana, mille kaudu naiste kujutamist vaadata. Selline meetod võimaldas leida vastust küsimusele, kuidas

⁴³ Kalmus, V. (2015). Diskursuse analüüs. Vaadatud 13.05.2023: <https://samm.ut.ee/diskursusanalyys>. Vt ka van Dijk, T. A. (2005) *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 236

⁴⁴ Kalmus, V. (2015). Diskursuse analüüs

naistest kirjutatakse. Feministliku kriitilise diskursuse analüüsi eestvedajaks võiks pidada Michelle M. Lazari, kelle toimetatud kogumik „Feminist Critical Discourse Analysis“ (2005) sisaldab sama meetodi kasutanud sotsiaalteadlaste uurivaid artikleid üle maailma. Lazar kirjutab kogumiku esimeses peatükis, kuidas keel on ideoloogiate võitlustandriks, lähenemine soo perspektiivist, aitab paljastada sooga seotud ideoloogiate olemasolu. Soo ideoloogiat nimetab ta nii hegemooniliseks, et see ei tundu enamasti domineerivana vaid hoopis konsensusliku ja aktsepteeritavana ühiskonnas.⁴⁵

Naiste kujutamist ameerika õpikutes uurinud Arlow ja Froschl väidavad samuti, et keel ei ole ainult kommunikatsiooniviis, see paljastab ka väärtusi ja käitumismudeleid. Meestekeskne keelekasutus kooliõpikutes ilmneb näiteks mehelike asesõnade kasutamisel ja nende üldistamisel, alandavate terminite kasutamisel naiste kohta ja naiste jätkuval kujutamisel õrna ja ebakindlana.⁴⁶

Töö struktuur

Magistritöö jaguneb kolmeks suuremaks osaks. Esimeses osas teen ülevaate Emma Assoni elust ja autoriks kujunemisest, see sisaldab ühtlasi ka sissevaadet 20. sajandi alguses naiste võimaluste hariduse saamiseks ja eneseteostuseks. Teises osas vaatlen ajalooõpetuse teket eesti koolides ja esimeste eestikeelsete ajalooõpikute ilmumist, peatükk sisaldab ka põgusat ülevaadet kooliharidussüsteemist ja ajaloo õpetamise iseärasustest Assoni ajal.

Kolmandas osas analüüsin Assoni ajalooõpikuid „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ ja „Uusaeg“ kõrvaltades neid Sitska ja Adamsoni õpikutega. Peamiseks võrdlusaspektiks on naiste kujutamine nimetatud õpikutes.

⁴⁵ Lazar, M. M. (2005). Politicizing Gender in Discourse: Feminist Critical Discourse Analysis as Political Perspective and Praxis. *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse* Palgrave Macmillan, 1-19, lk 7

⁴⁶ Arlow.P & Froschl, M. (1975). Women in the High., lk 13

1. EMMA ASSONI ELU JA KUJUNEMINE AUTORIKS

1.1 Naiste hariduslikud ja ühiskondlikud võimalused 20.sajandi alguses.

20. sajandi alguses oli Vene tsaaririigi koosseisu kuuluva Eestimaa naistel veel üsna piiratud võimalused hariduse omandamiseks. Neil vähestel, kes olid kõrgema hariduse omandanud, oli aga omakorda keeruline haridusele vastav töökoht leida ja ühiskonnaelus aktiivselt omapead (ilma abikaasa, meessugulase toetuseta) osaleda. Eve Annuk küsib Ariadne Lõngas avaldatud artiklis: „Sooküsimus Eesti ajakirjanduses 19.sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”” miks Baltimaades säilis kauem konservatiivne sooideoloogia võrreldes Lääne ja Põhja-Euroopa riikidega? Ja vastab, et põhjuseks saab pidada nii majanduslikku mahajäävust Lääne-ja Põhja-Euroopa riikidest kui ka baltisaksa aadli kultuuri mõju, kus kodu ja perekond olidki rahvusliku vaimu keskuseks ja *Hausfrau* ehk naine selle keskmeks. Niisugusel viisil sai edukalt vastandada ratsionaalset, avalikus sfääris toimetavat meest ja emotsionaalset, isiklikus sfääris toimetavat naist teineteisele.⁴⁷

Helmi Mäelo kohaselt oli naiste poliitiline organiseerumine ühistegevusteks Vene tsaaririigi seadusi järgides vaevaline. 20. sajandi alguseks ei tegutsenud Eestimaal ainsatki naiste organisatsiooni, tegutsemisluba anti üksnes põllumeeste-, laulu-, muusika- ja karskusorganisatsioonidele, mõni aeg hiljem ka raamatukogu seltsidele. Eestikeelse seltsi asutamiseks oli tarvis kroonu luba ja seda ei jagatud kergekäeliselt, sest kõik koosviibimiste kõned tuli tõlkida vene keelde ja kroonuametniku huviks oli, et tõlkimist vajavaid koosviibimisi toimuks pigem vähem.⁴⁸

Baltisaksa naistele kehtisid loomulikult veidi teistsugused seadused. Eesti esimeseks peetava naisühenduse Eestimaa Daamidekomitee moodustasid 1872. aastal just baltisaksa ja vene aadli naised ning see täitis eelkõige punase risti funktsiooni ehk Venemaa haavatud meeste hooldamise organiseerimist ja nende perekondade aitamist.⁴⁹ Baltisaksa aadlinaised olid küll haritud, kuid nende võimalused kodust väljaspool olid piiratud. Ajaloolane Lembi Anepaio on uurinud baltisaksa aadlinaiste vaesust ja kirjutab, kuidas omandatud haridus pidas silmas eelkõige sobiliku abielu perspektiivi, elukutse omandamiseks sellest ei piisanud. Rahalisse kitsikusse sattunud aadlinaiste

⁴⁷ Annuk, E. (2012). Sooküsimus Eesti ajakirjanduses 19.sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”. *Adriadne Lõng* nr.1/2, 65-81, lk 66

⁴⁸ Mäelo, H. (1999). *Eesti naine läbi aegade*. Varrak, Tallinn, lk 70

⁴⁹ Kivimäe, S. (1995). Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. *Seltsid ja ühiskonna muutumine*. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv ja TA Ajaloo Instituut, 118-135, lk 118-119

tööle minekut ei soositud, see oli kõige viimane võimalus. Hätta jäänud baltisaksa naised elasid sageli stiftides koos ja sõltusid seal teiste, enamasti meesisikute, heasoovlikkusest ja varast.⁵⁰

Kuid vaatamata raskustele haritud naiste hulk tsaariaegsel Eestimaal tasapisi kasvas. Mäelo kirjeldab, kuidas haritud naistele nappis kodumaal väljundeid: kutsealad olid suletud, saksakeelne haridus seadis piirid keeleoskuse piires tegutsemiseks. Koduõpetajanna positsioon Venemaa jõukama klassi teenistuses saigi eesti haritud naiste peamiseks väljundiks. Koduõpetajannad rändasid kodust kaugemale ja noorte naiste luulealbumid täitusid kodumaa igatsuslauludega. Kuid 19. sajandi lõpul tekkinud venestamissurve vähendas saksakeelse hariduse tähtsust ja ühtlasi ka eesti naiste koduõpetaja koha saamise võimalusi Venemaal. Kerkis üles küsimus, mida teha haritud naistega.⁵¹

Küsimusega eesti naiste õigustest ja võimalustest hakkas tegelema alates 1900. aastast ajaleht Olevik. Algselt Ado Grenshteinile kuulunud ajaleht, mis ilmus juba alates 1881.aastast, muutis kurssi, kui Tartu majandustegelane Karl Koppel lehe ära ostis. Tema naisest, Marie Koppelist sai ajalehe peatoimetaja 1903-1905. aastateks. Olevik küsis julgelt ja avalikult, miks haritud naised ei võiks vallakoolide õpetajaks saada. 7. augustil 1903 ilmunud Olevikus kirjutab Marie Koppel: „*Millega peaksivad haritud naisterahwad kodumaal omale ülespidamist teenima'? Selle kohta on meie seltside kõneõhtutel, niisama ka ajalehtedes, mõnigi kord mõtteid avaldatud. Ma tahaksin siin ühe ameti peale tähendada, mis meie haritud naisterahvale kohalist teenistust ja ülespidamist pakub. See on kooliõpetajannade amet meie wallakoolides. Nagu teada, on meie wallakoolides siiaaani ainult meesterahvad kooliõpetaja ametis olnud. Naisterahvas on wallakoolis harukordadel töötanud, nimelt abilisena, tütar isa, wõi abikaasa oma mehe kõrval. Näib nii välja, kui ei võiks naisterahvas wallakoolis iseseiswalt töötada.*“⁵² Samas artiklis ilmneb, et sellekohane järelepärimine on võimudele juba tehtud ja vastuski saadud, mille kohaselt naised vallakooliõpetajana võivad tegutseda ja seaduslikud takistused selleks puuduvad: „*Hiljuti on Eesti kubermangu ülem maakoolide komisjon rahwahariduse ministeriumilt seletust palunud selle kohta, kas naisterahval on õigus, evang.-lutheruseusulistes wallakoolides kooliõpetajaks saada, wõi mitte. Ministeriumist on ka sellekohane seletus antud 18. jaanuaril 1902./.../et teadusliste ja õpeasutuste põhiseaduse 3641. paragrahwi järele (Weneriigi seaduste kogu XI. raam. I. osa, 1898. aasta väljaanne) mitte ükski meesterahvad, vaid ka naisterahwad kooliõpetaja ametit wallakoolides pidada wõiwad.*“⁵³ Kuigi näiliselt naistele

⁵⁰ Anepaio, L. (2019). Baltisaksa aadlidaamid ja vaesus. Magistritöö. Tartu Ülikool, lk 73

⁵¹ Mäelo, H. (1999). *Eesti naine.*, lk 70-71

⁵² Koppel, M. (7.08.1903). *Olevik* nr 32, lk 749-750

⁵³ Samas, lk 750

vallakoolides õpetamise osas piiranguid polnud, avanes õpetaja töökohal töötamise võimalus naistele vaevaliselt. Mäelo peab süüdlaseks vallavalitsuse juhatuse moodustavaid lihtsakoelisi maamehi, kellel on endiselt juurdunud eelarvamused naiste võimete piiratuse ja avalikku sfääri mitesobivuse kohta. Paraku just vallavalitsus valis õpetajaid kooli ja määras nende palga. Tihti sai haritud naise asemel töö mees, kes oli vähema haridusega ja küsis ka vähem palka.⁵⁴

Koppel ei piirdu üksnes naiste õpetamisõiguse saamisega, tähtis on saavutada ka hääleõigus. 25. novembril 1905. aastal ilmunud Olevik kajastab „Ugaunias“ toimunud koosolekut, mille eesmärk on naiste õigustele suurema tähelepanu pööramine. Koppel vahendab koosolekul toimunut, kus kõneleja soovib teada, millega põhjendavad Tartu arstid, kohtunikud, advokaadid ja ajalehetoimetajad naiste hääleõigusele vastu olemist. *„Ei kõik mahu marjamaale, muist jääb ikka karjamaale,“ laulsivad meie esivanemad ja see saatus kipub ka nüüd vabaduse-päevadel meie naisterahwaste osaks saama. Meile, naisterahwastele, tahetakse karjamaa jätta, kuna kõik teised marjamaale rühiwad. 30. oktoobril s.a. harutati Tartus Eesti näitusehoones rahvakoosolekul, missuguseid õigusi meie rahvale tarvis on. Koosolekul kõnepidajad oliwad naisterahwa healeõiguse poolt — ainult üks kohtunik oli täiesti selle vastu. /.../Aga kui mõne päeva pärast „Postimees“ selle koosoleku kirjelduse lõi, võis sealt must walge peal lugeda, et naisterahwas kurjategijate klassi jäetud oli ja krahv Wittele saadetud telegrammis temale healeõigust ei palutud wõi õigem ei nõutudki.)/.../ Ei ole küllalt arusaadaw, mispärast siis naisterühmale meestega ühesugust õigust, ja nimelt ühesugust healeõigust. anda ei soovita? Meie haritud wennad - nende hulgas ka ülem-talurahwa-kohtunik hr. Parts - ei ole ometi Hommikumaal üles kaswanud, kus haaremiaustajad ja islami-kumardajad elavad, kus naisterahwal ainult asja wäärtus on, kus teda kauba asjaks peetakse.⁵⁵ Marie Koppeli radikaalsed kirjutised ja tsaarivõimu kritiseerimine viivad tema arreteerimiseni 1905. aasta lõpus, Karl Koppel põgeneb Soome ja sureb seal 1906. aasta kevadel ning ajaleht Olevik suletakse.*

Esimese ametliku eestikeelse naisorganisatsiooni asutamiseni jõutakse 1907. aastal Tartus. Sirje Kivimäe andmetel saab Eesti Naisterahwa Seltsi peamiseks tegevuskavaks naiste olukorra arutamine koosolekutel ja ühistegevuste korraldamine alates teemajadest lõpetades käsitöö edendamise ja ajalehe välja andmisega.⁵⁶ Tartu Eesti Naisterahwa selts hakkab välja andma kuukirja Käsitööleht, mille kaasväljaandena ilmub Naisterahwa Töö ja Elu (alates 1915. aastast Naiste Töö ja Elu). Naistele

⁵⁴ Mäelo, H. (1999). *Eesti naine.*, lk 72

⁵⁵ Koppel, M. (25.11.1905). *Olevik* nr 90, lk 1427-1428

⁵⁶ Kivimäe, S. (1995). *Esimesed naisseltsid. Seltsid ja ühiskonna muutumine*, lk 130.

mõeldud lehe toimetajaks hakkab Marie Reisik (1887-1941). Ajaloõpetaja Terje Hallik peab Marie Reisiku 130. juubeliks pühendatud jutusaates just Reisikut isikuks, kes suunab naiste ajalehte rohkem naisõigusküsimuste ja vähem käsitöö kajastamise radadele ning muudab selle omal moel Eesti naisliikumise lipulaevaks.⁵⁷ 1919. aastal võtab Naiste Töö ja Elu vastutava toimetaja ameti üle Marie Reiman (1878-1963), kes tegi toimetaja tööd lehele juba ka varem ning oli samuti Lasteaia Seltsi kirjatoimetajaks. Kivimäe peab just Reimani Naisseltsi ideeliseks juhiks.⁵⁸

Naiste teemal valutab südant ka Lilli Suburg (1841-1923), ajakirjanik, kirjanik, haridustegelane ja naiste õiguste eest seisja, kes on pidanud tütarlastele mõeldud saksakeelset kooli ja andnud välja esimest naistele suunatud ajakirja Linda. Tema aktiivsem tegutsemisperiood on jäänud aga 19. sajandi lõppu. Helmi Mäelo vahendab Lilli Suburgi kirjutist ajakirja Naisterahva Töö ja Elu 1911. aasta 6. numbris. Suburg imestab, kuidas soomlased on taibanud, et naisterahva mõju koolilastele on kasulik ja on naised algkoolidesse tööle rakendanud. Ta küsib, kas ka Eesti võiks põhjapoolse naaberrahva eeskujuga ei võiks jälgida.⁵⁹

1.2 Emma Assoni kujunemine ajalooõpetajaks ja ajalooõpiku autoriks

20.sajandi alguses, eelpool kirjeldatud oludes oli naiseks sirgumas tulevane ajalooõpetaja, poliitik ja ajalooõpikute autor Emma Asson (1889-1965).

Asson sündis 13. juulil 1889 Vaabina vallas Võrumaal kohaliku vallakooliõpetaja Reinhold Assoni (1850-1913) ja Marie (sündinud Tiganik) Assoni (1856-1937) perre. Emma oli oma perekonna viiest lapsest noorim. Esialgse õpetuse sai ta kodust, kuid ametlik koolitee algas Võru tütarlaste koolis, kus ta õppis aastatel 1899-1904. Õpingud jätkusid Tartu Puškini tütarlaste gümnaasiumis 1904-1907, mille Asson lõpetas kuldaurahaga. Paljud esimesed Tartu ülikooli naisvabakuulajad (hiljem ka -üliõpilased) tulid Tartu Puškini-nimelisest tütarlaste gümnaasiumist. 1899. aastal asutatud Puškini-nimelises tütarlaste gümnaasiumis käis õppetöö vene keeles. Tütarlaste gümnaasium koosnes ettevalmistusklassist, seitsmest põhiklassist ja pedagoogilisest ettevalmistusklassist, sest tütarlaste ainsaks professionaalseks väljundiks peale kooli lõpetamist saigi olla vaid õpetaja amet. Sealjuures

⁵⁷ Eesti Rahvusringhääling (29.03.2008). Eesti lugu. EV – 90. Marie Reisik. Vikerraadio.(00:13:09-00:13:50). Kuulatud 11.05.2023 <https://vikerraadio.err.ee/788235/eesti-lugu-ev-90-marie-reisik>

⁵⁸ Kivimäe, S. (1995). Esimesed nais., lk 130

⁵⁹ Mäelo, H. (1957). *Eesti naine.*, lk 72

pidid naisõpetajad sooritama ka ülikoolieksamid, et saada õigus õpetada gümnaasiumis, samas kui meesõpetajatelt erinevates kooliastmetes seda ei nõutud.⁶⁰

Puškini tütarlaste gümnaasiumi peab ajaloolane Ago Pajur paigaks, kust võrsus palju hilisemaid sotsialistliku liikumisega seotud naisi nagu Alma Ostra-Oinas, Alma Ast-Ani, Lilli Ibrus ja teised. Sotsialistlikud ideed leidsid tee tütarlasteni eelkõige sotsialismi eestkõneleja Mihkel Martna (1860-1934) tegevuse kaudu, kelle tütred õppisid samuti Puškini gümnaasiumis ja kelle kodus toimusid kokkusaamised, kus tütarlapsed innustusid sotsialismi ideedest.⁶¹ Edasise hariduse omandas Asson Venemaal Peterburis Bestuževi kõrgematel naiskursustel ajaloo-keeleteaduse osakonnas, mille lõpetas üldajaloo suunal.⁶²

Sirje Tamuli kohaselt võib eestlannade kõrgharidustee alguseks arvata 1867. aastat, kui esimesed vene aadlidaamid Zürichi ja Berni ülikoolidesse arstiteadust õppima asusid. Sarnasel ajal algavad ka baltisakslannade muusikaõpingud Peterburis, kes Eesti muusikakultuuri rajajate ringi kuuluvad.⁶³ Lisaks muusikaõpingutele pakkusid ka Peterburi Stieglitzi Kõrgem Kunstööstuskool ja Peterburi Kunstide Edendamise Seltsi kool huvi kunstist huvitunud tütarlastele.⁶⁴

Naiste kõrghariduse alguseks aga võiks pidada 1872. aastat, mil asutati Moskvast kõrgemad naiskursused. 1878. aastast avati kõrgemad Bestužev-Rjumini naiskursused Peterburis. 1910. aastaks oli immatrikuleeritud kursustele 5897 õppurit, kellest enamiku moodustasid aadlike ja ametnike tütred või naised.⁶⁵ 1908. aastast keelustati Venemaal ülikoolidesse naiste vastu võtmine. See kehtis ka Tartu Ülikooli kohta. Oma pahameelt väljendas teiste hulgas selle kohta Marie Tamman (hilisem Reisik). 1907. aasta suvel kirjutas ta Peeter Reisikule pettunud kirja: „*Täna oli lehes sees, et naisterahvaid enam ülikooli ei võeta. Saab näha, mis nendega saab, kes juba sees on,*“ Nimetatud sündmus sai ajendiks neiu õppima asumisele Pariisis.⁶⁶

1911. aastal aga anti ülikoolilinnades tegutsevatele kõrgematele naiskursustele kõrgkooli staatus ning alates 1912. aastast oli võimalik naistel ülikoolide juures sooritada lõpueksameid. Täieõiguslike üliõpilastena lubati naised ülikooli alles keisri korraldusega 17. augustist 1915, eelkõige arsti ja

⁶⁰ Kängsep, K. (2016). Naiste õigusharidus Eestis 20.sajandi alguses. Magistritöö. Tartu ülikool, lk 10

⁶¹ Eesti Rahvusringhääling. (29.03.2008). Eesti lugu. EV – 90. Marie Reisik. Vikerraadio (00:04:16-00:05:00)

⁶² Kleis, R. (1932) *Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 234

⁶³ Tamul, S. (1999) Eestlannade õpingutest Venemaa kõrgkoolides. *Vita Academica, Vita Feminea*, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 187-200, lk 189

⁶⁴ Stahl, K. (2010). Ateneumi kunstikoolid ja naised Eestist. *Ariadne Lõng* ½ 2010, 3-15, lk 5

⁶⁵ Kivimäe, S. & Tamul S. (1999). Kõrgemast naisharidusest Venemaal. *Vita Academica, Vita Feminea.*, lk 79-81

⁶⁶ Tamm, E. (17.02.2017). Eesti feministide eelkäija Marie Reisik 130. *Sirp* nr7/8, lk 48

ajaloo-keeleteaduskondadesse.⁶⁷ Sellest võimalusest haarab kinni ka Emma Asson. Tema üliõpilastoimik Tartu Ülikoolist kinnitab, et Asson sooritas Tartu Ülikooli juures väga heade tulemustega ajalooalased eksamid ja esitas lõputöö pealkirjaga „Katariina Suure seadusandlik komisjon“. Märtsis 1917 omandas ta I järgu õpetaja diplomi.⁶⁸

Esimeste naisüliõpilaste elu oli vaene ja raske. Tamul kirjeldab, kuidas vähesed naisüliõpilased said endale lubada sooja toitu, alatine muretsemine õppemaksu ja elupaiga kulude tasumise pärast saatis naisüliõpilasi, tihti võis neid kohata pandimajades. Eestlastest naisüliõpilased moodustasid 1915-1918. aastatel 16% Tartu ülikooli kogu üliõpilaskonnast.⁶⁹

Eestikeelseid ajalooõpikuid hakkab Asson kirjutama aga juba enne ülikooli lõpetamist. Hädasti läks neid vaja Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumil, kus Asson alates 1910. aastast õpetas. Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS) loodi 1906. aastal eesmärgiga lasteaedu, koole ja mänguplatse hõlpsamini rajada. Kõige suuremaks prioriteediks kujunes aga eestikeelsete koolide asutamine, eriti tütarlaste gümnaasiumi rajamine. Nagu kirjutab Peeter Põld lühikeses tagasivaates ENKS Tütarlaste Gümnaasiumi tegevusele perioodis 1906-1916, on tütarlaste gümnaasiumi rajamine äärmiselt tähtis, sest tütarlapsed kui tulevased emad avaldavad järgmisele põlvele sügavamalt mõju kui isad: „*Ka jõuti selgusele, et asutatav selts esimeses rinnas tütarlaste gümnaasiumi rajamise käsile peab võtma. Nimelt loeti, esiteks selle avamist hõlpsamaks kuna õiguste puudumist, mida asutatav kool pakkuda ei saa, tütarlaste kohta vanemate silmis vähem kaalukamaks peeti, kui poiste kohta, kes väeteenistuse ning kõrgematesse õpeasutustesse edasiminemise pärast rohkem õigusi tarvitavad. Teiseks tunnistati tütarlaste kasvatuse tarvet tungivamaks ja kibedamaks sellepärast, et nad seni rohkem kui poisslapsed võõraste mõjude alla sattunud, nemad aga kui tulevased emad uue põlve kohta sügavamalt mõju saavad avaldama kui isad.*“⁷⁰ Kooli rajamine ei sujunud. Põld andis pögusa ülevaate 18. juunil 1906. aastal Eesti Põllumeeste Seltsi suures näitusehoones toimunud avalikust koosolekust, kus tütarlaste kooli asutamise küsimus oli peamiseks arutelupunktiks. Esmalt esinesid Peeter Põld ise ja Jaan Tõnisson põhjustega, miks eestikeelse tütarlaste kooli olemasolu on vajalik ühiskonnale ja siis tulid vastuvaidlejate argumendid: kardeti, et kool rajatakse vaid jõukama klassi jaoks, algkoolide olemasolu peeti tütarlaste koolist olulisemaks, lisaks muretseti kas eesti keel on õppeks piisavalt välja

⁶⁷ Tamul, S. (1999). Eestlannade õpingutest., lk 114

⁶⁸ RA, EAA.402.1.1055; vt Lisa 1 ja 2.

⁶⁹ Tamul (1999). Eestlannade õpingutest., lk 118; lk 120

⁷⁰ Põld, P. (1916). *Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906-1916. Tagasivaade kümneaastase tegevuse pääle*, lk 7

arenenud ja kas kooli jaoks leidub õpikuid ja õpetajaid.⁷¹ Vaatamata kõhklustele ja kiirustamisele, alustas ENKS tütarlaste gümnaasium juba 1906. aasta sügisel tegevust. Kooli lastevanemate enamiku moodustasid taluomanikud, väikekaupmehed ja käsitöölised, näiteks 1906-1908. aastal õppis niisuguse taustaga õpilasi gümnaasiumis 34,5% (65 last). Järgnevatel aastatel nende protsent veidi vähenes.⁷² Emma Asson õpetas ENKS Tütarlaste Gümnaasiumis lisaks ajaloole ka pedagoogikat ja geograafiat, alates 1912 (kuni 1916) kuulus ta ka kooli kuratooriumisse⁷³. Eestikeelseid ajalooõpikuid õpetamiseks nappis ja 1912. aastal ilmuski esimene Assoni kirjutatud õpik „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“. See oli ühtlasi esimene eestikeelne naise kirjutatud ajalooõpik Eestis. Ajaloolane Väino Sirk on juhtinud tähelepanu asjaolule, et eestikeelsete ajalooõpikute ajalugu on vanem Eesti Vabariigist, sest esimesed koolid, kes neid õpikuid vajasisid tegutsesid juba tsaariajal. Ta nimetabki nendeks koolideks: 1906. aastal rajatud ENKS tütarlaste gümnaasiumi Tartus ja eesti haridusseltside progümnaasiume Otepääl, Pärnus ja Viljandis. Sirk peab Assonit alusepanijaks algupärasele üldajaloo õpikule Eestis.⁷⁴

Assonit õpetajana on kirjeldanud enne I maailmasõda ENKS tütarlaste gümnaasiumis õppinud Salme Taev, kelle mälestusi vahendab Hillar Palamets Tartu Ekspressi kultuurirubriigis: „*Ajalugu andis vasakpoolsete vaadetega Emma Asson, hilisem poliitikategelane. Ta oli kirjutanud ajalooõpperaamatu, mille kasutamine keelati ülemalt poolt ära. Õpetaja lubas meil kodus sellest õppida, kuid kooli kaasa võtta ei soovitanud. Ometi võtsime ja ühel sellisel päeval ilmus kooli kontrollima inspektor Svetšnikov. Väga tsaaritrüü mees. Seda sagimist, mis meie klassis nüüd lahti läks. Kiiruga pildusime keelatud õpikud kütmata ahju ja seal nad „küpsesid“, kuni inspektor oli koolist lahkunud.*“⁷⁵ Taevu mälestustest võib välja lugeda, et Assoni koostatud õpik oli tsaariajal üsna radikaalne lugemine, mida ametlikult ei lubatud kasutada. Siiski saatis Assoni õpikut menu ja Eesti Vabariigis ilmusid parandatud kordustrükiid Assoni vana aja õpikust, peagi järgnes juba „Keskaeg“ (1918) ja „Uusaeg“ (1925).

⁷¹ Pöld, P. (1916). *Eesti Nooresoo*, lk 8

⁷² Samas, lk 14

⁷³ Samas, lk 19

⁷⁴ Sirk, V. (2000). Keskkooli ajalooõpik.. *Tuna*, lk 79

⁷⁵ Palamets, H. (11.09.2014) Palametsa pajatused. *Tartu Ekspress nr 30 (307)*, lk 6

1.3 Emma Assoni poliitilised vaated ja naiste õigused

Kirjandusteadlane Aija Sakova on uurinud lähemalt Assoni elulugu ning on jõudnud järeldusele, et puuduvad andmed selle kohta, mis asjaoludel ja kuidas Assonist sai Sotsiaaldemokraatliku Partei liige, kuid just Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei liikmena tõusis Asson Asutava Kogu liikmeks ja kuulus ka Eesti Vabariigi I Riigikogu koosseisu.⁷⁶ Mõninga mõjutusena võiks kahtlustada Assonist kolm aastat vanemat kooliõde ja kaaspoliitikut Alma Ostra-Oinast (1886-1960). Ostra-Oinasega sidus Assonit nii koolitee Puškini Gümnaasiumis kui ka enese täiendamine Bestuževi kõrgematel kursustel. Ostra-Oinas oli poliitiliselt aktiivne juba enne Assonit. Linda Raska bakalaureusetöö Alma Ostra-Oinase elu ja tegevuse kohta annab ülevaate, kuidas juba Puškini Gümnaasiumis õppimise aastatel sai temast Vene Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei aktivist ja 1905. aastal visati ta protesti organiseerimise tõttu koguni koolist välja. Poliitiline tegevus viis noore naise ka Siberisse vangi, kust tal õnnestus siiski põgeneda, katkenud haridustee jätkus alles 1909. aastal.⁷⁷

1917. aastal toimub Eesti Sotsiaaldemokraatide Ühenduse I kongress Tallinnas. Seal võeti vastu parandatud ja täiendatud VSTP programm. Ühenduse juhatuse moodustasid isikud, kellega Ostra-Oinas oli juba varasemast hästi tuttav: August Rei, Mihkel Martna, Karl Ast.⁷⁸ 1918. aastal valitud Maanõukokku kuulus Sotsiaaldemokraatlikust Töölisparteist ainsa naisena Ostra-Oinas. Paraku õnnestus tal sinna saada üksnes asendusliikmena, tema eelkäija Jaan Treial suri 1918. aasta jaanuaris.⁷⁹ 1919. aasta Asutavasse Kogusse kuulus aga juba viis Eesti Sotsiaaldemokraatlikku Töölispartei naist: Alma Ostra-Oinas, Emma Asson, Minni Kurs-Olesk, Alma Ast-Ani ja Marie Helene Aul, kes olid kõik valituks osutunud piisava häälte arvuga.⁸⁰

Esimese Riigikogu (20.12.1920–30.05.1923) koosseisu kuulusidki vaid kaks naissaadikut: Ostra-Oinas ja Asson. Väga lühikest aega 10.03-25.04 1922. aastal kuulus Riigikogu I koosseisu asendusliikmena ka kolmas naine, kommunistlike vaadetega Paula Järv, kes hiljem riigivastase tegevuse tõttu arreteeriti. 1920. aastal, II Naiskongressil loodi Eesti Naisorganisatsioonide Liit, kuhu kuulusid ka Asson ja Ostra-Oinas. Liidu eesmärgiks sai abieluseaduse välja töötamine ja Riigikogule esitamine. Ostra-Oinase ja Assoni esitatud seaduseelnõu käsitles abielu sõlmimist, lahutamist,

⁷⁶ Sakova, A. (2006) *Ariadne Lõng 2005/2006 VI aastakäik ½*, lk 122

⁷⁷ Raska, L. (2012) Alma Ostra-Oinase elu ja tegevus. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, lk 7

⁷⁸ Samas, lk 28

⁷⁹ Samas, lk 29

⁸⁰ Vt Lisa 3

abikaasade õiguslikke ja varanduslike vahekordi, vanemlikke õigusi ja kohustusi.⁸¹ Paraku lükati see naiste pettumuseks 27. oktoobril 1921. aastal tagasi. Sakova andmetel tuli abielu sõlmimise ja lahutamise osa küll perekonnaseisuseadusena uuesti Riigikogus arutluse alla, kuid vanemate õiguste ja kohustuste ning abikaasade varanduslike ja õiguslike vahekordade arutamine lükati määramatuks ajaks edasi. Abieluseaduse eelnõu tagasilükkamist ja oluliste küsimuste nagu lastevanemate kohustused ja abikaasade õigusliku ja varalise vahekorra mitte reguleerimist peab Sakova tõestuseks naise allasurumisest ja välja jätmisest otsustamispositsioonidelt. Seda mitte üksnes poliitilises sfääris, vaid ka ühiskonnas laiemalt jäid abielunaise õigused määratlemata.⁸² Mure naisi kaitsevate seaduste kehtestamise ja ka naiste koha pärast poliitikas pani Emma Assoni esinema referaadiga Eesti Naisorganisatsioonide Liidu korralisel peakoosolekul 4. märtsil 1923. „*Meil puuduwad naiste ja laste kaitseadused. Neid peab hakkama välja töötama./.../Naiste mõju parlamendis peab olema suur, et seda saavutada peavad naised sinna minema. Kapitalistlik kord on naise välja lükanud perekonnast ja ometi püüab ta teda seal kinni pidada. Selle peale vaatamata on naine välja läinud töötama seltskonnas kõrvuti mehega. Mehed ei näe neid heameelega parlamendis.*”⁸³

Emma Assoni vaateid naiste olukorrale ühiskonnas ja naiste kohale poliitikas leiab ka tema teisest sõnavõtust juba aasta hiljem. 1924. aasta Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamatus juhib Asson tähelepanu naise aktiivsele rollile revolutsioonides, mis peaks tõestama naiste võimekust mitte üksnes poliitilist võitlust pidada, vaid ka liidrina esile tõusta ja iseseisvalt otsustada. Sealjuures viitab Asson kaudselt ka oma kolleegile Ostra-Oinasele ja tema osalemisele 1905.aasta revolutsioonis. „*Ära nähes, et naise ainelise ja õigusliku seisukorra tõstmine võimalik on ainult demokraatlikus riigis, andus naine ühes mehega poliitilisele võitlusele, püüdes kätte võita sihti, wana korra kukutamist. Wõib ütelda, et uuema aja esimesist rewolutsioonidest peale, naine poliitilisest võitlusest osa on võtnud. Tuletame meele, milline suur poliitiline tähtsus oli kuningas Louis XV Versailles'ist Pariisi toomisel suure prantsuse rewolutsiooni 1789.a 5. ja 6. oktoobri sündmuse puhul, millisele liikumisele alguse panid Pariisi naised. Kes ei ole kuulnud Wene naisrewolutsionääride, Katarina Breschkowskaja, Wera Figneri, Wera Sassulitschi, Maria Spiridonowa ja t. nimesid, kes kõige raskemais ja hädaohtlikumais tingimuis andusid wabaduswõitlusele Wenemaal ennastsalgava ohvrimeelsusega!*“ „*Ka Eesti naine on kaastegew olnud rewolutsioonides. 1905.a. liikumise ajalugu nimetab meile hulga*

⁸¹ Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat I. Ülewaade E.N. Liidu esimesest tegevusjärgust november 1921-märts 1923.(1924), Tallinn, lk 94

⁸² Sakova, A. (2006). *Ariadne Lõng*, lk 128

⁸³ Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat I. (1924), lk 24

*naistegelaste nimesid, kellelt mitmed jagasid kurba rewolutsionääri saatust, sattudes wangikotta ja asumisele.*⁸⁴

Asson on pettunud, et peale ühise eesmärgi, vaba ja iseseisva riigi saavutamist, naised taaskord nii poliitilises kui ühiskondlikus elus tahaplaanile surutakse. Sõda võimaldas naisel esile kerkida ja ennast tõestada, paraku sõjajärgselt unustatakse naise roll, õigused ja huvid. Riigikogu I koosseisu ajal tundub Assonile, et ühiskonnas on esile kerkimas tagurlik anti-feministlik vool, mis ei lase naistel meestega võrdväärselt tõusta: „*Alles ilmasõja aegu sündis pööre. Kui mehed mobiliseeriti sõtta, kutsuti naised nende asemele ametisse; naiste kätte usaldati tähtsad kohad ja suured ülesanded. Ja naine sai hakkama tema peale pandud kohustustega/.../Kuid poliitilise õiguste saavutamise ees ei paranenud veel naise seisukord. Kui vaatame ringi oma väikeses wabariigis, näeme igalpool elamas naisi wiletsuses. Mehest majajäetud naine, wallalised emad, joomarite abikaasad wirelewad, pahatihti kõige raskemais elutingimustes ühes süütute lastega. Hoolimata maksvast demokraatlikust korrast ei muretse nende eest ei walitsus ega seltskond/.../Kaasa aidates riikliku iseseiswuse saawutamiseks, omas naine õigused oma elujärje parandamise peale ja õigused kaasatöötamises riigi korraldamistöös. Kuid meie seadusandlik asutus ja walitsus ei tee tegemist naiste elusse puutuwate küsimustega, isegi emakaitse seadus ei nihku paigalt/.../Poliitilised erakonnad muutusid tagurlikumaks, lugemata arw kodanikka muutis ilmawaadet parempoolses sihis. Ka meesseltskonna waade naise töö ja tegevuse peale muutus. Naistewihkajad ülemused ametkondades hakkasid laitvalt rääkima „preilide“ tööst, otsiti põhjendusi kuidas ametist wabastada „preilid“, et nende kohti anda sõjast wabanenud meestele. Tihti asetati keskkooliharidusega neidude asemele külakooli haridusega noored mehed ja töö kannatas selle all.*⁸⁵

Assoni aktiivne osalemine Naisorganisatsioonide Liidu töös ja sõnavõetud naiste jaoks olulistel teemadel tõstsid Assoni alates 1925.aastast Naisorganisatsioonide Liidu juhatusse.⁸⁶

1.4 Assoni abielu ja elu pärast poliitikast taandumist

Asutavas Kogu perioodil kohtus Asson arvatavasti oma tulevase abikaasa Ferdinand Petersoniga (1887-1979) inseneri ja poliitikuga, kes kuulus samuti Asutavasse Kogusse. Ferdinand Peterson osales

⁸⁴ *Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat I (1924)*, lk 128

⁸⁵ Samas, lk 129-131

⁸⁶ Vt Lisa 4

Vabadussõjas, ta oli määratud ka Eesti esimese Ajutise Valitsuse koosseisus teedeministriks ning hõivas ka teise valitsuse ajal ministrikoha. 1921. aasta suvel sai Petersonist lesk, tema esimene abikaasa Alide-Hermine Pühmann (1890-1921) suri ja jättis maha kaks tütar: Helga (1912-1976) ja Nelly (1915-1998). Ferdinand Petersoni (alates 1938. aasta nimevahetustest Peterseni) memuaaride kohaselt eemalduski ta 1921. aastal poliitikast, olles väsinud erakondadevahelisest jagelemisest ja pühendus töösturite, insenerite huve kaitsvate organisatsioonide tegevusele.⁸⁷ 1921. aasta novembris abiellus ta Emma Assoniga, kes oli juba selleks ajaks silmapaistev poliitik ja aktiivne ühiskonnategelane. Assonist sai kasuema Petersoni kahele tütrele. Ühiste laste saamine tõi esialgu kaasa traagika: Sakova andmetel suri Petersonide esimene ühine poeg 1922. aastal sünnitusel. Teine poeg Hillar sündis 1923. aasta detsembris, 1929. aasta juulis tuli ilmale kolmas poeg Ivar-Heldur.⁸⁸ Pereelu ja muude toimetuste kõrvalt jätkas Asson 1926. aastast ka kooliõpetaja tööd Tallinna II Tütarlaste Gümnaasiumi õpetajana, kus ta töötas kuni 1935. aastani. Ka ajalooõpikute kirjutamine jätkus ning 1930. aastatel ilmus Emma Assoni sulest veel mitmeid õpikuid.

1940. aasta sügisest asus Asson Tallinna 2. keskkooli (praegusesse Tallinna Reaalkooli) ajalooõpetajana tööle. Järgneval aastal lahutati Assoni ja Peterseni abielu, mis oli juba mitme aasta eest lagunenu. Petersen abiellus Maret Pärliga (1913-2002), kellega esimene ühine poeg Henno sündis juba 1938. aastal, ajal kui Petersen oli veel ametlikult abielus Assoniga. 1944. aasta augustiks mõistis Petersen, et Nõukogude Liidu okupatsioon oli paratamatu, ta võttis kaasa osa perekonda ja põgenes Eestist, seadis end lõpuks sisse USA-s, Põhja-Carolinas.⁸⁹ Assoni poegadest jäi Eestisse elama üksnes Ivar-Heldur Petersen (1929-2007), kellest sai silmapaistev füüsik-matemaatik ja teadlane.

Asson jäi Tallinna 2. keskkooli õpetama kogu Saksa okupatsiooni ajaks ja ka mõneks aastaks pärast sõda. 1948. aastast ei lubatud Assonil enam ajalooõpetajana koolis töötada. Nagu kirjutab Sirk: „*Erudeeritud ajaloolane kõrvaldati erialaselt töölt*“. Arvestades Assoni poliitilist karjääri, pääses ta üsnagi kergelt. Tema kunagist kolleegi ja naiste õiguste eest kaas-eestvõitlejat Ostra-Oinast tabas palju rängem saatus: abikaasa Aleksander Oinas hukati juba 1942.aastal, 1944. aastal Ostra-Oinas vangistati ja saadeti sundasumisele Komisse, kus ta ka 1960.aastal suri. Ostra-Oinase kolmest tütrest õnnestus pääseda ainult ühel Rootsi, vanim küüditati ja noorim viidi samuti Siberisse.⁹⁰ Lühikest aega

⁸⁷ Petersen, F. (2001). *Mälestusi ja tähelepanekuid*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus, lk 238

⁸⁸ Sakova, A. (2006). *Ariadne Lõng*, lk 124.

⁸⁹ Petersen, F.(2001). *Mälestusi*., lk 284

⁹⁰ Raska, L. (2012). Alma Ostra-Oinas., lk 11-12

lubati Assonil õpetada algklassidele vene keelt Tallinna I keskkoolis, kuid 1950. aastast vabastati ta töölt ja Asson jäi pensionile. Asson suri 1965. aasta 1. jaanuaril ja ta on maetud Metsakalmistule.⁹¹

⁹¹ Sirk, V. (03.08 1991). *Õpetajate leht*, lk 4

2 AJALOO ÕPETAMINE JA ASSONI AJALOOÕPIKUD

2.1 Ajaloo õpetamise algus Eestis, ajalooõpikutest Vene impeeriumi ajal (kuni 1917)

Esimeseks eestikeelseks ajalooõpikuks võiks pidada 1852. aastast alates ilmuma hakanud Põlva pastori Johann Georg Schwartzi toimetatud kaheksaköitelist teost „Koli-ramat“, täpsemalt selle 1858. aastal ilmunud 7. jagu „Sündinud asjade juttustamine“. Ajaloolane Hillar Palamets peab selle raamatu ilmumist ühtlasi ka eestikeelse ajalooõpetuse alguseks. Schwartzi teoses jutustati ümber saksakeelsete eeskujudega piiblilugusid, sekka mainiti ka Egiptuse, Kreeka ja Rooma minevikku. 1861. aastal ilmunud järjes võis leida aga juba ka kesk- ja uusaja ajalugu, seda jällegi just Saksamaa ajaloolisest vaatenurgast lähtudes.⁹² 19. sajandi keskel ajalugu eraldi õppeainena Eesti rahvakoolides veel ei õpetatud. Ajalooroomatu lugemist ja mineviku seletamist tehti peamiselt kihelkonnakooli lugemistundides. Vallakoolides tuli ajalugu üksnes piiblilugude kaudu teemaks.⁹³

Esimesed lood eesti rahva ajaloost jõudsid ajalooõpikutesse ärkamisajal C.R. Jakobsoni ja J. Hurda ühiselt kirjutatud lugemiku „Kooli Lugemise raamatu“ II osas, kus kujutati eestlaste eluolu enne saksa feodaalide vallutust ja rõhutati eestlase häid omadusi: töökus, austus ja vabadusearmastus. Kuigi lugemik pääses esialgu tsaariaegsest tsensuurist läbi, keelati peagi selle kasutamine.⁹⁴

Eraldiseisva õppeainena hakati ajalugu õpetama eesti rahvakoolis uute kooliseaduste alusel, mis kehtestati Liivimaal 1874. ja Eestimaal 1878. aastal. Heiki Haljasoru andmetel pärineb 1874. aastast ka kõige vanem säilinud õppekava dokument Eestis: „Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid“.⁹⁵ „Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanide“ kohaselt saaks ajaloo ehk sündinud asjade jutustamise õpetuse eesmärgiks pidada „*Inimese elust ja selle muutmisest jumaliku juhataja kätt ära tunda ja seal juures kooli lapsi kuulsa inimeste eesmärkide läbi viisipäratult vaimu poolest ülendada ja kinnitada*“⁹⁶ Ajalugu õpetati kihelkonnakoolides kaks korda nädalas, kuid vallakoolides polnud see endiselt veel eraldi õppeainena, vallakoolide õpilased võisid siiski ajaloo kohta õppida seoses teiste õppeainetega: näiteks eesti keele lugemistundides, geograafias ja piibliloo tundides. Kihelkonnakoolide jaoks andis Eesti Kirjameeste Selts välja kolm ajalooõpikut Jaan Bergmanni

⁹² Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 34

⁹³ Samas, lk 35

⁹⁴ Samas, lk 35-36

⁹⁵ Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine., lk 27

⁹⁶ Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid. (1877), lk 14

„Üleüldine ajalugu. Kolmes jaus koolidelle ning igale teaduse nõudjale. 1. jagu, Wana aeg“ (1879), 2. jagu „Keskaeg“ (1880) ja Peeter Jakobsoni poolt vene keelest eesti rahvakoolidele kohandatud „Ajalugu Eesti alamatele koolidele“ (1885).⁹⁷ Ajaloo õpetamisel kasutati õpikutena ka Eestimaa ajalooost rääkivaid raamatuid. Sirk nimetab Matthias Johann Eiseni 1877. aastal ilmunud „Eesti, Liivi- ja Kuramaa ajalugu“, mille teine täiendatud trükk ilmus 1913. aastal, kolmas uue pealkirjaga „Eestimaa ajalugu“ 1919. aastal ja neljas trükk 1920. aastal.⁹⁸

Tsaarivõimu jaoks oli väga oluline, mida ja kuidas noorsoole õpetati. Koolide riiklikku järelevalvet hakati Venemaal teostama juba 1802. aastast Rahvahariduse ministeeriumi ja sellele alluvate asutuste rajamisega, kuid Eesti (Läänemere kubermangude) rüütelkonnad, konsistooriumid ja osaliselt ka magistraadid olid koolide riiklikule kontrollile allutamise plaanile vastu. Esimesena läksid Rahvahariduse ministeeriumi kontrolli alla õigeusu koolid 1873.aastal, 1885. aastast oli kord luteri usu talurahvakoolide käes.⁹⁹ Varemalt kuulus kohalikele võimudele rohkem sõna koolielu korraldusel, kuid edaspidi allusid koolid rahvahariduse ministeeriumile ja nende suhtes kehtestati ülejäänud tsaaririigiga samad eeskirjad. 1887.aastast mindi kõikides koolides üle venekeelsele õppele, üksnes vallakoolides võis esimesel kahel aastal käia õppetöö eestikeeles.¹⁰⁰

1887-1918. aastatel nägid üldhariduskoolide juhtimisahel välja järgmiselt: Venemaa Rahvahariduse Ministeeriumile allus Riia õpperingkonna kuraator, kelle haldusalasse jäid gümnaasiumid, tütarlaste gümnaasiumid, reaalkoolid, I-järgu linna tütarlastekoolid, II järgu linna tütarlastekoolid (kus 4-5 klassi) ja alates 1914 ka I järgu eraõppeasutused. Linnakoolid (alates 1912 kõrgemad algkoolid) ja II järgu linna tütarlastekoolid, kus vähem kui 4-klassi kuulusid kubermangu rahvakoolide direktori haldusalasse. Rahvakoolide inspektorid kontrollisid kõiki tüüpi algkoole linnas ja maal, samuti I-III järgu eraõppeasutusi. Õigeusu talurahvakoolide juhtimisel arvestati ka Balti Õigeusu Talurahvakoolide Nõukogu arvamusi ning luteri usu talurahvakoolide juhtimisel Liivimaa Ülem-maakoolivalitsuse, Eestimaa Ülem-maakoolikomisjoni, kreisi maakoolivalitsuse ja –koolikomisjonidega. Linna algkoolide juhtimine toimus koos linnade koolikolleegiumitega.¹⁰¹

Seniselt kasutusel olnud õpikud kõrvaldati ja asendati Vene tsarismi ajalooaga, mõnel pool ka Läänemere kubermangude ajalooaga. Heakskiidetud õpikud olid näiteks D. Ilovalski koostatud

⁹⁷ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 37-38

⁹⁸ Sirk, V. (2000). *Tuna*, lk 79

⁹⁹ A.Liim (1999). Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917.aastani. Tartu: Rahvusarhiiv, lk 14-17

¹⁰⁰ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 39

¹⁰¹ Vt. Lisa 5.

„Leitfaden der Geschichte Russlands: Mittlerer Kursus“ (1886) ja J. Tšehihini „Краткая история прибалтийского края“ (1884). Eestlastest koolinoorte hulgas tekitas õpikute asemel huvi hoopis ajalooline ilukirjandus. Eduard Bornhöhe ajaloolised jutustused „Tasuja“ (1880) ja „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad“ (1893), „Villu võitlused“ (1890), Andres Saali „Aita“ (1891), „Leili“ (1892), „Vambola“ (1889) ja August Kitzbergi „Maimu“ (1892) jutustasid eestlastest kangelaste võitlusest võõra võimu vastu. Moodustati isegi nn. Tasuja salku ning rünnati ettekujutatud sakslaste kindlusi, mis viis 1893. trükikeeluni – enam ei lubatud avaldada jutte, mis kõnelesid kohalike rahvaste võitlusest väliste vallutajate vastu.¹⁰² Kuigi 1874.a õppeplaanides soovitati koolmeistril jutustada ainet peast, kasutades näitlikkust seinakaardi ja ajaloopiltide kujul, kasutada kordamist ja pühendada tähelepanu kronoloogiale, peeti tegelikkuses vähe nõuetest kinni. Koolides puudusid ajalookaardid, õpikutes polnud pilte, õppimine kihelkonnakoolides toimus eelkõige pähe õppimise teel. Palamets leiab, et nõnda õpiti rohkem venekeelseid sõnu kui ajalugu.¹⁰³ Pedagoogika teadlane Lembit Andresen on aga rõhutanud Vene impeeriumi aegse õpetuse kontekstis, et historia õpetust pidi õpetama lühidalt ja näitlikult kõige kuulsamate inimeste kohta.¹⁰⁴

1905 .aasta revolutsioon tõi uusi tuuli ajalooõpetusse. 1906. aastast andis tsaarivõim loa asutada emakeelseid erakoole, samal aastal asutatud Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tartu tütarlastekoolist saigi esimene kool, kus õpetati ajalugu eesti keeles. Õpikuna kasutati esialgu kooliõpetaja Mihkel Kampmanni kirjutatud lugemiku ajalooa seotud osi. Kampmanni järglaseks tõusiski Emma Asson, kelle tundides kuulsid õpilased eesti rahva osast ajaloos ja majanduslikest teguritest ühiskonna arengus.¹⁰⁵ 1912. aastal ilmubki Assoni sulest oma kooli õpilastele mõeldud „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“. 142-leheküljeline õpik koosnes neljast osast: eel-ajalooline aeg, idamaa ajalugu, Greekamaa ajalugu ja Italia. Lisaks ajalookaartidele leidis õpikus ka mitmeid fotosid vana aja ehitistest, skulptuuridest, joonistustest ja plaanidest. Otsingukataloogi ESTER kohaselt trükiti õpikut 2000 eksemplari ja eksemplari hind oli 85 kopikat. Õpik sai ka viis järeltrükki (1919, 1921, 1924 ja 1931), kus sisu veidi muudeti. 1931. aastal ilmunud „Vana aeg“ oli mahult kasvanud 176-leheküljeliseks.

Sirgi andmetel kasutati õpiku või käsiraamatuna koolides sel ajal ka ajaloo harrastushuviga Hindrik Prantsi õpikuid „Eesti rahva ajalugu I“ (1912) ja „Eesti rahva ajalugu II“ (1913). Majandustegelase

¹⁰² Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 40

¹⁰³ Samas, lk 40

¹⁰⁴ Andresen, L. (1995). Eesti kooli ajalugu: algusest kuni 1940. aastani. Tallinn: Avita, lk 110

¹⁰⁵ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 42

Jaan Sitska poolt kõrgematele rahvakoolidele ja progümnaasiumitele kirjutatud: „Ajaloos algõpetus“ (1908) ja kolmes jaos ilmunud „Üleüldine ajalugu“, vastavalt („Wana aeg“ 1910, „Keskaeg“ 1911, „Uusaeg“ 1908) olid samuti populaarsed.¹⁰⁶

2.2 Ajaloo õpetamine ja ajalooõpikud Eesti Vabariigis (1918-1940)

1918. aastal iseseisvunud Eestis hakkasid suured muudatused toimuma ka haridussüsteemis, Haljasorg nimetab kõige suurema muudatusena tasuta emakeelse algkoolihariduse kättesaadavaks tegemist kogu elanikkonnale, mis tähendas eestikeelse haridussüsteemi rajamist. Koolide töö korraldati ümber 1920. aasta algkooliseaduse ja 1922. aasta keskkooliseaduse alusel. Eeskujuks võeti ühtluskooli põhimõte, mille kohaselt iga järgnev kooliaste põhineb eelmisel. 1920. aastast oli õpilastel kohustus käia koolis kuni 16-aasta vanuseni, alates 1934. aastast kuni 14-aastani.¹⁰⁷ Muutuste rohkel perioodil ei jää üles kerkimata ka küsimused ajalooõpetamise sisu ja metoodika kohta ning isegi õpetuse erinevusest sugu silmas pidades. Peeter Kolts tõstatab küsimuse ajakirjas Kasvatus, ta küsib, kas poisse ja tüdrukuid tuleks õpetada eraldi, või on parem segaklass ning kas poistel ja tüdrukutel peaksid olema erinev programm ja õppeainete jaotus.¹⁰⁸

1923. aastal toimus ajalooõpetajate I üleriiklik kongress, kus kerkis päevakorda palju küsimusi ajaloo õpetuse sisu ja metoodika kohta. Palametsa kohaselt võttis kongressist osa enam kui sada ajalooõpetajat ja kuulati 15 ettekannet. Peamised probleemid, mis arutelusse tulid oli õpperaamatute ja õppevahendite puudus, uute suundade puudumine õppemetoodikas, keskkooli programmide mitte õigeaegne valmimine ja algkooliprogrammide sobimatus kooli.¹⁰⁹ Suurt kõneainet tekitas 1920. aastal vastuvõetud „Avalikkude algkoolide seadus“, millega kaotati eesti koolis usuõpetus. 1923. aasta õpetajate kongressi rahvahääletusel otsustati, et usuõpetus on siiski koolidele kohustuslik ja õpilastele vabatahtlik. Samas tähendas see tegelikult, et väga vähesed õpilased ei osalenud usuõpetuse tundides, kuid otsus jättis jälje ka ajaloo tundide sisu ja õppekavade koostamisse.¹¹⁰ 1921. aasta „Algkooli õppe- ja tunnikavades“ oli ajaloo õpetamise eesmärgiks: *“inimsoo minewiku tundmaõpetamise teel süwendada õpilaste arusaamist olewiku nähtustest ja kergendadas sel teel orienteerimist nüüdisaja*

¹⁰⁶ Sirk, V. (2000). Keskkooli õpik., 79-80; lk 82

¹⁰⁷ Haljasorg H. (2017). Ajaloo õppeaine., lk 38

¹⁰⁸ Kolts, P. (1919). Ühiskool. *Kasvatus* 3, 71-76, lk 71-73

¹⁰⁹ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 103-104.

¹¹⁰ Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine., lk 38-39

sündmustes kui ka kasvatada arusaamist sellest et inimsoo elu mitmekesised nähtused seaduspäraselt kujunevad ja arenevad, orgaaniliselt üksteisest välja kasvades.“¹¹¹ Tähtsaks peeti huvi äratamist ja kodumaa ajaloo käsitlemist, ajalootund ei tohtinud olla poliitilisele ajaloole keskendunud, oluline oli käsitleda kultuurilist materjali.¹¹² 1928. aasta “Algkooli õppekavades“ on eraldi esitletud kasvatuslikud ja teadmus-oskuste sihid, sealjuures on ajaloo õppeaine kasvatuslikud sihid teadmus-oskuslikest sihtidest tähtsamal kohal. Sihtideks on ajaloolise mõtlemise arendamine, huvi äratamine, avalikust elust osa võtmise julgustamine, lugupidamise õpetamine teiste kultuuride suhtes ning riigi kodaniku kasvatamine.¹¹³

Palamets kirjutab, et kui 1920. aasta ajaloo õpetamise programmides oli fookus rohkem üldajalool, siis alates 1928. aastast saab ajaloo õppeaine ülesandeks ka kodaniku kasvatamine.¹¹⁴ 1920. aastate alguses olid kooliraamatute autoriteks enamasti õpetajad ise. Õpikute järele valitses suur nõudlus ja õpikud ilmusid suurtes tiraažides, ükski kirjastus ei soovinud õpikute välja andmisest eemale jääda. Kooliraamatute kirjastamisega tegelesid kirjastused „Rahvaülikool“, Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, „Odamees“, „Varrak“ ja „Noor-Eesti“. 1920. aastal asutati ka kirjastus „Loodus“, mis andis ainult kooliõpikuid välja ja millest kujunes hiljem Eesti Vabariigi suurim kirjastusäri.¹¹⁵

Emma Assoni sulest ilmub 1918. aastal Tartus, Odamehe kirjastuses õpik “Keskaeg”, mille kaanel on hinnaks märgitud 6 marka. Sõja ajal avaldatud raamat on 124-leheküljeline, pehmeaaneline ja selles puuduvad illustratsioonid. Õpik koosneb neljast osast: 1. Lääne-Euroopa IV kuni XII sajandil, 2. Bütsantsi riik, flaamlased ja araablased, 3. Euroopa XII ja XIII sajandil, 4. Uute riikide tekkimine (Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Venemaa, maadeavastused ja leiutised). „Keskaeg“ saab viis kordustrükki (1919, 1922, 1924, 1932). 1924. aasta versioon ilmub kahte moodi: nii 155-leheküljelise raamatuna, kui ka kahes köites. 1932. aasta järeltrükk ilmub 164-leheküljelisena nime all „Üldine ajalugu: keskaeg: (keskkooli II kl. kursus)“. Palametsa andmetel heideti Assoni „Keskaja“ õpikule ette liigselt kirjut sündmustikku, milles õpilasel on keeruline orienteeruda ja protokollilist keelt. Palamets tsiteerib Villem Orava sõnu: „*Mõnikord libiseb üle Emma Assoni huulte ka piltlik ütlus, kuid nii harva, et see kostab nagu nõdrameelse karjatus surmakambris*“.¹¹⁶

¹¹¹ Eesti Vabariigi. Haridusministeerium. (1921). Algkooli õppe- ja tunnikavad. Tallinn, lk 46

¹¹² Samas, lk 47-49

¹¹³ Eesti Vabariigi Haridusministeerium. (1928). Algkooli õppekavad. Tallinn, lk 5.

¹¹⁴ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 124

¹¹⁵ Miller, V. Jt (1978). *Eesti raamat 1525-1975*, lk 170

¹¹⁶ Palamets, H. (1968), lk 127

Villem Oravat (1883-1952) võiks pidada Assoni ja ka teiste õpikute autorite üheks teravamaks kriitikuks, Palamets iseloomustab teda kui tolle aja kardetud arvustajat¹¹⁷. Orava pedagoogilisi arvustusi avaldati muuhulgas ajakirjades Kasvatus, Areng ja Eesti Kool. Talupidajate peres sündinud Orava haridustee algas Häädemeeste apostliku õigeusu kihelkonnakoolis (1892-1895), järgnes Riia vaimulik kool ja seminar (1895-1905), edasi õpingud Varssavi ülikoolis (1911-1913) ja Tartu Ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskonnas (1913-1915), mille Orav lõpetas ajalookraadiga. Orav töötas õpetajana mitmetes koolides (Olustvere koolis 1905-1911, Tallinnas Jakob Westholmi gümnaasiumis ja Gustav Adolphi gümnaasiumis. Lisaks ajaloole õpetas Orav ka ladina keelt. Sõja järgselt (1946-1950) oli ta Eesti Kommunistliku Partei (EKP) Keskkomitee parteikooli ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi üldajaloo õppejõuks. 1945. aastast aga Haridusministeeriumi metoodikanõukogu ajaloo- ja konstitutsioonikomisjoni esimees ja 1952. aastast TA Ajaloo Instituudi teadur. Lisaks arvustustele avaldas tõlkis ja toimetas Orav ka ajalooõpikuid.¹¹⁸

Ajaloolane ja õpikute autor Johannes Adamson, seevastu hoopis kiidab E. Assoni õpperaamatuid. Eriti kordaläinuks peab ta vana- ja keskaja õpperaamatud. „*Neis on esitatud nii poliitiline kui ka üldkultuuriline ja sotsiaalmajandusline element, s.t kõik tähtsamad ajaloo tegurid.*”¹¹⁹

1925. aastal näeb ilmavalgust ka Assoni kirjutatud 232-leheküljeline õpik „Uusaeg“. Villem Orav kirjutab ajakirjas Kasvatus Assoni õpiku kohta väga terava retsensiooni ega anna sellele koolikomisjoni esimehena oma heakskiitu. Orav heidab Assonile ette nii keele, stiili kui ka faktivigu, liigseid üldistusi ja valeväiteid. Orava sõnul ajab Asson segamini nimesid, aastaarve, ilmakaari ja muid detaile. Lisaks ei meeldi Oravale, et õpikus pole ajaloo-kaarte ja illustratsioonidel on kujutatud vaid valitsejad ja riigiametnikud, etteheiteid teeb Orav ka raamatu peene trüki tõttu - see rikub tema arvates silmi.¹²⁰ Häid sõnu jätkub tal Assonile üksnes selle eest, et ta on püüdnud valgustada rahvaste arengut igakülgselt, see tähendab mitte üksnes poliitiliselt, vaid ka majanduse ja kultuuriajaloolisi arenguid silmas pidades.¹²¹ Oravale iseloomulikku ironiseeriva ja terava kriitika näiteks võiks pidada Vene keisrinnade valitsusjärgu kujutamise kohta käivat lauset, milles kritiseerib ta nii Assoni kujundlikku keelt kui ka utoopilist piitsa hoopide arvu: „*Kahvatult*“ (?) *olevat möödunud Anna ja*

¹¹⁷ Palamets, H. (1968). Ülevaade ajaloo., lk 126

¹¹⁸ Rannap, H. (1998). *Eesti kooli biograafilise leksikon*, lk 170

¹¹⁹ J. Adamson (1924). Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. *Kasvatus* nr 4, 105-109, lk 105

¹²⁰ Orav .V (1926). Kirjanduse arvustusi. E. Assoni - Uus aeg. *Kasvatus* nr. 11, lk 330-332

¹²¹ Samas, lk 330

*Elisabeti valitsus Venes (lhk. 115). Muidugi, kui 17.000 vitsahoopi talupojale anda (lhk. 116), siis kahvatab nii andja kui saaja.*¹²²

Assoni uue aja õpiku parandatud trükk, kus tekst vaheldub allikate ja katkenditega ajaloolistest teostest ilmub alles 1932. aastal nime all „Üldine ajalugu: uus aeg: humanism, renessanss, avastused, reformatsioon, katoliiklik reaktsioon“. 1933. aastal ilmuvad 1932. aasta versiooni lisapoognad nime all „Üldine ajalugu: uus-aeg (keskkooli III kl. kursus)“.

Asson kirjutab 1920. aastatel üldise ajaloo õpikuid ka algkoolidele ja iseõppijaile, need ilmuvad vihikutena mitmes jaos: „Üldine ajalugu algkoolidele ja iseõppijaile I jagu, vana- ja keskaeg“ (1922), „Üldine ajalugu. II jagu, uus ja kõige uuem aeg (VI kl. kursus). I vihik: algkoolidele ja iseõppijaile“ (1923), „Üldine ajalugu. II jagu, Uus ja kõige uuem aeg: (VI kl. kursus). II vihik, (Lõpposa): algkoolidele ja iseõppijaile“ (1924). Lisaks ajalooõpikutele avaldas Asson ka 1917.aastal brošüüri „Venemaa vana kord ja selle kukutamine“. Sirgi hinnangul avaneb seal avaldatud mõtetest tõsiasi, et Asson uskus Venemaa demokraatlikusse arengusse ja arvas, et eestlased ka sinna kaasa saaksid aidata.¹²³ 1923.aastal ilmub Assonilt Noor-Eesti kirjastuse poolt väljaantuna ka ajalooramat „Suur Prantsuse revolutsioon“.

Eesti riigi hariduselu hakkab 1930. aastateks professionaliseeruma. Siire agraarmaast tööstusriigiks, koolimajade ehitamine – kõik see muudab ka hariduselu ja ootusi uutele põlvkondadele. Eesti sisepoliitilised sündmused nagu Pätsi ja Laidoneri riigipööre, vapside vangistamine ja parlamendi vaikiv ajastu esialgu oluliselt ajaloo ainekavasid veel ei puuduta.¹²⁴ 1934 kinnitatakse koolireform, mille kohaselt muutub keskkool kaheastmeliseks. Keskkooli esimesse klassi pääseb peale neli aastat kestnud algkooli lõpetamist, keskkool koosneb viiest klassist, mille lõpetamise järel on võimalik sooritada katsed ja asuda õppima kolmeks aastaks gümnaasiumisse.¹²⁵ Kuni 1934. aastani koosnes algkool neljast klassist ja keskkool-gümnaasium viiest klassist. Pärast koolireformi on kaks võimalust, kuidas gümnaasiumisse pääseda: käia algkoolis 4-klassini ja minna seejärel 5-klassilise progümnaasiumi või lõpetada 6-klassiline algkool ja seejärel 3-klassiline reaalkool. Seega õppisid

¹²² Orav .V (1926). Kasvatus nr. 11, lk 332

¹²³ Sirk, V. (03.08.1991). Ajaloo õpikute autor Emma Asson 1889-1965. *Õpetajate leht nr 31*, lk 4

¹²⁴ Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine., lk 41

¹²⁵ Koolireform kinnitati. (27.05.1934). Postimees nr 141 (1886-1944), esikaas

enne II maailmasõda tublimad õpilased juba 12 aastat üldhariduskoolis. Gümnaasiumid olid tasulised.¹²⁶

Paralleelselt üldhariduskoolidega, eksisteeris Eestis ka erakoole. Nende tegevust reguleeris 1927.aastal vastuvõetud „Eraõppeasutuste seadus“.¹²⁷

Professionaliseerumine ilmneb ka selles, kuidas kooliraamatute sisu ja sobivust hinnatakse. Tarvilik on saada kooliraamatute komisjoni luba enne avaldamist. See toob kaasa ka kontrolli õpperaamatute üle, ega välista paralleelselt kasutatavaid õpikuid, näiteks J. Adamsoni kirjastus „Looduse“ alt ilmunud õpikud ja E. Assoni „Noor-Eesti“ kirjastuse õpikud olid kasutusel samaaegselt.¹²⁸

1930. aastatel muutub järjest olulisemaks ajalooõpetuse kõrval ka kodanikuks kujunemine ja ühiskonna õpetus. 1930. aastatel koostatud dokumendis „Keskkooli õppekavad: Gümnaasiumi, humanitaar-, reaali- ja majapidamisharu“ sõnastatakse ajalooõpetuse neli peamist eesmärki: mõista mineviku kaudu olevikku, arendada ajaloolist mõtlemist, äratada huvi ja isamaalist armastust, samuti rahvusvahelise vendluse ja ühtsuse tunnet. 1937.aasta „Algkooli õppekava“ eripäraks võiks pidada ajaloo ja ühiskonnaõpetuse kooskäsitlust.¹²⁹

1930.ndatel iseloomustab õppekirjandust ka üksikautor-koostaja väljatõrjumine autorite kollektiivi poolt. Õpikud hakkavad valmima mitme autori koostööna.¹³⁰ Asson avaldab 1930.aastatel mitmeid õpikuid koostöös August Möldriga. On välja kujunenud justkui mingi kindel ring autoreid, kellelt õpikuid oodatakse. Kui on tegemist kirjanduse või grammatika õpikuga, on autoriteks Karl Mihkla ja Oskar Parlo, ajalooõpikute puhul vastavalt Asson ja Mölder.¹³¹ 1931. aastal ilmub Assoni ja Möldri ühistööna „Eesti ajalugu: ühes üld-ajalooga: algkooli V klassile“, mis saab neli kordustrükki vastavalt 1931, 1933 ja 1938. aastal. Samal aastal ilmunud kuuendale klassile mõeldud „Eesti ajalugu: ühes üld-ajalooga ja kodanikuteadus: algkooli VI klassile“ saab viis kordustrükki, vastavalt 1931, 1932, 1934, 1936 ja 1938. aastatel.

Lisaks kahasse kirjutamisele Möldriga, kirjutab Asson ka üksinda õpikuid edasi. 1933. ilmub Assoni „Üldine ajalugu: uus- ja kõige uuem aeg: XVIII sajand ja XIX sajandi I pool: (keskkooli IV kl. kursus)“, mille teine trükk ilmub 1936. aastal. „Üldine ajalugu: XIX s. II pool ja XX s. I veerand:

¹²⁶ Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine., lk 42

¹²⁷ Normak, V. (2012). Hariduspoliitika ülevaade 1918-1940. Tallinna hariduselu 1918-2010. Tallinn: Tallinna Haridusamet, 12-26, lk 12-15

¹²⁸ Miller, V. jt. (1978). *Eesti Raamat.*, lk 183

¹²⁹ Haljasorg, H. (2017), lk 28.

¹³⁰ Miller, V. jt. (1978). lk 183

¹³¹ Samas, lk 211

(gümnaasiumi lõppklassi kursus)“ ilmub 1934. aastal. 1935. aastal näeb ilmavalgust ligi 200 leheküljeline „Üldine ajalugu: ühes eesti ajalooaga: keskaeg: keskkooli II kl. kursus VI õppeaasta“ ja 1936. aastal sama mahukas „Üldine ajalugu: ühes eesti ajalooaga: uusaeg: keskkooli III kl. kursus, VII õppeaasta“. 1937. aastal ilmub „Üldine ajalugu: koos Eesti ajaloo ja kodanikuõpetusega (uus põhiseadus): keskkooli V kl. kursus.“

Palamets võtab kokku 1930.ndatel ajalooõpetuses üles kerkinud olulisemad pedagoogika küsimused järgmiselt: kuidas tagada õpikute eakohasus? Kas novellistlik meetod sobib faktide esitamiseks ja kas see võib kaasa tuua eksimise ja fantaasia liiga suure kasutamise? Milliseid ajaloolisi isikuid tuleks tutvustada: väejuhte ja valitsejaid või hoopis leiutajaid, reformaatoreid, tööinimesi, rahu eest võitlejaid? Kas ajalooõpetajateks on liialt palju naisi? Miks ei ilmu originaalset eestikeelset õppemetoodika materjali ja on kasutusel vanad saksa ja venekeelsed metoodikavahendid?¹³²

2.3 Assoniga kõrvutatavad autorid

Jaan Sitska (1867-1937) oli eesti pangategelane ja ajaloolane. Pärnumaalt pärit Sitska sai hariduse Jäärja-Velikse külakoolis, Halliste kihelkonnakoolis, Viljandi elementaarkoolis, Viljandi kreiskoolis ja Pärnu gümnaasiumis. 1889-1895. aastatel õppis Sitska Tartu Ülikoolis ajaloo-keeleteadussuunal ja lõpetas selle ajalookraadiga. Järgnesid töökohad riigikontrolli- ja aktsiisiametnikuna Peterburis ja Petrosavodskis, saksa keele õpetajana Permisi ja Tambovis. Sitska naases 1904. aastal Tallinnasse, kus temast sai Eesti Postimehe toimetaja ja osanik. 1905. aastal võttis ta osa Tartu ülemaalisest aulakoosolekust ning anti aulakoosoleku otsuste avaldamise eest Eesti Postimehes kohtu alla. Eesti Postimees suleti ja selle toimetajal keelati sõjaseaduse kehtimise ajal Baltimaades elamine. Sitska mõisteti paguluses viibides õigeks ja ta sai Eestisse naasta 1909. aastal. Siin valiti ta Eesti Laenu ja Hoiuühisuse (hilisema Eesti Laenupanga) juhatuse liikme ja ärijuhi kohale. kuhu ta jäi 1929. aastani. 1919-1920 kuulus Sitska Asutavasse Kogusse. Ta kuulus ka mitmetesse seltsidesse, näiteks oli ta Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi esimees, kindlustusseltsi EEKS (Esimene Eesti Kinnituse Selts) juhatuse esimees (1913-1924). Ta avaldas mitmeid raamatuid: „Rootsiaegne mõisate tagasivõtmine“

¹³² Palamets, H. (1968). *Ülevaade ajaloo.*, lk 111-125

(1904), „Ajaloo algõpetus (1908, 6.trükk 1929), „Üleüldine ajalugu I-IV“ (1908-1911, 3.trükk 1920-1923), „Ühiselu vallast“ (1907), „Maleraamat“ (1915), artikleid ajalehtedes Eesti Postimees ja Koit.¹³³

Johannes Adamson (1883-1944) sündis Tartumaal talupidajate peres. Kooliteed alustas Tartu linna 3.algkoolis, 1907.aastal lõpetas Tartu reaalkooli viimase klassi eksternina. Õpingud jätkusid Tartu Ülikoolis 1907-1913 ajaloo-keeleteaduskonnas. Osales Tartu ülikooli juures keskkooliõpetajate ettevalmistuskursusel aastatel 1913-1914. Järtnesid Vene sõjaväes ohvitserina teenimise aastad 1914-1917. Armees oleku järel õpetas Adamson majandusteadust, majandusgeograafiat, ajaloo ja kodanikuteadust Tartu kommertskoolis, Hugo Treffneri gümnaasiumis, Tartu reaalkoolis ja Tartu kaubanduskoolis 1917-1928 aastatel. 1928-1932 oli ta Tartu reaalkooli direktor ja ajalooõpetaja. Adamson võttis osa õppekavade koostamisest ja oli referendiks õpetajate kongressidel.¹³⁴

1936-1941 sai Adamsonist Tartu 2. gümnaasiumi direktor ,1941-1944 pidas ta Türi gümnaasiumi direktori ametit. Lisaks oli Adamson ka ajaloometoodika õppejõud Tartu ülikoolis aastatel 1935-1940. 1927-1940.aastatel oli ta ka Tartu ülikooli ajalootoimkonna esimeheks. Adamsoni sulest pärineb ligikaudu 40 õpikut: Eesti ajalugu algkoolidele (1925, 4. trükk 1928) „Kõige uuem aeg“ (1924, 2.trükk 1927), Jutustusi kodumaa ajaloost (1929) Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga algkooli V aasta (1929), Eesti ajalugu ühendus üldajalooga algkooli VI aasta (1930), Vana aeg (1931-1935), Keskaeg (1933-1937), Uusaeg (1933-1936), Eesti ajalugu I- IV (gümnaasiumi õpik 1935-1937), Ajaloo atlas algkoolidele (1936), Ajaloo lugemik alg – ja keskkoolile III-IV (1935), uurimus „Tartu Poeglaste Reaalgümnaasium 1880-1930“ (1930).¹³⁵

¹³³ Kleis, R. (1932). *Eesti avalikud tegelased*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 311

¹³⁴ Samas, lk 4-5

¹³⁵ Rannap, H. (1998). *Eesti kooli biograafiline leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus, lk 8-9

3 NAISTE KUJUTAMINE ASSONI ÕPIKUTES

3.1 Naiste kujutamine E. Assoni õpikus „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912) ja J. Sitska õpikus „Üleüldine ajalugu. 1.jagu, Wana aeg“ (1910).

3.1.1 Naiste mainimise sagedusest vana aja õpikutes

E. Assoni ajalooõpik „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ on 142-leheküljeline, koosneb neljast suuremast osast: eelajalooline aeg, Idamaa ajalugu, Kreekamaa ajalugu ja Italia, sisaldab pilte ja ajalookaarte.

J. Sitska „Üleüldine ajalugu 1. jagu: Wana aeg“ on 255-leheküljeline ja koosneb samuti neljast osast: sissejuhatus (kuhu alla kuulub muinasaeg ja riigi mõistete seletus) Idamaad, Kreekamaa ja Rooma riik, ei sisalda illustratsioone.

Omavahel võrreldavate õpikute maht erineb üle saja lehekülje võrra ja see tõenäoliselt mõjutab tulemusi. Tulemuste analüüsi eripäradest tasub mainida, et naistele viitavate sõnade loendamisel lähtusin sõnadest: naised, naisterahwad, õde, ema, tütar, nymf, neitsi, neiu, noorik, tütarlaps, jumalanna jne. Naisi tähistavate sõnade hulka ei arvestanud ma sõnu nagu „abikaasa“, „ettekkuulutaja“ või „oraakel“, samas „Delfi orakel“ läks naisenimede all arvesse. Õpikute lugemisel esines taolisi sõnu mõnel üksikul juhul ja nende mõju andmestikule on marginaalne. Loendatud naisi tähistavate sõnade ja naisenimede summa näitabki naiste üldist mainimist õpikus.

Assoni õpikus mainiti üldiselt naisi 49 korda, Sitska õpikus 255 korda. Üldisest naisi tähistavate sõnade ja nimede mainimisest järgmisena, vaatlesin, kas lauses oli mainitud naist või naisi, kas tegemist oli naisega, kes tegutses või kirjeldati naist passiivselt, samuti pöörasin tähelepanu, kas tegemist oli müütilise naisega või reaalse ajalooisiku, päris naise mainimisega. Kui jätta kõrvale naist tähistavad sõnad, mida sageli kasutatakse lauses ka ühe ja sama naise kirjeldamisel, ja lugeda kokku hoopis lauses tegutsevad või passiivselt kujutatud naised, sai Assonil neid kokku 38 ja Sitskal 193. Tähelepanu väärrib, et naistegelaste hulgas on nime kordusi ja tegemist ei ole ühekordselt mainitud naistega, sest analüüsiühikuks oli lause.

Assoni ja Sitska vana aja õpikute andmed said paigutatud tabelisse, mille põhjal tegin võrdleva diagrammi¹³⁶. Diagrammist joonistub välja, et Sitska mainib igas kategoorias naisi Assonist rohkem. Kuid kui vaadata lähemalt tegutseva ja passiivse naise kujutamist, siis kuigi mõlema autori tekstis on naisi rohkem passiivsena kujutatud kui aktiivse tegutsejana, on aktiivselt tegutsemaid naisi Assoni õpikus protsentuaalselt rohkem. Assoni õpikus olevast 38-st naisest ligi 40% (15) on aktiivsed tegutsejad, samas Sitska õpikus on tegutsejaid naisi 193-st naisest 30% (58). Nii Sitska kui Asson mainivad naisi ainsuses rohkem kui mitmuses (Assonil 28/38-st, Sitskal 142/193-st). Müütilisi naisi ja tavalisi naisi (ka ajalooisikuid) on õpikutes mainitud enamvähem võrdselt, Assonil 19 ja 19 korda, Sitskal 97 ja 96 korda. Assoni õpikus on 64 pilti, millest naisi on kujutatud neljal. Need on Afrodite ja Juno ehk Hera skulptuurid, Pallas-Athena kuju Parthenonis ja skulptuur pealkirjaga „Gallialane ja tema naine“.

Millest tuleb Sitska naiste mainimise paljusus ja Assoni õpiku vähene naiste mainimine? Üks põhjus on õpikute erinev maht, mis võimaldab Sitskal peatuda usu, legendide ja muinasjuttude teemadel pikemalt. Sitska seletab põhjalikult lahti Kreeka ja Rooma jumalate panteonid ja vestab ajaloosündmuste vahele lugusid Trooja sõdade müütilistest kangelastest ja kangelannadest. Müütides ja legendides esineb rohkelt naissoost tegelasi. Asson aga peatub müütidel väga lühidalt, ja keskendub rohkem päris ajalooisikutele ja -isikutele.

Teiseks põhjuseks võib lugeda Sitska kirjutamisstiili, ta kordab nimesid, mainib alatasa, kes on kelle õde, tütar või ema, mis jumalannaga on tegu ja põimib need ühte lausesse nii, et naist tähistavate sõnade loendamisel, kuigi tegutsejaid on lauses üks, on Sitska sama tegutsejat kirjeldanud vähemalt kolme naisele viitava sõnaga nagu näiteks: „*Artemis, Apolloni õde, oli kuuvalguse jumalanna, nagu wend päikesejumal oli; nagu kuu, hiilgas ka Artemis puhta iludusega; metsloomad ja linnud seisiwad tema warju all: ta oli jahipidamise-jumalanna. Demeter oli auuwääriline "maa ema", kõikide toitjanna ja põllutöö kaitsjanna*“¹³⁷ Seevastu Assoni jumalate tutvustus jääb konkreetsemaks ja lühemaks. Kõiki jumalaid ja jumalannasid ei tutvustata, üksnes valitud. Asson kasutab tegevuste kirjeldamisel palju kaudset kõneviisi, tegutsejaks on tihti inimene, rahvas või inimgrupp aga mitte sugupool.

Õpikute maht ja kirjutamisstiil ei seleta kindlasti siinkohal lõpuni, miks naisi on vähem mainitud esimeses naise poolt kirjutatud ajalooõpikus tütarlaste koolile. On siin tegemist Assonist endast

¹³⁶ Vt Lisa 8

¹³⁷ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 40-45

tuleneva püüdega kirjutada ajalugu võimalikult neutraalselt, tõsiselt võetavalt, pidades silmas õpetuseks sobivust ja meessoost ülemate heakskiidu pälvimist või on hoopis Jaan Sitskal kui ajalooarrastajal mehel rohkem vabadusi ja vähem püüdu ennast kuidagi tõestada, mis võimaldab tal ajalugu võrrelda naistegelastest tulvil muinasjuttude ja müütidega oma äranägemise järgi – see kahjuks käesolevatest andmetest ei selgu. Küll aga saab edasi järeldusi teha viisidest, kuidas naised kujutatakse.

3.1.2 Imetletud naised

Asson mainib kõige enam naistest Pallas-Athenat (9 korral). Juba Kreeka jumalate tutvustamisel võib märgata, kui oluline on Assoni jaoks teaduse jumalanna Pallas-Athena. Zeusi järel, peab Pallas-Athenat kõige tähtsamaks, tutvustades teda kohe järgmisena ja jättes välja Zeusi abikaasa Hera: „*Kõige ülem neist oli Zeus, taewajumal; wälk ja müristamine oliwad tal sõjariistadeks. Ta oli kõikide jumalate ja inimeste isa ning nende kaitsja. Zeusi pea-ajust sündinud tütar, Pallas-Athene, oli sõja- ja wõidujumalanna; peale selle oli ta ka kunsti ja teaduse kaitsja.*“¹³⁸ Lisaks Pallas-Athena isikule, kirjeldab Asson tema võimsat kuju nii Akropoli kingul kui ka Parthenonis, viimasest on ka illustratsioon leheküljel 68. ¹³⁹ Asson pöörab tähelepanu Pallas-Athena kujude suursugususele ja tähendusele. Naisekuju sümboliseeris kogu linnriigi võimu ja rikkust: „*Pallas-Athene wask-kuju, mis Akropolise kingule üles seati, kust ta igale linnatulijale silma paistis ning oma suurusega Athena tulbidust ja wõimu pidi ilmutama. Teine suur Feidiase tehtud Pallas-Athene kuju oli Parthenoni templis; see kuju oli puust, nägu, käed ja jalad aga oliwad elewandiluust, seljas kandis jumalanna kuldset sõjamundrit ja silmadeks oliwad tal kalliskiwid.*“¹⁴⁰ Ka Sitska mainib Pallas-Athenat mitmel korral. Kui Asson piirdub Pallas-Athena kirjeldamisel tema suursuguse ja vägevusega, siis Sitska rõhutab ka jumalanna kuju näojoonte naiselikku ilu: „*Jumalannal oli kuld sõjamunder seljas, silmadeks oliwad tal wälkuwad kalliskivid, ta pehmed ja meeldiwad näojooned oliwad elewandi luu sisse lõigatud.*“¹⁴¹

Sitska kirjeldab mitmeid naisi kui ilusaid. Nende hulka kuuluvad näiteks Trooja Helena, Pompeiuse tütar Julia, kellega Cäsar (Caesar) abiellus ja kuninganna Kleopatra. Asson seevastu naiste välimusest,

¹³⁸ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu.*, lk 34

¹³⁹ Vt Lisa 7

¹⁴⁰ Asson, E. (1912), lk 66

¹⁴¹ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 108

näojoonte ja ilu kirjeldustest hoidub. Kui ilusatena kirjeldab Sitska mitmeid, siis nutika ja targana kirjeldab ta üksnes Delfi oraaklit ja Kolchise kuningatütart Medeiat. Nimetatud tegelaste kaudu kirjeldab Sitska olukordi, kus naise nõu kuulda võttes juhtus head ja tuli inimestele kasu: „Orakel on riikide peale sagedasti kõige paremat mõju awaldanud. Kui mõni riik lonkama löi, siis andis orakel nõuu mõnda tarka meest uusi seadusi walmistada lasta, ja tegi need rahwale selle läbi armsaks, et ta nad oma poolt heaks kiitis. Orakel tegi sõjapidamise inimlikumaks, sest ta nõudis, et templi-ühisuse liikmed sõda pidades wastastikku mitte linnasid ära ei pea häwitama ega joogiwett wastase linnalt kõrwale juhtima.“¹⁴² „Medeia nõu peale heitis Jason hiiglaste hulka kiwi, mille kallal nad tülli läksiwad ja üksteist wastastikku ära hukkasiwad. Siis saiwad kreeklased targa Medeia abil kuld naha ätte ja tõiwad ta suurte hädaohtude all kodumaale.“¹⁴³

Sitska ja Assoni võrdluse tulemusena saaks järeldada, et meesautori õpikus on imetletud naise mõõduks sagedamini füüsiline ilu, kui mõni muu tegur. Olgugi, et õpikus on esitletud ka naisi kes paistavad silma nutikuse ja tarkuse poolest, jäävad nad ilusate „peategelaste“ varju. Naisautor aga hoidub ilu mainimast, rõhutatakse võimsust, tarkust ja isegi sõjakust. Asson püüab kirjeldustes jääda neutraalseks, samas kui Sitska jällegi ei karda hinnanguid anda.

3.1.3 Ohtlikud naised

Lisaks imetletud naisekujudele leidub nii Assoni kui ka Sitska õpikus ohtlikke naisi, kelle teod toovad endaga kaasa hävingut, vägivalda ja reetmist. Sitska õpikutes esineb ohtlikke naisi oluliselt rohkem kui Assoni õpikus. Assoni õpikus võikski ainsaks ohtlikuks naiseks pidada jumalanna Pallas-Athenat, kelle saadetud maod Laokooni poegade ümber ennast kerivad: „Aga kaks madu, Pallas-Athene saadetud, tulnud merest wälja ja mässinud endid Laokooni kahe poja ümber.“¹⁴⁴

Sitska õpikus leidub ohtlike naise kirjeldusi mitmeid kordi rohkem. Lisaks Pallas-Athene madudele, jutustab Sitska ka Hera saadetud madudest. Armukade jumalanna saadab maod, kes Heraklese juba lapsena surmaks.¹⁴⁵

¹⁴² Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 62

¹⁴³ Samas, lk 49

¹⁴⁴ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu.*, lk 36

¹⁴⁵ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 46

Surmavate jumalannade kõrval leiab Sitska õpikust ka kättemaksuhimulisi kuningatütteid, reetlikke abikaasasid, nõidu, sireene aga ka päris tavalisi naisi, kelle ootamatud teod surma ja hävingud toovad. Naiste motiiviks on sageli kättemaks või mehepoolne hülgamine. Kättemaksulood on sageli osa müütilistest seikluslugudest, kus tegelik fookus on mõnel muul sündmusel. Näiteks Tyrose kuninga õe Elissa lugu viib Kartaago asutamiseni, kuid algab järgmiselt: „*Tema (Kartaago) asutamise kohta on järgmine muinaslugu olemas: üks Tyrose kuningas olnud oma õe Elissa abikaasa ära tapnud. Printsess tahtnud wennale mehe surma kätte maksta ja asutanud wandeseltsi.*“¹⁴⁶ Kuningatütar Elissa vandeseltslus kukub läbi, ja lõppeb põgenemisega uuele rannikule, mille käigus asutatakse Kartaago linn ja Elissa kuulutatakse jumalanna Didoks. Kättemaksulugu muutub asutamislööks.

Sitska õpikus punuvad meeste selja taga intriige nende naised. Tihti kirjeldab Sitska kuidas muidu võimas mees ja valitseja kukutatakse just naise salakavaluse tõttu. Nõnda tapetakse Kreeka kuningas Filippos armukadede kaasa mahitusel omaenda tütre pulmapeol: „*Seega oli Fillippos keelmata isand terwel Kreekamaal, parajasti kui ta Persia riigi kulul uusi maid wõitma tahtis hakata, tapeti ta oma tütre pulmapidul ära, nagu arwatakse, tema abikaasa Oliümpiase kihutusel, kelle ta enesest ära oli tõuganud.*“¹⁴⁷ Ohtlike naiste kirjeldused jätkuvad Rooma riiki käsitlevates peatükkides. Sitska kirjeldab keiser Claudiuse sattumist kahe kurja naise küüsi, kes temaga manipuleerivad ja kellest üks ta ka lõpuks mürgitab: „*Kolmas Augustuse järeltulija, Claudius (41—54), Caligula onu, oli hea südamega ja nõrga tahtmisega mees, kes täitsa oma kahe abikaasa, esiti Messalina ja peale selle surma Agrippina kurja mõju all oli, nii et tema walitsuse aeg Rooma peale palju õnnetust tõi. Wiimaks andis Agrippina talle kihwti, mispeale Agrippina enese poeg Nero, keda Claudius esmalt wõõraks pojaks, pärast ka oma pojaks wastu oli wõtnud, keisriks kuulutati (54—68).*“¹⁴⁸ Messalina lugu jääb Sitskal täpsemalt avamata, Agrippina kuriteo motiiviks on poja võimule aitamine. Sitska kirjeldab ka juhtusid, kus naisterahva välimust kui maskeeringut kasutatakse tapmiseks. Ühel juhul on tegemist sireenidega Odysseusi lugudest, kelle välimus ja laul mehi meelitab eesmärgiga nad hiljem ära süüa: „*Seirenide meelitawa laulu eest pääsis ta selle läbi, et kaaslastel kõrwad wahaga kinni toppis ja ise enda masti külge siduda käskis; muidu oleksiwad need maheda häälega olewused, kes ülemise kehaosa poolelt ilusad naesterahwad, alt aga terawate küüntega merelinnud oliwad, tema, nagu ka kõik teised möödaminejad enne teda, oma juurde meelitanud ja ta siis ühes tema kaaslastega ära*

¹⁴⁶ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 30

¹⁴⁷ Samas, lk 141

¹⁴⁸ Samas, lk 247

söönud.¹⁴⁹ Teisel juhul on tegemist Pelopydase salalepinguliste meestega, kes naisterahva rõivastust kandes vaenlasele kätte saavad maksta¹⁵⁰. Naine ei pea aga olema vägivalda tegudeks üleloomulike võimetega ega ajendatud reetmisest ja kättemaksust. Kurioosselt lõpeb Sitska õpikus kirjeldatud kuningas Pyrrhose elu, kes täiesti tavalise naise poolt, igasuguse selgitava motiivita tapetakse: „*Niüid läks Pyrrhos Kreekamaale tagasi ja leidis siin ootamatult surma: üks naesterahwas wiskas to katuselt kiwiga surnuks*.”¹⁵¹

Kokkuvõtlikult võiks öelda, et ohtlikke naisi ja nende motiive kirjeldab Sitska Assonist mitmeid kordi rohkem. Asson aga hoidub vägivaldse naise kirjeldusest, ka Pallas-Athene saadetud madude puhul ei ava ta, mis põhjusel maod saadeti ja miks jumalanna nii toimis. Sitska aga peab naiste peamiseks kuritegelikuks motiiviks kättemaksu ja armukadedust. Sitska õpikus selgub ka, kuidas naiselikku välimust võidakse ära kasutada kurjadel motiividel.

3.1.4 Allasurutud naised ja vägivalda ohvrid

Mõlemas õpikus leiab kirjeldusi naistest, kes on mehe võimu alla surutud või hoopis vägivalda ohvrid. Assoni õpikus leiduvad mõned üksikud naiste suhtes kasutatud vägivalda või naiste üle domineerimise kirjeldusi. Põgusalt mainib Asson Trooja Helena ära röövimist Parise poolt, mida võiks pidada vägivaldseks teoks. Märksa pikemalt kirjeldab Asson aga Sparta noormeeste rasket eluolu, lõppu lisab ta, et ka tütarlapsi kasvatati sarnaselt. Selline karm kasvatusviis aga jättis Assoni arvates noorte vaimuanded unarusse: „*Iga aasta katsuti nende wastupidawust: jahijumalanna Artemise altari ees peksti neid palja ihu peale piitsaga, kuni weri wälja tuli*./.../Jõu harjutamine ja sõjariistade tarwitamine oli igapäewane töö; selle kõrwal õpetati neid weel pilli mängima ning laulma ja lühikesi ning osawaid wastusid andma. Pea-aegu selsamal kombel kaswatati ka tütarlapsi. Waimuharidus jäeti täiesti hooletusesse.”¹⁵²

Naiste alla surumist perekonnas kirjeldab Asson italiklaste perekonnaelu kaudu. Valjude reeglite, ebaõigluste ning vägivaldsete karistuste tõttu peab Asson niisugust rahvast oma olemuselt tooreks:

¹⁴⁹ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu*, lk 53

¹⁵⁰ Samas, lk 133-134

¹⁵¹ Samas, lk 187

¹⁵² Asson, E. (1912). *Wana ajalugu*, lk 41

„Waimu poolest oliwad nad toored. Kaua tõiwad nad jumalatele inimeseohvrid; maawärisemise ajal heitsiwad nad elawaid inimesi lõhedesse, et jumalate wiha waigistada./.../Perekonna (familia – selle all ei mõisteta mitte ainult wanemaid ja lapsi, waid ka peres olewaid teenrid ja orjasid) peaks oli pereisa; tema wõimu all seisiwad naine ja lapsed, teenrid ja orjad./.../Ka edaspidi oli laps täieste isa wõimu all; see wõis teda ära müüa wõi surmata, ilma et keegi seda keelata oleks saanud. Tütardele määras isa abikaasa ja abielus oli naine mehe wõimu all ning leseks jäädes wanema poja wõi, kui täisealist poega ei olnud, lähema meessugulase eestkostmise all.“¹⁵³

Sitska õpikus on naisi vägivalda ohvritena kujutatud erinevatel viisidel. Õpikus tapetakse naisi võimu haaramise, au ja häbi pärast. Naise tapmisele võib järgneda karistus, kuid võib ka mitte. Naise tapmise loost võib kasvada loomismüüt, näiteks on Sitska kirjeldanud naise tapmist Rooma linna asutamise legendis: „Ühe kuninga, Numitor nimi, lükanud ta noorem wend Amulius troonilt maha, ja kui Numitori tütrele kaksikpojad sündinud, kelle isa sõjajumal Mars olnud, lasknud Amulius poiste ema ära tappa, poisid ise aga korwiga Tiberi jõkke heita.“¹⁵⁴

Sitska jutustatud õetapu lugu horatlasest, kes roomlased võidule aitab kuid oma lihase õe tapab, sest see julges vaenlaste hulka kuulnud peigmeest leinata: „Roomlased näitasiwad wõidurikka horatlase wastu kõige kõrgemat auu üles; ainult tema õde kaebas, sest üks langenud curiatlane oli tema peigmees olnud. Seda nähes sai wend hirmus wihaseks ja pistis oma õe mõõgaga läbi; ise aga ütles: „Nii sündigu iga Rooma naesterahwaga, kes waenlase surma pärast leinab.“¹⁵⁵ Kuigi Sitska kirjeldab, kuidas vihane rahvas soovis horatlasele surmamõistmist, lõppes see lugu ikkagi mõrtsukale armuandmisega.

Sitska õpikus leidub ka naisi, kes mõne meessugulase poolt halastussurma saadetakse või kes endalt elu võtavad. Näiteks jutustab Sitska loo plebeilasest, kes oma tütre Virginia halastusest surmab: „Tütarlapse isa, kes oma last Appius Claudiuse wõimu alt päästa ei jõudnud, pistis turul ise tütrele noa rindu ja surmas ta ennem ära, kui et ta teda wägiwaldse mehe wali alla jättis.“¹⁵⁶

Sitska kirjeldab ka naisi, kes ei suuda häbi taluda ja valivad surma. Elu ohverdamisega võib naine nõnda mõjutada sündmuste edasist kulgu: Juhtus weel, et sel ajal, kui kuningas ühte Hatiumi linna piiramas oli, tema poeg Sextus Rooma suurniku Tarquinius Collatinuse abikaasa, auusa Lucretia wastu wägiwaldselt üles astus. Lucretia ei tahtnud häbi kannatada, waid otsis enesele surma; enne

¹⁵³ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu.*, lk 90

¹⁵⁴ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 162

¹⁵⁵ Samas, lk 164

¹⁵⁶ Samas, lk 176-177

aga oli ta oma abikaasat palunud häbi eest kätte maksta.“¹⁵⁷ Lucretia õnnetu loo tulemusena aetakse kuningas koos perekonnaga Roomast minema.

Sitska õpikus valivad halastussurma ka germaanihõimu kimbrite naised, kes vabaduse kaotuse asemel surma eelistavad: „Nende(kimbrite) naesed, kes wankritest tehtud leerist wõitlust pealt oliwad waadanud ja mehi tagant õhutanud, ei jõudnud wabaduse kaotamist mitte ära kannatada, waid surmaaiwad iseendid ja oma lapsed ära (101 e. Kz.)“¹⁵⁸

3.1.5 Meestega võrdväärseid naised

Kirjeldusi tavalistest naistest, kes meestega võrdselt töid jagavad, ühisesse ellu panustavad leiab mõlemast õpikust vaid paar. Assoni õpikus asuvad mõlemad niisugused kirjeldused muinasaja peatükis: „Kuna mehed jahil käisiwad, korjasiwad naised puujuuri, marju ja wiljateri liha kõrwaliseks.“¹⁵⁹ „Naisterahwad punusiwad veel korwisid ja kodusiwad taimekiududest riidet, mida loomanahkade asemel kehakatteks hakati tarwitama./.../Mehed ja iseäranis naised hakkasiwad peas, kaelas, käte ja jalgade küljes ehteid kandma.“¹⁶⁰

Meestega võrdleb Asson germaanihõimude naise, kes sõjategevuses aktiivselt osalevad: „Nende (germaanlaste) naised olla niisama tugewad kui mehedki ja wõtta lahingutest osa.“¹⁶¹

Sitska raamatus kirjeldatakse sugude võrdselt panustamist kui kirjeldatakse sõjaks valmistumist:

„Meeleheitmine wõttis karthagolaste seas maad. Terwe rahwas, noored ja wanad, mehed ja naesed, asusiwad tööle ja hakkasiwad linna kindlustama ning uusi sõjariistu walmistama.“¹⁶²

Huvitav aspekt ilmneb õpikutes esimese naisvalitseja Kleopatra kirjeldamisel. Asson nimetab Kleopatrat kui valitsejat, võimu teostajat. Kleopatra on võrdväärne partner Antoniusele, kes temaga abiellub. Antoniuse ja Kleopatra enesetapp on samaaegne sündmus, mille järel Egiptus Roomaga liidetakse: „Sel ajal walitses Egiptuses naiskuningas Kleopatra, kellega Antonius abielusse astus./.../Antonius ja Kleopatra wõtsiwad ise omal elu ja Egiptusemaa sai 30.a.e.Kr. Rooma

¹⁵⁷ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 165-166

¹⁵⁸ Samas, lk 222-223

¹⁵⁹ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu.*, lk 3

¹⁶⁰ Samas, lk 6

¹⁶¹ Samas, lk 109

¹⁶² Sitska, J. (1910), lk 211

proovintsi“¹⁶³ Seevastu Sitska kirjeldab Kleopatrat naisena, kes võrgutas Caesari ja sai valitsejaks üksnes mehe sekkumise tõttu. Iseloomult kirjeldab Sitska Kleopatrat priiskajana, kes armumängude kaudu mehi enda tahtmist tegema meelitas: „*Antonius oli Aleksandriasse elama läinud, kus ta sellesama ilusa kuninganna Kleopatra'ga, kes juba Cäsarit oli võrgutanud ja kelle Cäsar Egiptuse kuningannaks oli pannud, ööd ja päevad läbi priiskas. Oma seadusliku abikaasa, auusameelse Octavia, jättis Antonius hoopis hooletusse ja tõukas ta wiimaks enesest koguni ära, mistlõbi ta Octavianust sügavasti pahandas. Kui ta veel oma armukesele ja tema lastele Rooma provintsisid ja kaitseriikisid nagu mängukannisid hakkas ära kinkima, siis pani Octavianus senatile ette sõda kuulutada, mitte Antoniuusele, vaid Kleopatrale.*“¹⁶⁴ Kleopatra ja Antoniuse mõtlematud teod lõppevad Sitska õpikus sõja kuulutamise ja kuulutamisega. Kleopatra kujutamine mõlemas õpikus on tähtis seetõttu, et tegemist on õpikutes esimese päris ajaloolise valitsejast naise kujutamisega. Et Sitska kujutab teda kui naist, kelle peamiseks võimudeks on seksuaalsus ja Asson kirjeldab teda kui iseseisvat valitsejat, näitab see ka mõnevõrra, kuidas erineb mees- ja naisautori suhtumine võimupositsioonil olevasse naisesse. Sitska justkui tahaks anda siinkohal moraalselt õppetundi, mis juhtub kui võimuahne naise kapriisidele annavad mehed järele ja vaatleb Kleopatra ümber toimuvat üksnes mehe perspektiivist. Asson vahendab Kleopatra lugu neutraalsemalt, hinnanguid andmata ja naise võimu alavääristamata. Kui välja arvata Kleopatra kujutamisega seonduv võib kokkuvõtlikult öelda, et meeste ja naiste võrdsena kujutamine kajastub eelkõige sõjaks valmistumisel, sõjategevuses osalemisel või tööde jagamisel toimetulekuks. Mõlemas õpikus esineb niisuguseid lauseid vähe ja naiste panust seal (meeste kõrval) pigem mainitakse kui rõhutatakse.

¹⁶³ Asson, E. (1912). *Wana ajalugu.*, lk 116

¹⁶⁴ Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu.*, lk 243

3.2 Naiste kujutamine E. Assoni õpikus „Uus aeg“ (1925) ja J. Adamsoni õpikus „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ (1933)

Assoni 229-leheküljeline ajalooõpik „Uus aeg“ jaotub seitsmeks suuremaks osaks: esimene osa ja teine osa käsitlevad reformatsiooni mitmetes Euroopa riikides ja katoliikliku reaktsiooni, kolmas osa kirjeldab ordu valitsuse lõppu Liivimaal, neljas osa absolutismi Prantsusmaal, Inglismaal, Preisimaal ja Venemaal, viies osa mõtteteaduse aastasada sisaldab valgustusajastu mõtlejate tutvustamist, Preisi, Austria, Venemaa valitsejate reforme ja Inglise asumaade arenguid, kuues peatükk keskendub Prantsuse revolutsioonile ja kirjeldab Prantsusmaa olusid Napoleonini välja, viimane peatükk käsitleb Rootsi aega ja Vene aja algust Eestis.

Assoni õpik „Uusaeg“ oli väga oodatud ja vajalik ajalooõpik vaid mõned aastad iseseisvunud Eesti riigis, ometigi sai see palju kriitikat ega leidnud kohest heakskiitu. Assonit kritiseeris Villem Orav, kes ei andnud õpikule oma soovitusi, kuid see ei tähenda, et õpikut koolides ei kasutatud või et selle kasutamine oleks olnud keelatud.

J. Adamsoni 208-leheküljeline ajalooõpik „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ pöörab palju tähelepanu kunstiajaloole, mistõttu on raamatus palju pilte. Adamson kirjutab õpiku eessõnas, et pilte on tarvis laste esteetiliseks kasvatamiseks ja põhjendab oma valikuid asjaoluga, et kunstiajalugu ei saa teistes õppeainetes peaaegu üldse tähelepanu: „*Kunstiajaloo rõhutamine ühenduses ajaloo õpetamisega tohiks olla õigustatud juba sellepärast, et ühenduses teiste õppeainetega, kas ei juhita sellele üldse tähelepanu või tehakse seda minimaalsel määral.*“¹⁶⁵

Adamsoni õpiku ülesehitus ja käsitletavat teemasid erinevad veidi Assoni õpiku teemadest, kuigi kirjeldavad sarnast ajaperioodi. Adamson alustab humanismiaja kirjeldusega Itaalias, teises jaotuses räägib ta suurtest avastustest, kolmandas reformatsioonist Euroopas, neljas osa räägib katoliiklikust reaktsioonist ja viies absolutismi ajastust, mis lõpeb Katariina Suure Venemaa troonile saamisega.

3.2.1 Naiste mainimise sagedusest uue aja õpikutes

Assoni uue aja õpikus mainitakse naisesõnu ja naisenimesid kokku 371 korda, samas kui Adamsoni õpikus mainitakse naisesõnu 167 korda. Võrreldes vana aja õpikuga on naiste mainimine kasvanud

¹⁶⁵ Adamson, J. (1933). *Uus aeg.*, eessõna

Assoni õpikutes mitmekordseks. Et nii Assoni kui Adamsoni uue aja õpikute mahud on üsna sarnased (Assoni õpik on 20 lk mahukam), ei saaks õpikutes enam ühe autori naiste suuremat mainimist märkimisväärse mahuerinevusega põhjendada, küll aga võivad seda mõjutada õpikus käsitletud teemad. Uue aja õpikute diagrammilt¹⁶⁶ on võimalik välja lugeda et mõlemad autorid mainivad naisi ainsuses rohkem kui mitmuses, Asson mainib naist 265-l korral ainsuses ja 20-l korral mitmuses, Adamson 113-l korral ainsuses ja 23-l korral mitmuses. Kokku on naisi mainitud (kui välja arvata naist tähistavate sõnade kaudu naiste iseloomustamine) Assonil 285 korda ja Adamsonil 136 korda. Uusaeg toob Euroopas troonile kuningannasid, kelle valitsusaegu kirjeldatakse põhjalikult mõlemas õpikus. Mis seletab ka, miks esineb õpikutes rohkem ühe naise tegutsemise kirjeldusi kui naiste tegutsemist grupina. Kuninganna Elisabethi aeg on mõlemas õpikus pikalt kajastatud. Kuid Asson keskendub selgelt naisvalitsejate kirjeldamisele rohkem kui Adamson. Lisaks Elisabethile pühendab Asson pikad iseloomustused Maria Theresiale ja Katariina Suurele. 43% (123/285) Assoni õpikus mainitud naistest tegutsevad aktiivselt. Adamsoni õpikus on aktiivseid naisi 40% (55 /136) mainitud naistest. Võrreldes vana aja õpikutega lisandub naiste kirjeldamisel uusi kategooriad. Kui vana aja õpikutes jagunesid naise tüübid: müütilised ja tavalised naised. Siis uue aja õpikutes on võimalik eristada: valitsejannad (kuninganna, printsess jne), müütilised naised (jumalannad, madonnad, kirjanduses ja kunstis kujutatud naised), seejärel anonüümne, tavaline naine ja nimega esitletud ajalooline naine (kes pole kuninglik valitseja). Kõik need kategooriad on mõlemas õpikus esindatud, aga erinevas mahus.

Nii Assoni kui Adamsoni õpikus leidub kõige rohkem valitsejannade kategooriasse kuuluvaid naisi, Assonil on kuninganna kategoorias 82% (235/285) mainitud naistest, Adamsonil on neid 68% (93/136). Nii Assonil kui Adamsonil on kuninganna kategooria järel kõige enam mainitud tavalisi naisi (Assonil 33, Adamsonil 21). Nimega ajaloolisi naisisikuid põimib Asson õpikuteksti 16-l korral, samas kui Adamsonil esineb ajaloolisi nimega naisi tekstis vaid 4 korda. Müütilist naist mainib Asson üksnes ühel korral ja teeb seda sõnaga „jumalaema“, kuid Adamson kirjutab müütilistest naistest 18 korda. Mõlemas õpikus leidub illustratsioone. Adamsoni õpikus on 82 illustratsiooni, millest naisi kujutatakse 14-l, nimelisi ajaloolisi isikuid kujutatakse neist kuuel (kolmel on kuninganna Elisabeth, siis Mary Stuart, Caterina di Medici ja Marie Ruthven, kes asub Anthonis van Dycki maalil) Assoni õpikus on 56 illustratsiooni, millest naisi on kujutatud neljal, need naised on kuninganna Elisabeth , Maria Stuart, Maria Theresia ja Katariina II.

¹⁶⁶ Vt Lisa 11

3.2.2 Tugevad ja targad valitsejannad

Läbivaks naisetüübiks uue aja õpikutes, nii Adamsonil kui Assonil on tugev valitsejanna. Mõlemas õpikus sagedasti mainitud kuninganna Elizabethi kirjeldavad Asson ja Adamson aga erineval viisil. Asson kirjeldab kuninganna andeid, välimust, aga ka tema ägedat, isepäist temperamenti, õnnestunud otsuseid ja suuri (vahel ka kohutavaid) tegusid: „Elizabeth sai humanistliku hariduse; ta oskas hästi ladina keelt, võis lugeda greeka keeles ja rääkis vabalt prantsuse keelt. Elizabeth oli kõrge kasvuga, kahvatu, tumedate silmade ja punaka juuksega. Ta riietus alati väga uhkelt ja armastas hiilgavalt esineda. Suuri küsimusi otsustas Elizabeth ikka kaine kaalutlemise järele, kuid igapäevaseid asju kiirelt, olles tihti äge, kukkudes vahel sõimama vastaseid ja kõrvakiile jagama neile, kes teda pahandasid. Elizabeth unistas armastusest, kuid ei abiellunud kunagi, sellest hoolimata, et temale kui suure riigi kuningannale kosilasi saatis pea iga Euroopa valitseja koda. Elizabeth tahtis ise olla valitseja oma elupäevade lõpuni. Elizabeth oskas valida tarku ja osavaid kaastöölisi.“¹⁶⁷ Kui Asson lähtub valitseja kirjeldamisel tema isikust, vaimuannetest ja iseloomuomadustest, siis Adamson kirjeldab Elizabethi eelkõige tema valitsusaja kaudu. Elizabethile on pühendatud Adamsoni õpikus katoliikliku reaktsiooni peatükist 5. alapeatükk, mille tekstilõigud algavad: „Elizabethi kirikupoliitika“, „Elizabethi suhtumine parlamendile“, „Elizabethi välispoliitika“, „Kaubandus ja tööndus Elizabethi ajal“, „Töölisküsimus ja hoolekandesüsteem Elizabethi ajal“, „Inglise vaimuelu Elizabethi ajal“.¹⁶⁸ Adamson hoidub kiitmast Elizabethi isikuomadusi, andeid ja ei omista kuningannale ainuisikulisi otsuseid, mis riigile edu töid, kuid möönab, et Elizabethi valitsusaeg oli inglastele õnnelik aeg: „Inglased nimetavad Elizabethi valitsuseaega täie õigusega sangarlikuks ajaks; inglise rahvas elas tol ajal suurt ja võimsat elu nii majanduslikes üritusis ja tõusus kui ka välispoliitilises pingutusis, eriti vaimsel alal.“¹⁶⁹ Elizabethi võimukat iseloomu ja nutikust kirjeldab Adamson põgusalt Elizabethi ja parlamendi suhete kaudu, kus Elizabeth annab järgi parlamendi soovidele, kaalutlusega oma populaarsust riigis suurendada: „Elizabeth oli erakordselt võimuhimulise iseloomuga ega sallinud endale vasturääkimist. Ta tahab ka parlamenti painutada oma tahte alla./.../Parlament ei lepi enam kuninganna poolt päevakorral olevate küsimuste puhul võimaldatud "jaa" või "ei" ütlemisega./.../Elizabeth oli tark küllalt, et asja mitte viia avaliku kokkupõrkeni. Et olla

¹⁶⁷ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 38

¹⁶⁸ Adamson, J. (1933). *Uus aeg*, lk 113-117

¹⁶⁹ Samas, lk 118

parlamendist sõltumatu, on Elisabeth äärmiselt kokkuhoidlik rahaasjus. Ta püüab täiendada oma kassat monopoliõiguste müügiga./.../Elisabeth nähes, et konflikt võib kujuneda tõsiseks, annab järgi ja tänab isegi parlamenti, et see peab üldsuse huve silmas. Muidugi suurendas niisugune taktika Elisabethi populaarsust.“¹⁷⁰

Katariina Suurt mainib Adamson korra alles õpiku lõpus, siis kui temast keisrinna saab. Adamson nimetab Katariinat andekaks, kuid tema andekus seisneb eelkõige riigi olukorra ära kasutamisel ja enda kasuks pööramisel, Adamson toonitab ka Katariina poolehoidjate rolli kogu riigipöörde läbiviimisel: „Seda olukorda kasutas Peeter III andekas naine Katariina, kellel oma poolehoidjate toetusel läks korda läbi viia riigipööret. Katariina poolehoidjad tapsid Peetri, ning Katariina kuulutati 1762.a. Venemaa valitsejaks.“¹⁷¹ Asson seevastu pühendab Katariina Suurele vähemalt kolm õpiku lehekülge¹⁷². Asson kirjeldab Katariina Suurt targa ja edasipüüdliku naisena. Ta rõhutab keisrinna kiiret õppimisvõimet, huvi keelte, kirjanduse, kirjutamise, kirjanike ja mõtlejate vastu. Katariina voorusi võrdleb Asson keisri andetusega: „Katarina oli tark, auahne, energiline ja valitsushimuline keisriproua (Peeter III), ta ihaldas kanda ise Venemaa krooni. Vene rahva poolehoiu võitmiseks laskis ta end salvida vene usku, õppis ära vene keele, omandas vene rahva kombed ja harjumused. Tõepoolest võitiski Katarina vene seltskonna sümpaatia, kuna tema abikaasat, keiser Peeter III ei sallitud, sest viimane oli Friedrich II austaja ja vene olude põlgaja ning selle juures veel piiratud mõistusega inimene. Peeter III oli valitsenud vaevalt kuu kuud, kui Katarina ta kaardiväelaste abil kõrvaldas ja ise hakkas valitsema. Katarina II on üks haritumaist vene valitsejast; ta oskas Lääne-Euroopa keeled, luges ladina ja greeka keeles, tundis hästi valgustusaja kirjandust, oli sõbralikus kirjavahetuses Montesquieu ja Voltaire'iga, kirjutas ise draamasid ja jutte.“¹⁷³

Assoni õpikus on mainitud ka tema enda lõputöö teemaks olnud Katariina II seadusandlik komisjon, kuhu kutsuti kõigi seisuste esindajad (v.a. vaimulikud ja pärisorjad) ja kus saadikud võisid oma soove ja nõudmisi esitada. Asson on sealjuures nõrдинud, et keisrinna mõisnike soovidele järele andis ja oma tarkusele ja vaimsetele huvidele vaatamata Venemaal talupoegade olukorda halvendas: „Katariina II, kes kergesti oli andunud kirjanikkude mõjule, andus sama kergesti tagurliste mõisnikkude mõjule./.../Keegi ei teinud enesele otsekoheseks ülesandeks kõnelda pärisorjade seisukorrast. Keisrinna ise ei võtnud talupoegade küsimust tõsiselt./.../Katariina II, selle välispidiiselt

¹⁷⁰ Adamson, J. (1933). *Uus aeg*, lk 115

¹⁷¹ Samas, lk 201

¹⁷² Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 135-138

¹⁷³ Samas, lk 135

humaanse valitsejanna päevil jõudis pärispõlv Venemaal oma haripunktile./.../Talupojal ei olnud isegi kaebamise õigust mõisnikkude vägivalla pääle. Siberi sunnitöö ja piitsa ähvardusel keelas seda keisrinna käsk.¹⁷⁴

Lisaks Elisabethile ja Katariina Suurele, kirjeldab Asson põhjalikult ka Austria kuningannat Maria Theresiat. Asson rõhutab Maria Theresia valitseja rolli kõrval ka tema emadust ja heldust vaeste vastu ning jõuab arvamuseni, et Maria Theresia silmapaistvust valitsejana vähendas üksnes teiste samaaegsete tugevate valitsejate olemasolu ja päritud kuningriigi kehvad olud: „*Maria Theresia kuulub Austria andekamate valitsejate hulka. Tema silmapaistvust Euroopas vähendas temast veel andekam kaasaegne, Friedrich II. Maria Theresia oli ka oma 16-le lapsele armastaja ema ja helde vaeste hoolekandja. Maria Theresia sattus troonile väga raskel ajal. Ta päris oma isalt tühja riigikassa ja viletsas seisukorras sõjaväe ning riigi täis rahulolematust.*“¹⁷⁵

Tugevate valitsejate kirjeldamise koha pealt saab järeldada, et Asson, kes oma esimesena kirjutatud vana aja õpikus püüdis hoida neutraalset joont, iseloomustab ja annab uue aja valitsejatele hinnanguid, samuti käsitleb ta valitsejaid isikutasandil, kirjeldab nende elu lugu võimu juurde saamisel, nende andeid ja oskusi. Adamson seevastu hoidub isiklike hinnangute andmisest, kuningannale annavad hinnangu tema teod, arengud riigi poliitikas, tema oskus poolehoidjaid koguda ja hoida.

3.2.3 Nõrgad valitsejannad

Tugevate ja tarkade valitsejannade kõrval leidub mõlemas õpikus ka neid, keda vaatamata kõrgele staatusele iseloomustatakse kui nõrku valitsejaid, nende ebaedus võivad süüdi olla nii iseloom ja võimed, ajaloosündmuste kulg, haigus või mõne teise tugeva valitseja suurem võim. Assoni õpikus esinevad peamiste nõrkade valitsejatena Mary Verine, Mary Stuart ja Marie Antoinette.

Mary Verise protestantide tagakiusamist põhjendab Asson vastamata armastusega. Püüdlikkus oma abikaasale meeldida kihutas naise viha tagant ja viis ta koletute tegudeni. Sealjuures on Felipe II-st kirjeldatud kui loomult agressiivset, hoolimatut ja naist kavalalt enda huvides ära kasutajat meest: „*Siiski paistis alguses kõigile, et Maria rahulikku usupoliitikat ajab, et inglased inkvisitsiooni koledusi tunda ei saa. Võib olla mõjuski Maria abiellumine hispaania kuningaga kaasa selleks, et ka Inglismaal inkvisitsiooni abinõud tarvitusele võeti/.../ Fiilip, kes oma naisest 12 aastat noorem oli, ei*

¹⁷⁴ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 136

¹⁷⁵ Samas, lk 131

armastanud oma naist ega tunnud huvi Inglismaa vastu. Ta lahkus pea pääle pulmi Londonist ja külastas ainult kord veel Mariat, nimelt tuli ta Mariat üleskihutama osavõtma sõjast Prantsusmaa vastu, mis ta pidas, et lõpetada isalt algatuid võistlusvõitlusi. Maria armastas Fiilipit kirglikult ja loomulikult püüdis ta täita igat tema soovi. /.../Võib arvata, et tahtmisest meeldida Fiilipile kuninganna ka inglise protestantide vastu valjud abinõud tarvitusele võttis.¹⁷⁶

Maria Stuartile tunneb Asson kaasa. Vaatamata vaimuannetele ja headele omadustele langeb Maria Stuart poliitiliste manipulatsioonide ohvriks, veedab pikad aastad vangipõlves ja ta hukatakse üksnes poliitilistel põhjustel: Maria Stuart, ka oma aja väga haritud naine, kirjaniku kalduvustega, ilus, lõbus, hääsüdamlik, on üks traagilisemaist kroonikandjaist ajaloos. Ta kasvis üles prantsuse õue juures, sääl ta omandaski hiilgava hariduse, abiellus 16-aastaselt prantsuse kuninga Francois II-ga, kuid jäi kahe aasta pärast leseks./.../Kodumaale tulles oli ta õnnetu, sest ta ei olnud põrmugi tuttav kodumaa oludega, samuti valitseja ülesannetega./.../Parunid tõstsid oma kuninganna vastu mässu. Maria Stuart langes nende kätte vangi, kuid tal läks korda põgeneda ja ilma paha aimamata otsis ta abi Elisabethilt. Elisabeth Burleigh'iga lasksid ta vangistada. Tervet 18 aastat oli Maria Stuart nende vang. Mitmel korral asutasid katoliiklased vandeseltsi, et Mariat vabastata. Kuid kui 1587.a jälle vandeselts tekkis sihiga Mariat vabastada, laskis Elisabeth õnnetu vangi hukata.¹⁷⁷ Adamson seevastu kirjeldab Mary Stuartit väga lühidalt, Elisabethi otsust Mary hukata peab Adamson ratsionaalsete poliitiliste ja usuliste kaalutluste tulemuseks: „Kuna katoliiklik partei ei lakka üritamast mässukatseid ja püüdmast Mary vabastamist, laseb Elisabeth ta lõppeks 18-aastase vangielu järel 1587. a. hukata. Mary Stuarti hukamine sündis seega poliitilistel ja usulistel kaalutlustel.“¹⁷⁸

Kui traagilise eluga Mary Stuartile ja kirglikule Mary Verisele võib aimata Assoni tekstis natuke empaatiat, kaastunnet, soovi seletada ja mõista, siis Marie Antoinette'i puhul seda Asson ei väljenda, Marie Antoinette halvad iseloomuomadused ja kapriisid aitasid kaasa ja hävitasid riigi olukorra parandamise võimaluse: „Turgot' kavatsetud uuenduste staatus oli otsustatud, kui ta ka kuninganna Marie Antoniette'i (Maria Theresia tütar Austriast) viha alla sattus, kes ajaloos tuntud pillajana, uhke ja edeva naisena, kellele Turgot meeldida ei võinud juba oma suure kokkuhoidlikkusega. Teiste kojakondlaste ja Marie Antoniette'i päälekäimisel tagandas kuningas Turgot' ametist ning tühistas reformaatori väljaantud määrused.“¹⁷⁹

¹⁷⁶ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 37

¹⁷⁷ Samas, lk 40-41

¹⁷⁸ Adamson, E. (1933). *Uus aeg.*, lk 114

¹⁷⁹ Asson, E. (1925), lk 154

Ühtviisi ebaõnnestunud valitsejateks peavad Asson ja Adamson Peeter I-järgseid Venemaa valitsejaid kuni Katariina II esile kerkimiseni. Ebaõnnestunud Vene valitsejate hulka kuuluvad kolm naisvalitsejat: Katariina I, Anna Ivanovna ja Elisaveta Petrovna. Adamson peab Peeter I ja Katariina Suure valitsusaegade vahele jäävaid valitsejaid ebakohaseks eelkõige selle tõttu, et nad riigivalitsemisest ei huvitu ja selle teiste hooleks jätavad: „*Peeter I surmale järgneb terve rida ebakohaseid valitsejaid. Neist olgu kõigepealt nimetatud keisrinna Katariina I (1725-1727), kes riigivalitsemisega ise vähe tegeles. Samuti Katariina I järglased Peeter II Aleksejevitš, Anna Joannovna, Joann Antonovitš ja Eliisabet jätavad riigivalitsemise oma favoriitide hooleks.*“¹⁸⁰

Asson rõhutab Katariina I puhul erakordsust, et naisvalitseja asub Vene riigi troonile, mida varem pole juhtunud. Kuigi Katariina I ja temale järgnenud valitsejate aega nimetab Asson „*kahvatuks*“, toob ta esile keisrinna Jelizaveta Petrovna geograafilised võidud Vene riigile ja hariduselu edenemise Venemaal tema ajal: „*Sündis muuseas ennenägematu lugu: Venemaa troonile astus naisvalitseja, Katarina I. Kuid kahvatult möödus Katarina I kahe aastane valitsus, sama kahvatult möödusid tema lähemate järeltulijate: Peeter Suure pojapoja, Peeter II, tema poolvenna tütre Anna Ivanovna, tema tütre Elisaveta Petrovna ja tema tütre, Anna, poja, Peeter III valitsus./.../Kasutoovaks võiks vahest nimetada ainult Elisaveta Petrovna sõda Rootsiga, mis lõppis osa Soomemaa (kuni Kümeni jõeni) Venemaa külge liitmisega. Sama Elisaveta Petrovna aegu asutati Moskvasse esimene vene ülikool (1775) ja avati mitu gümnaasiumi.*“¹⁸¹

Kokkuvõttes saab järeldada, et nii Asson kui Adamson kirjeldavad nõrkade valitsejatena üldjoontes samu naisi. Mõlemad mainivad Mary Stuartit ja Vene valitsejaid enne Katariina II esile kerkimist. Adamsoni jaoks on nõrga valitseja tunnuseks eelkõige mitte huvitumine riigitööst ja valitsemisest ning halva poliitilise situatsiooni paratamatus, mis valitseja kahjuks pöörab. Assoni puhul on aga võimalik kohati tuvastada kaastunnet ja õigustust valitseja ebaõnnestumisele, olgu selleks õigustuse põhjuseks manipuleeriv mees või asjaolude halb kokkulangemine. Iseloomu omadustelt ebaameeldivale valitsejale Asson aga kaasa ei tunne.

¹⁸⁰ Adamson, J. (1933). *Uus aeg*, lk 201

¹⁸¹ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 115

3.2.4 Ohtlikud naised

Kui Assoni ja Sitska vana aja õpikutes võis leida legende jumalannade vihast ja abikaasade kättemaksudest, siis uue aja õpikutes ajendab naist kuritegu sooritama poliitiline või religioosne eesmärk.

Asson tutvustab õpikus Prantsuse revolutsiooni aegset leedi Cordayd, kelle toimepandud kuriteo ta kohati peensusteni lugejani toob. Corday motiiv kuriteo sooritamiseks on täielikult poliitiline: „Marat'i mõrtsukaks hakkas girondistidele sümpatiseerija Charlotte Corday (l. Kordee). Ta sõitis Pariisi, ostis enesele suure terava otsaga noa, mille ta oma põue peitis ja otsis siis juhust kokusaamiseks Marat'iga./.../Kuju läks teda üles otsima Charlotte Corday. Ta laskis teatada Marat'ile, et ta provintsist oli tulnud tähtsaid teateid andma girondistide üle./.../Charlotte Corday istus ta kõrvale ja hakkas elavalt jutustama girondistide vandeseltsidest. Marat jälle kuulas huvitusega ja tegi märkusi raamatusse. Parajal silmapilgul torkas Charlotte Corday Marat'ile noa rindu, see karjatas ja suri varsti (juulikuul 1793).“¹⁸² Asson kirjeldab ka Charlotte Corday arreterimisele järgnenud kohtumõistmist, kus mõrtsukas mõrva põhjendab tahtega sekkuda revolutsiooni käiku. Peamise diktaatori (Robespierre'i) tabamatuse tõttu tapab Corday teise parima variandi – Marat'i. Asson kommenteerib, et Corday hindas olusid valesti ja tapatööl ei olnud seepärast häid tulemusi, mille kohta võiks filosoofiliselt küsida, kas sel saakski olla? „Charlotte Corday toodi varsti tribunaali. Sääl seletas tema, et ta õieti tahtnud tappa Robespierre'i, sellepärast et ta arvanud, et Robespierre juhatab terrori, aga et võimatu olnud juure pääseda diktaatorile, otsustanud ta surmata Marat'i. Charlotte Corday mõisteti muidugi surma./.../Charlotte Corday oli valesti aega ja meeolelu hinnanud. Hää asemel saavutas tema vägitegu ainult paha.“¹⁸³

Ohtliku naisena kirjeldab Asson ka Venemaa Sofiat, kes mässe organiseeris ja Peetrit võimult kõrvaldada ja tappa soovis. Ka Sofia juhindub oma vägivallategude planeerimisel poliitilistest eesmärgist valitsejaks jääda: „Sofia tahtis aga jääda valitsejaks. Ta organiseeris streletside (ihukaitseväelaste) mässusid sihiga eemaldada Peetrit ja kuulutada ennast tsaarinnaks. Kord saatis Sofia isegi mõrtsukad Peetrit tapma, kuid viimasel läks korda nende eest põgeneda.“¹⁸⁴

¹⁸² Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 183

¹⁸³ Samas, lk 184

¹⁸⁴ Samas, lk 110

Kuigi Mary Verist võiks Assoni õpikus pidada pigem nõrgaks valitsejaks, kirjeldab Asson teda ka kui ohtlikku naist. Mary Verise kuritegusid protestantide kallal veab lisaks mehe armastuse võitmisele ka kirglik usk ja usuline viha, mis ei tunne piire: „*Maria, õnnetu hispaania printsessi* „*Katerina, tütar, oli kirgline katoliku kiriku austaja. Kohe tema esimene püüd trooni oli kaotada isa ja venna läbi maksma pandud reformid./.../ Maria viha katoliku kirikust taganejate vastu paistis väga suur olevat: ta ei leppinud elavate põletamisega, ta laskis tähtsamate surnud protestantide jäänused välja kaevata ja neid tuliriidal põletada.*“¹⁸⁵

Asson õpikus plaanib religioossete tõekspidamiste nimel hugenottide tapmist ka Katarina de Medici, kes ei hoidu koletu teo täide viimisest ka oma tütre abiellumispäeval: „*Ühes nendega valmis Katarina'l projekt hugenottide massilisest tapmisest. Katarina usuline meelsus ei takistanud teda oma tüdruku naiseks andmast Navarra härstogile, Heinrich Bourbon'ile, protestandile. Just tüdruku pulmapäeval millal Pariisi kokku tuli hulk tähtsaid protestante, kavatses Katarina oma mõtteosalistega hugenottide tapmise.*“¹⁸⁶

Adamsoni õpikus teevad vägivalda puudutavaid otsuseid enamjaolt valitsejad. Ka tema mainib kuidas Mary Verine kiusab taga protestante: „*Mary kohtles väga armutult protestante.*“¹⁸⁷ Elisabethil vägivaldseid tegusid kirjeldab Adamson samuti, aga mitte nii detailselt kui Asson. Ka Adamsoni õpikus Elisabeth laseb hukata Maria Stuarti, kiusab taga puritaane ja teda seostatakse isegi mereröövimisega: „*Kuigi Elisabethi ajal oli puritaane veel vähe, ometi kiusas ta neid korduvalt ja julmalt taga.*“¹⁸⁸ „*Tekib koguni ühinguid, mis korraldavad meriröövimist. Ja kõneldakse et kuningannagi olnud osanik selliseis ühinguis.*“¹⁸⁹ Asson esitleb Elisabethi otsust abistada mereröövlid pigem rahvuslikest huvidest lähtuva kaalutlusena, mille eesmärk on hispaanlastele raskusi valmistada: „*Elisabeth jagas suurt abi inglise meriröövlitele, kes hispaanlaste rannikul ja mereteedel Hispaania laevu riisusid.*“¹⁹⁰

Kuid poliitiliste eesmärkide nimel kuritegude sooritamine ei pea olema üksnes kõrgaadli pärusmaa. Adamson heidab valgust naiste rollile diplomaatide töö puhul. Itaalia sõdade alapeatükis räägib Adamson diplomaatide esile kerkimisest Euroopas ning diplomaatide informaatore ja agentidena nimetab ta muuhulgas ka naisi: „*Diplomaadid hankisid endale tavaliselt terve rea salaagente (nagu*

¹⁸⁵ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 37

¹⁸⁶ Samas, lk 45-46

¹⁸⁷ Adamson, J. (1933). *Uus aeg*, lk 113

¹⁸⁸ Samas, lk 114

¹⁸⁹ Samas, lk 116

¹⁹⁰ Asson, E. (1925), lk 41

*munki, arste, kaupmehi, naisi), keda rakendati mitmesuguste teadete, hankimisele, salakuulamisele ning vahel koguni halvemailegi ülesandeile.*¹⁹¹

Ohtlike naistena kirjeldavad nii Asson kui Adamson enamjaolt valitsejaid, kes inimgruppe kiusavad ajendatuna poliitilisest või usulisest kaalutlusest, kuid poliitilisel eesmärgil tapjaks võib osutada ka tavaline naine. Kui vana aja õpikus Asson vägivaldseid naisi praktiliselt ei maininud, siis nüüd jutustab ta üksikasjaliku ettekavatsetud mõrva loo, mille mõrtsukaks on naine. Corday loo lõpus nendib Asson, et kuriteo tagajärjed ei toonud kaasa midagi head ja ühe mehe surm ei viinud naist oma eesmärgile lähemale, kui puudus rahva toetus.

3.2.5 Allasurutud naised ja vägivalda ohvrid

Naistevastasest vägivaldast räägib Asson Vene valitsejate Ivan IV ja bojaaride kontekstis ning Henry VIII naisi mainides. Assoni arvates teenib Ivan IV oma hirmsa nime välja seitsme naise ja poja tapmisega¹⁹². Naisetapjana mainivad nii Asson kui Adamson Henry VIII-ndat. Kui Asson kirjutab samasse lausesse, kuidas Henry VIII abiellus kuus korda ja lasi tappa kaks naistest, justkui oleks tegemist hoolimatu naistemehega, siis Adamson mainib ka, kuidas naisi truudusetuses süüdistati: „*Ta abiellus 6 korda ja kaks oma abikaasadest saatis ta tapalavale (Anna Boleyn ja Katarina Howard).*“¹⁹³ „*Ka kuninga kuuest abikaasast lõpetasid mõned oma elu tapalaval, süüdistatuna truudusetuses.*“¹⁹⁴

Naise hukkamist või pagendamist on õpikutes tihti poliitilise vastase kättemaksu või võimuvõitluse tulemusena esitletud. Bojaarid lasevad nõnda võimuvõitluse käigus hävitada kogu Boris Godunovi perekonna: „*Keset segadusi suri Moskvas Boris (1605), bojaarid lasksid hukata tema naise ja poja, kuna tütar kloostriisse saadeti.*“¹⁹⁵ Adamson kirjutab samuti bojaaride kuritegudest naiste suhtes. Võimu haaramise nimel tapetakse Ivan IV ema: „*Vassili III surres oli tema vanem poeg, kes päris trooni Joann IV nime all, kolmeaastane. Noor tsaar oli kaheksa-aastane, kui suri tema ema, kuulduse järgi mürgistatuna bojaaride poolt.*“¹⁹⁶

¹⁹¹ Adamson, J. (1933). *Uus aeg.*, lk 31

¹⁹² Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 66

¹⁹³ Samas, lk 24

¹⁹⁴ Adamson, J. (1933), lk 94

¹⁹⁵ Asson, E. (1925), lk 106

¹⁹⁶ Adamson, J. (1933), lk 131

Poliitilistel põhjustel karistatakse Assoni õpikus ka Marie Antoinette'i ja Sofiat, Marie Antoinette poeg antakse võõrastele kasvatada, kuninganna ise hukatakse: „*Kuninganna poeg Louis, anti kingsepp Simonile kasvatada. Marie Antoinette'I süüdistati salaihendustes väljamaaga. Ta tunnistati süüdlaseks ja hukati.*“¹⁹⁷ Sofia aga saadetakse karistusena oma eelnevate tegude eest kloostrisse nunnaks: „*Ka Sofiat karistas Peeter valjusti. Ta saatis ta Moskvast ära ühte põhjamaa kloostrisse nunnaks.*“¹⁹⁸

Assoni õpikus esineb tavaliste naiste vastase vägivalla kujutamist vaid ühel korral. Asson kirjeldab, kuidas Prantsuse revolutsiooni aegu tapeti naisi ka nende ameti pärast või tapmise enda pärast. Sihitu tapmisena kirjeldab Asson näiteks aadlike pesunaiste hukkamist: „*Tapeti, nii ütelda, tapmise enese pärast., ilma mingisuguse sihi ja otstarbeta. Saadeti giljotiini alla pesunaised, kes pesid kuningameeliste "härraste" pesu.*“¹⁹⁹

Adamsoni õpikus kirjeldatakse naiste allasurumist abiellu astumisega ja abielus olemisega seoses. Münsteri linna anabaptistide võimu haaramisel mainib Adamson, kuidas vallalisi naisi sunniti abielluma²⁰⁰ ja Vene naiste olude kirjeldamisel 16-17.sajandil, kirjutab Adamson kuidas abielus naine oli mehe ori: „*Naine, kes abiellus oma vanemate tahtmise ja valiku järgi, oli uues kodus oma mehele samuti ori, nagu ta oli seda isakoduski.*“²⁰¹

Tähelepanu väärib ka nõidade ja nõiaprotsesside kujutamine. Kui Asson ei maini üheski kohas et naine oleks tingimata nõid (ja sõna nõid ei lugenud ka mina naist tähistavate sõnade alla), siis Adamson kirjutab naiste otsesest seostest nõidadega ja vahendab isegi munkadele omistatavat vaadet naisest kui kurja juurest: „*Eriti kahtlustati nõidumises naisi. Selleks mõjus kaasa paganaajast säilinud traditsioon "tarkadest naistest", ka munkade vaade, et "naine on kõige kurja juur"*“²⁰²

Kokkuvõtlikult saab öelda, et naise langemist vägivalla ohvriks kirjeldab Asson uue aja õpikus rohkem kui Adamson. Kuid mõlemas õpikus hukuvad naised sageli poliitiliste manipulatsioonide tulemusena: naise enda võimujanu või seotus võimu positsioonil olevate inimestega (kuninglik perekond, abikaasa või tööandja on valitseja) saab põhjuseks, miks naine hukatakse. Aga põhjuseks võivad olla ka mehe isekad eesmärgid (nagu HenryVIII) või pimedad ja ebausklikud eelarvamused (nõiad).

¹⁹⁷ Asson E. (1925). *Uus aeg*, lk 184

¹⁹⁸ Samas, lk 111

¹⁹⁹ Asson, E. (1925), lk 188-89

²⁰⁰ Adamson, J. (1933). *Uus aeg.*, lk 75

²⁰¹ Samas, lk 196

²⁰² Samas, lk 151

3.2.6 Naiste olukorra paranemine, meestega võrdsed ja mõjukad naised

Nii Assoni kui Adamsoni õpikus leidub naiste mainimisi, kus neid kujutatakse kas meestega võrdsena, neile tuleb juurde õigusi ja võimalusi, kirjeldatakse naiste mõju ajaloosündmustele või isikutele, kujutatakse naisi initsiaatoritena.

Adamson mainib õpikus naiste võrdseid võimalusi meestega eelkõige kirjanduse (Thomas More'i „Utopia“ sisu) ja Inglise teatrielu arenguid tutvustades. „*Naised omandavad haridust samuti kui mehedki ja pääsevad igasuguseisse ühiskondlikesse ameteisse.*“²⁰³; „*Õue juures puhkes õitsele lavakunst. Isegi kuninganna mängis kaasa. Ta oli nimelt Prantsuse printsess ning tõi oma kodumaalt Inglismaale kombe, et näidendis mängivad naiste osi naised. Senini olid inglise teatris mehed mänginud ka naiste osi.*“²⁰⁴

Adamson ja Asson mainivad soovõrdsuse edenemist Venemaal Peeter I aegu, kus naised said viimaks loa naisteruumidest lahkumiseks ja seltskonnaga liitumiseks. Kui Adamsoni tekstis nõuab uus edumeelne seltskond naistele suuremat vabadust ja õigusi, siis Assoni tekstis käsutab Peeter I nad naisteruumidest välja: „*Naisele nõuab uus edumeelne seltskond nüüd suuremat vabadust ja iseseisvamat otsustusõigust; nüüdsest peale ilmuvad ka naised seltskonda, mis vanal Venemaal oli ennekuulmata nähtus.*“²⁰⁵ „*Venemaal ei olnud naised senini sugugi osa võtnud avalikust elust. Peeter käsutas naised välja "teeremitest" (naiste ruumest) seltskondlikule läbikäimisele.*“²⁰⁶

Lihtsaid, tavalisi naisi juhi või initsiaatori rollis kujutab oma õpikus üksnes Asson. Ta teeb seda kahel korral. Üks neist on Poola aja kirjeldamisel Liivimaal. Asson kujutab eelkõige talurahva rasket olukorda sõdade ajal, kuid mainib ka naiste panust põllutöödel: „*Talupojad pidid ise endid adra ette rakendama, kuna naised atra juhtisid.*“²⁰⁷

Tavalisi naisi ajaloolise sündmuse initsiaatorina kujutab Asson Prantsuse revolutsiooni peatükis. Ta kirjeldab, kuidas perenaiste ja teenijatüdrukute protestist leiva puudumise vastu, kasvab välja suurem rahutus, millega ka mehed ühinevad: „*Uulitsatel kogunesid perenaised avaldades pahameelt koja*

²⁰³ Adamson, J. (1933). *Uus aeg.*, lk 92

²⁰⁴ Samas, lk 176

²⁰⁵ Samas, lk 201

²⁰⁶ Asson, E. (1925). *Uus aeg.*, lk 113

²⁰⁷ Samas, lk 73

*priiskamise vastu ja hädaldades oma viletsuse üle. Nendega ühinesid teenijad-tüdrukud, kes oma härraste väljamaale põgenemisega kohad olid kaotanud ja nälgisid. See rahutu mass liikus uulitsaid mööda ja karjus: "Leiba, Leiba!". Rahutute naiste hulka segasid end sõjariistus mehed.*²⁰⁸

Naiste mõju kirjeldatakse õpikutes ka naise mõjuna oma abikaasale ja kui abikaasa on riigivalitseja, siis ka tema kaudu ajaloosündmustele. Nii Asson kui Adamson mainivad Ivan IV abikaasat Anastasiat, kes mehe halvemat poolt suutis vaos hoida ja pärast kelle surma tsaar väga halastamatuks muutus: „*Samal aastal abiellus vastne tsaar Anastasia Romanovna Jurjevaga, kellel oli suur mõju Joannile.*“²⁰⁹ „*Samal aastal suri ka tsarinna Anastasia, kes oli osanud ohjendada oma mehe halbu kirgi.*“²¹⁰ „*Murrangu tekitasid tsaari haigus (1553) ja tema esimese abikaasa Anastasia Romanova surm (1560)/.../Anastasiale jälle oli hää rahustav mõju Ivani ägeda ja närvilise iseloomu pääle./.../Pääle Anastaasia surma oli tsaar väga rõhutud meeles.*“²¹¹

Adamson mainib ka Louis XIV armukest, proua Maintenoni, keda kahtlustati kuninga mõjutamises oma otsustes. „*Räägitakse, et üks neist, vagatsev proua Maintenon, olevat koguni mänginud suurt osa Nantes'i edikti tühistamisel.*“²¹²

Asson kirjutab aga anonüümsest prouast, kes Martin Lutheri haridusteele kaasa aitas ning see läbi ajaloosündmuse mõjutas: „*Keegi rikas proua võttis Martin Lutheri enese juurde ja võimaldas talle mureta kooliskäimise.*“²¹³

Kokkuvõtlikult saab järeldada, et naiste mõju pole alati esmapilgul nähtav. Mõlemas õpikus sekkuvad naised sündmuste kulgu sageli nähtamatutel viisidel, naise mõju ilmneb tema kõrval oleva „tugeva“ mehe mõjutamisel või kasvatamises. Naiste olukorra paranemiseks on aga tarvis mõnikord valitsejast mehe käsku või valitseja kõrval oleva naise soove, et midagi ühiskonnas muuta. Assoni õpikus saab leida ka esmakordselt lühikese kirjelduse lihtrahvast koosnevast naistegrupist, kelle initsiatiivil algab suurem rahutus, mis paisub lõpuks ka revolutsiooniks.

²⁰⁸ Asson, E. (1925). *Uus aeg*, lk 162

²⁰⁹ Adamson, J. (1933). *Uus aeg.*, lk 132

²¹⁰ Samas, lk 133

²¹¹ Asson, E. (1925), lk 103

²¹² Adamson, J. (1933), lk 168

²¹³ Asson, E. (1925), lk 9

3.3 Assoni omapära ajalooõpikute autorina

Kahe Assoni õpiku põhjal võib märgata palju erinevusi, kuid on olemas ka teatavad sarnasused. Vana aja ja uue aja õpik erinevad kahtlemata juba erinevate ajastute kujutamise poolest, kuid kui 1912 avaldatud „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ püüdlis väga neutraalse keelekasutuse poole ja püüdlilikult hoidus hinnangute andmisest, siis 1925. aastaks on Asson julgemaks muutunud, õpik „Uus aeg“ on emotsionaalsemalt kirjutatud, paljude teemade käsitlel saab aimata autori enda seisukohta ja suhtumist. 1925. aastaks on Asson teinud poliitilist karjääri, ta on saanud emaks ja on võidelnud aktiivselt naiste õiguste ja olukorra parandamise eest. Iseseisvunud Eesti Vabariigis on haridussüsteem ümber reformimisel, valitseb endiselt eestikeelsete õpikute puudus, tegelikult puuduvad ühtsed normid ja arusaamad sellest, milline peaks olema õige ajalooõpik. Olemine eemal kooliõpetaja tööst seoses poliitiliste püüdluste ja pere loomisega, lisaks ka tsaari tsensuuri kadumine, on Assoni varasematest kammitsatest vabastanud ja kajastub ka tema uue aja õpikus. Kuid liigne üldistamine ja õpikus esinevad hooletusvead jäävad kolleegile pinnuks silma, mis tõttu õpik ka palju kriitikat saab.

Assoni õpikuid lugedes võib järeldada kolme valdkonna olemasolu, mille koha pealt Asson tundlikumaks muutub, paljastab oma seisukohti või emotsioone enam kui teiste teemade juures. Nendeks teemadeks on lihtrahva rõhumine, vaimu harimata jätmine ja naiste ebaõnn. Ja niisuguses tähtsuse järjestuses neid võikski nimetada. Lihtrahva ja madalamate klasside kannatused on Assonile südamelähedased juba tema poliitiliste vaadete tõttu. Sageli mainib ta ka tekstis tööliklassi, proletariaati, kuigi tegemist ei ole vana ega uue aja mõistetega. See aga ei kehti üksnes Assoni kohta, ka Sitska ja Adamson kasutavad oma õpikutes sobimatuna tunduvaid mõisteid ja väljendeid kirjeldamaks palju varasemat aega, kus need puudusid. See võib tuleneda aspektist et erialane keel on alles kujunemas. Noorte vaimuhariduse kängumist, liigselt vali või puudulikku õpetust kritiseerib ka Asson oma õpikutes. Sageli lõpetab ta sellise kirjelduse viisil: „*Vaimuharidus jäeti unarusse*“. Õpetajana ja kooliõpikute autorina oli kahtlemata Assoni jaoks noorte hariduse käekäik tähtis. Naiste ebaõnn avaldus nii lihtrahva kannatustes aga ka valitsejate omas. Heade annete ja eeldustega naine, kes võimul põrub või hukkub poliitiliste manipulatsioonide tulemusel tekitab Assonis kaastunnet, samaväärselt imetlust tekitab Assonis naine, kes vaatamata takistustele edukaks osutub.

Professionaalsele ajaloolasele kohaselt kirjeldab Asson eelkõige reaalselt toimunud sündmusi. Müüdid, legendid ja kunst vilksatavad tema käsitlel lühidalt, ometigi on just need valdkonnad, kus

naisi ajaloos esineb rohkem. Kui vana aja õpikus oli tegutsejateks peamiselt rahvad, siis uue aja õpikutes on tegutsejateks rohkem isikud, kirjeldatakse isikute omadusi ja nende elulugu. Isikutele keskendumist leidub Adamsoni õpikust vähem.

Assoni kui autori omapära avastamiseks oleks vajalik uurida kindlasti ka teisi tema õpikuid, kuid analüüsitud kahe õpiku põhjal saab samuti autorile omaseid iseloomulikke jooni leida.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimustöö eesmärgiks oli vaadelda Emma Assoni – esimese eesti naise kujunemist ajalooõpikute autoriks 20. sajandi alguses ning analüüsida naiste kujutamist tema kirjutatud õpikutes. Töös otsisin vastuseid uurimusküsimustele: kuidas kujunes Emma Assonist ajalooõpikute autor? Kuidas kujutab Asson naise õpikutes „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912) ja „Uus aeg“ (1925) võrreldes samaaegsete meesautorite Jaan Sitska ja Johannes Adamsoni õpikutega. Mida võiks pidada Assoni kui autori omapäraks?

Uurimustöö esimesed kaks osa hõlmasid ajastu konteksti avamist. Esimene osa andis ülevaate Emma Assoni elust, naiste hariduslike ja eneseteostuse võimaluste kirjeldamisest temaaegses ühiskonnas. Teine osa käsitles ajaloo õppeaine õpetamise ajalugu ning ülevaadet ajalooõpikutest, samuti Assoniga võrreldavate autorite tutvustust. Kolmandas osas analüüsisin väljavalitud ajalooõpikuid ja kohandan varasemates õpikute ja naiste kujutamise uurimustes kasutatud meetodeid oma allikmaterjalidega. Naiste kujutamist analüüsisin kahel meetodi abil, mis teineteist täiendasid. Kontentanalüüs hõlbustas tekitada ülevaadet naiste mainimise sagedustest ja naisetüüpidest, keda on õpikutes kujutatud. Feministlikust perspektiivist lähtuv kriitilise diskursuse analüüs aitas luua kategooriad naiste kujutamisest ning analüüsida naiste kujutamist kontekstis. Analüüsi tulemused avaldasin nii vana kui uue aja õpikute kohta eraldi. Assoni omapära käsitlevas peatükis analüüsisin neid ka koos ning vaatlesin Assoni kui autori muutumist ajas.

Assoni kujunemisloost võib esile tuua, et kuna noortel haritud eesti naistel oli 20. sajandi alguses väga vähe võimalusi eneseteostuseks erialaselt, oligi nende ainsaks väljundiks õpetaja amet. Kuid isegi vallakoolides suhtuti õpetajannadesse eelarvamusega, ENKS tütarlaste gümnaasiumi loomine 1906. aastal avab nii tüdrukutele võimaluse eestikeelse hariduse saamiseks, aga ka naisõpetajatele erialast tööd teha. Assoni, ENKS-i ajaloo ja geograafia õpetaja, esimene õpik „Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912) kirjutatigi just oma kooli õpilastele mõeldes.

Naiste kujutamine Assoni esimeses õpikus jääb aga väga tagasihoidlikuks võrreldes 1910. aastal avaldatud Jaan Sitska õpikuga „Üleüldine ajalugu, 1.jagu: Wana aeg“. Asson mainib nii üldiselt kui ka igas naisetüübi kategoorias märkimisväärselt vähem kui Sitska. Kuigi minu vaikimisi eeldus uurimisteemat valides, oli ootus leida Assoni õpikust rohkem naiste mainimisi ja mitmekesisemat naiste kujutamist kui meesautori õpikus, aga seda ei juhtunud. Põhjustena võis arvesse võtta õpikute erinevaid mahte: Sitskal üle 100 lk rohkem lehekülgi ja Sitskale omast rohket muinasjuttude ja müütide käsitlust, kus leidub rohkelt naissoost tegelasi. Asson piirdus müütide kirjeldamisega lühidalt

ja keskendus pigem päris ajaloo sündmustele. Naisi mainiti mõlemas raamatus valdavalt passiivses rollis, kuid Asson mainib Sitskast protsentuaalselt rohkem naisi tegutsejana. Vana aja õpikute naiste kujutamise diskursuste analüüsimisel ilmnevad erinevad kontekstid, kus naist kujutatakse. Leitavad on: imetletud naine, ohtlik naine, alla surutud naine või vägivalla ohver ning meestega võrdväärne naine. Imetletud naisi kirjeldab Asson eelkõige võimsate ja tarkadena, tema imetleb ja mainib kõige rohkem teadus-, sõja ja võidujumalannat Pallas-Athenat. Sitska eelistab vaimuannete kirjeldamise asemel keskenduda füüsilise ilu ja näojoonte kirjeldamisele – paljusid naise kujusid kirjeldatakse õpikus kui ilusaid. Ohtlikke naisi ning allasurutud ja vägivalla ohvritest naisi leidub Assoni õpikus harva, seevastu Sitska kirjeldab mitmeid ohtlikke naisi, kes kättemaksu või armukadeduse nimel valitsejaid kukutavad, samuti on tema õpikus kujutatud Assonist enam naiste vastast vägivalda, mille põhjuseks on tavaliselt au-häbi või ohvriks toomine. Meestega võrdselt panustavate naiste mainimine jääb mõlemal autoril tagasihoidlikuks ja naiste panust kuidagi eriliselt tekstis ei rõhutata. Kõige vastuolulisemaks kujuneb vana aja õpikutes Egiptuse kuninganna Kleopatra kujutamine: Sitska kujutab Kleopatra võimu pigem seksuaalse võimuna võimsate meeste üle, Asson aga omistab Kleopatrale endale valitsemisvõimu ja –vabaduse.

Emma Assoni õpiku „Uus aeg“ ja Johannes Adamsoni õpiku „Uus aeg I“ võrdlusest saab välja lugeda, et Assoni naiste kujutamine on hüppeliselt suurenenud. Mahu poolest sarnased õpikud käsitlevad mõnevõrra erinevaid teemasid, aga naiste mainimise sagedus erineb nendes Assoni kasuks – ta mainib neid Adamsonist kaks korda rohkem. Uue aja õpikute kontentanalüüsis on võimalik eristada juba rohkem naisetüüpe kui vana aja õpikutes. Enim mainitud naised uue aja õpikutes on kuninganna kategooriasse kuuluvad naised, teisena mainitakse tavalisi, anonüümseid naisi, lisaks mainitakse ka müütilisi naisi ja nimelisi ajaloolisi isikuid, kes pole valitsejad. Viimaseid esineb Assoni tekstis rohkem kui Adamsonil, samas kui müütilisi naisi mainib Adamson rohkem kui Asson.

Erinevalt vana aja õpikute naiste kujutamise diskursuse kategooriatest, kerkib nüüd üsna tugevalt esile kuninganna ja valitsejanna kujutamine, kirjutatakse tugevatest aga ka nõrkadest valitsejannadest. Assoni ja Adamsoni erinevuseks võib pidada isikutele ja isikuomadustele keskendumist. Asson kirjeldab valitsejaid lähtudes valitsejate elust, isikust, otsustest, kuid Adamsoni jaoks defineerib valitsejat rohkem tema aeg, ühiskondlikud arengud ja teod. Assoni puhul on võimalik aimata ka autori kaastunnet või püüdeid õigustusi otsida valitsejanna ebaõnnestumistele. Kui vana aja õpikutes motiveerisid ohtlikku naist kättemaks ja armukadedus, eelkõige isiklikud tundmused, siis uue aja õpikutes kujutatud naiste kuritegusid iseloomustavad üksnes poliitilised ja usulised eesmärgid.

Sarnased motiivid on ka naiste vastastel kuritegudel. Naise huku taga on sageli poliitilised ja usulised kaalutlused. Mitte valitsejast naiste mõju ajaloo sündmustele või ajaloolistele võimuisikutele kirjeldatakse sageli varjatuks jääval moel. Naiste mõjukus avaldub abikaasa mõjutamise kaudu või lapse kasvatamises. Naiste võimaluste paranemise eest toimuvaid arenguid kirjeldatakse kui otsuseid, mille on vastu võtnud enamasti meesvalitseja, kes võib olla mõjutatud mõnest naiselikust mõjutajast. Prantsuse Revolutsiooni peatükis kirjeldab Asson esmakordselt naiste initsiatiivil algavat rahunemist, millest kasvab välja revolutsioon.

Assoni kui autori omapära kohta ei saa kahe õpiku analüüsimise põhjal veel päris põhjanevaid järeldusi teha, kuid tema õpikute lugemisel on siiski tajutav talle omane stiil ja läbi kumavad kohati ka autori enda väärtused ja seisukohad. Võib järeldada, et naiste olukord ei ole Assoni õpikutes tema südamelähedaseim mure. Selleks võiks pidada siiski lihtrahva üldisi raskeid olusid, samuti muret noorte hariduse unarusse jätmise pärast. Uue aja õpikus kirjeldab Asson kaastundega naise, kellel pole headele eeldustele vaatamata õnnestunud edu saavutada, ta otsib nende ebaõnnele põhjendusi ja seletusi. Õnnestunud ja tugevatele valitsejannadele pühendab Asson aga mitmeid õpikulehekülgi, mis näitab, et ta silmapaistvate naiste rolli ajaloos siiski rõhutada tahab.

Edasisi uurimisperspektiive on rohkelt. Magistritöös jäid käsitlemata 1934. koolireformi järgsed ajalooõpikud, samuti jäi tegemata õpikute illustatsioonide põhjalikum analüüs. Kindlasti pakuks huvitavat perspektiivi võrrelda Assoni arengut autorina kõigil kolmel kümnendil. Assoni ja tema kaasaegsete õpikute võrdlemiseks võib ka naiste perspektiivi asemel valida näiteks sotsialistliku ideoloogia, rahvuste kujutamise või hoopis midagi muud.

Minu uurimustöö tähtsus seisneb ilmselt asjaolus, et see liidab kokku naiste ajaloo, ajaloo õpetamise ja õpikute ajaloo ning Emma Assoni elu ja loomingu, vaadeldes ühe naise autoriks kujunemisloo kaudu tervikut. Õpikute analüüsi naiste kujutamise perspektiivist on tehtud nii Eestis kui välismaal eelkõige kaasaja õpikutele, seega oli tarvis oma allikate eripära arvestada ja lähenemisnurki vastavalt sellele seada. Leian, et minu magistritöö võiks pakkuda huvi kõigile eesti naistele ja feminismi ajaloost huvitatud inimestele, samuti õpetajatele, õpikute autoritele, kirjanikele aga ka ajaloo-, kirjandus- ja kultuuriteadlastele.

SUMMARY

Emma Asson (1889-1965) – a woman as the author of history textbooks. The depiction of women in her textbooks.

The beginning of 20th century embarks rapid changes not only on the map of Europe, but also in economy and society, especially concerning the rights of women. During this period, a woman, a history teacher and politician Emma Asson starts writing history textbooks for schoolchildren. Asson's journey of becoming an author involves the history of feminism movement in Estonia and also progress in history teaching and history textbook publishing.

The goal of this research is to find answers to questions: how Emma Asson became an author of history textbooks and what challenges did she face? How did she represent women in her history textbooks “Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajalokaartidega” (1912) and “Uus aeg” (1925)? Did she mention women more often and in more various discourse, comparing to the male authors such as Jaan Sitska and Johannes Adamson? How did she depict women in her textbooks and what could be considered her originality as an author?

This thesis consists of three sections. First section gives a historical overview of the educational and professional opportunities for Estonian women during the years when Estonia was a part of Imperial Russia (19th century until 1917) and when Estonia gained independence (1918-1940). This is embedded with Emma Asson's personal and professional life, the contacts and influences she had. Second section focuses on understanding the school system and changes in it. It also gives an overview of history teaching in Estonian schools and history textbook writing in Estonia. It introduces Asson's textbooks and other authors of the time. Third section consists of the analysis of the chosen history textbooks of Asson in comparison with male authors. Two methods were used for analyzing the textbooks. The content analysis was used to detect the mentioning of women in the textbooks with open coding to form categories for women for the statistic approach. The feminist critical discourse analysis was used for analyzing women in context and forming categories for the depiction of women. According to the results Emma Asson mentioned women less in her first written textbook “Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajalookaartidega” than male author J. Sitska in his textbook “Üleüldine ajalugu. 1. jagu, Wana aeg” (1910). When analyzing the context it becomes apparent that Asson focuses more on real historical events, while Sitska includes many legends and stories involving

goddesses, mythical princesses or queens. Asson values knowledge, out of goddesses she prefers Pallas –Athena, and when writing about women, she tries to depict them as active and capable. Whereas in Sitska's book women are displayed more as beautiful, dangerous or subjects of violence. When depicting violence or suppression against young men and women, like in ancient Sparta's upbringing, Asson comments how it leaves the mind in darkness.

The analysis of Asson's "Uus aeg" (1925) and J. Adamson's "Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus" (1933), shows how things have changed for Asson. After her politically active years, and becoming a mother, she does not hold back anymore – women are mentioned twice as much as in Adamson's textbook. Two new types of women will appear – a strong queen and a weak one. Asson devotes many pages in describing a strong female leader such as Elizabeth I or Catherine II. She expresses regret for the women, who have great talents and a wise mind, but fall under political or religious violence.

Two of Asson's textbooks are not sufficient enough to make claims over all of her writing, but they show that there exist some features that are original to her. She writes more about real historical events and does not give much attention to arts, religious myths and legends. She often explains how the peasants, serfs and lower classes suffered or what change was better for them. Asson mentions educational developments or setbacks of the era, expresses the concern about the young and the suffering of women.

This research paper brings together Emma Asson's life, the history and challenges of educated women, history textbooks and history teaching in 20th century beginning Estonia. The findings of this research can be used as a stepping stone for other works involving history, literature and cultural studies.

ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOEND

Rahvusrhiiv

EAA.402.1.1055 Tartu Keiserlik Ülikool.

Ajalooõpikud

Adamson, J. (1933). *Uus aeg, keskkooli III klassi kursus*. Tartu: Loodus.

Asson, E. (1925). *Uus aeg*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Asson, E. (1912). *Wana ajalugu: hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega*. Tallinn: Joh. Lepa kirjastus.

Sitska, J. (1910). *Üleüldine ajalugu 1. jagu: Wana aeg*. Tallinn: A. Busch kirjastus.

Riiklikud õppekavad

Eesti Vabariigi Haridusministeerium. (1921). *Algkooli õppe- ja tunnikavad*. Tallinn: Riigi Wäärtmärkide Walmistamise Osakonna Trükikoda.

Eesti Vabariigi Haridusministeerium. (1928). *Algkooli õppekavad*. Tallinn: Eesti Vabariigi Haridusministeerium.

Liiwimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid. (1877). Viljandi: F. Feldt.

Aastaraamatud ja raamatud

Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat I. Ülevaade E.N. Liidu esimesest tegevusjärgust november 1921- märts 1923.(1924). Toimetanud Jansen, H., Reisik, M. ja Ostra-Oinas, A.. Tallinn: Eesti Naisorganisatsioonide Liit.

Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat II. Ülevaade Eesti naisliikumisest ja E. N. Liidu teisest tegevusjärgust 1923-1925. (1926). Toimetanud Peterson, E. ja Jansen, H.. Tallinn: Eesti Naisorganisatsioonide Liit.

Mäelo, H. (1999). *Eesti naine läbi aegade*. Tallinn: Varrak.

Pöld, P. (1916). *Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906-1916. Tagasivaade kümneaastase tegevuse pääle*. Tartu: Eesti Kirjastuse Ühisus „Postimehe“ trükk

Perioodika

Adamson, J. (1924). Meie alg- ja keskkooli ajaloo õpperaamatud. *Kasvatus* nr 4, 105-109.

Kolts, P.(1919).Ühiskool. *Kasvatus* 3, 71-76.

Koppel, M. (07.08.1903). *Olewik* nr 32, 749-750.

Koppel, M. (25.11.1905). *Olewik* nr 90, 1427-1428.

Orav .V (1926). Kirjanduse arvustusi. E. Assoni - Uus aeg. *Kasvatus* nr. 11, 330-332.

Foto: Asutava kogu saadikud. (1928). Naiste Hääl Nr 2 (1928), 31.

Kirjandus

Andresen, L. (1995). *Eesti kooli ajalugu: algusest kuni 1940. aastani*. Tallinn: Avita.

Anepaio, L. (2019). *Baltisaksa aadlidaamid ja vaesus*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Annuk, E. (2012). Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”. *Ariadne Lõng* 1/2, 2012, 65-81.

Annuk, E. (2016). Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee. *Keel ja Kirjandus*, nr 7, 2016-07, 539-552.

Arlow, P. & Froschl, M. (1975). Women in the Highschool Curriculum: A Review of High School U.S. History and English Literature Texts. *Women Studies Quarterly*. New York: The Feminist Press, 11-17.

Chiponda, A. & Wassermann, J. (2011). Women in History textbooks – What message does this send to the youth?. *Yesterday & Today*, No 6 December 2011, 13-25.

Commeyras, M. (1996). Reading about Women in World History Textbooks from One Feminist Perspective. *Gender and Education*, 8: 1, 31-48, doi: 10.1080/713668481.

Eesti Rahvusringhääling (29.03.2008). Eesti lugu. EV – 90. Marie Reisik. Vikerraadio. Kuulatud 11.05.2023 <https://vikerraadio.err.ee/788235/eesti-lugu-ev-90-marie-reisik>

Haljasorg, H. (2017). Ajaloo õppeaine eesti õppekeele üldhariduskoolide õpetamise plaanis, õppekavades ja aineprogrammides 1874-2016. Ajaloolis-analüütiline käsitlus. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Kalmus, V. (2015). Diskursuse analüüs. Vaadatud 13.05.2023: <https://samm.ut.ee/diskursusanalyyis>

Kalmus, V. (2015). Standardiseeritud kontentanalüüs. Vaadatud 14.05.2023

<https://samm.ut.ee/kontentanalyyis>

Kivimäe S. & Tamul S. (1999). Kõrgemast naisharidusest Venemaal. *Vita Academica, Vita Feminea*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 72-92.

Kivimäe, S.(1995). Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupoja ühiskonnast rahvusriigini*. Toimetanud Jansen, E. ja Arukaev, J.. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv. Eesti TA Ajaloo Instituut, 118-135.

Kleis, R. (1932). *Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Koolireform kinnitati. (27.05.1934). *Postimees* nr 141 (1886-1944).

Kängsep, K. (2016). Naiste õigusharidus Eestis 20.sajandi alguses. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Lazar, M. M. (2005). Politicizing Gender in Discourse: Feminist Critical Discourse Analysis as Political Perspective and Praxis. *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse*. Palgrave Macmillan, 1-19.

Liim, A. (1999). *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*. Tartu: Rahvusarhiiv.

Lindsalu, E. (2008). Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Miller, V.; Robert, K.; Lott, M.; Loodus, R.; Reitsak, G.; Püss,L.; Tingre, I.(1978). *Eesti Raamat 1525-1975*. Toimetanud Peegel, J.. Tallinn: Valgus.

Mills, C. E. (1994). The portrayal of women in history textbooks. *Theses Digitization Project*. 885, 50-52. Vaadatud 12.05.2023 <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/885>

Muravyeva, M. (2006). Shaping gender and national identity through Russian history textbooks on world history. *Yearbook of the International Society for Didactics of History 2005*, 51-62.

Murutalu, M. (2019). Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel. Bakalaureusetöö. Narva: Tartu Ülikooli Narva Kolledž.

Normak, V. (2012). *Hariduspoliitika ülevaade 1918-1940. Tallinna hariduselu 1918-2010*. Tallinn: Tallinna Haridusamet.

Palamets, H. (1968). *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Palamets, H. (11.09.2014). Palametsa pajatused. *Tartu Ekspress* nr 30 (307).

Petersen, F. (2001). *Mälestusi ja tähelepanekuid*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus.

Pettai, A. (2015). Eesti Vabariigi varase ajaloo kajastamine aastatel 1989-2006 ilmunud õppekirjanduses. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Puusild, G. (2016). Araablase kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes sõdade vahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Randmaa, L. (2013). Põhjamaade kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes 1849-1939. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Rannap, H. (1998). *Eesti kooli biograafilise leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus.

Raska, L. (2012). Alma Ostra – Oinase elu ja tegevus (1886-1960). Bakalaureusetöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Rayle, C. (25.11. 2020). Herstory: An Analysis of the Representation of Women in Middle Grades U.S. History Textbooks. *Student Research Submissions*. 374. Vaadatud 12.05.2023

https://scholar.umw.edu/student_research/374

Sakova, A. (2006). Eesti naise ühiskondlik-poliitiline ja perekondlik roll 1920. aastate alguses Emma Asson-Petersoni näitel. *Ariadne Lõng* 2005/2006 VI aastakäik ½, Eesti Naisuurimus ja Teabekeskus (ENUT) Tallinna Ülikool, 121-129.

Sirk, V. (03.08.1991). Emma Asson 1950. aastate lõpul. Ajaloõpikute autor. *Õpetajate leht* nr 31, 4.

Sirk, V.(1993). Eesti keskkoolide ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpikud 1919-1930. *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised* 1993/4, 47-64.

Sirk, V. (2000). Keskkooli ajalooõpik Eesti Vabariigis 1918-1940. *Tuna* 2000/2, 78-89.

Stahl, K. (2010). Ateneumi kunstikoolid ja naised Eestist. *Ariadne Lõng* ½ 2010, lk 3-15.

Tamar, J. (2013). Eesti naiskorporandi kuvand perioodikas aastatel 1920-1940. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Tamm, E. (18.08.2013). Helmi Mäelo “Sammud edasi”. “Eesti naine läbi aegade” saamislugu. *Naiste Hääl*. Vaadatud 13.05.2023 <https://naiseddotnet1.wordpress.com/2013/09/24/helmi-maelo-sammud-edasi-eesti-naine-labi-aegade-saamislugu/>

Tamm, E. (17.02.2017). Eesti feministide eelkäija Marie Reisik 130. *Sirp* nr7/8, 48.

Tamul, S. (1999). Naisüliõpilased Tartu Ülikoolis 1905-1918. *Vita Academica, Vita Feminea*. Tartu, 93-126.

Tetreault, M. K. T. (1985). Feminist phase theory: An experience-derived evaluation model. *The Journal of Higher Education* 56(4), 363-384. Vaadatud 12.05.2023

<https://www.jstor.org/stable/1981301>

Trecker, J. L. (1973). Women in US History High School Textbooks. *International Review of Education* Vol. 19, No. 1, The Education of Women (1973), 133-139. Vaadatud 13.05.2023

<https://www.jstor.org/stable/3442980>

Tuvi, S. (2020). Soorollide kajastamine kuuenda klassi inglise keele õpikus "I Love English IV".
Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Usin, H. (2017). Naisekeha kõlblusvastasuse sümbolina 1920. aastate läänemaailmas ja Eestis.
Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

van Dijk, T. A. (2005). *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Värat, I.-H. (2021). Emantsipeeruva naise kuvand ajakirjas Kratt aastatel 1925-1940.
Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Raadiosaated

Eesti Rahvusringhääling (29.03.2008). Eesti lugu. EV – 90. Marie Reisik. Vikerraadio. Kuulatud
11.05.2023 <https://vikerraadio.err.ee/788235/eesti-lugu-ev-90-marie-reisik>

LISAD

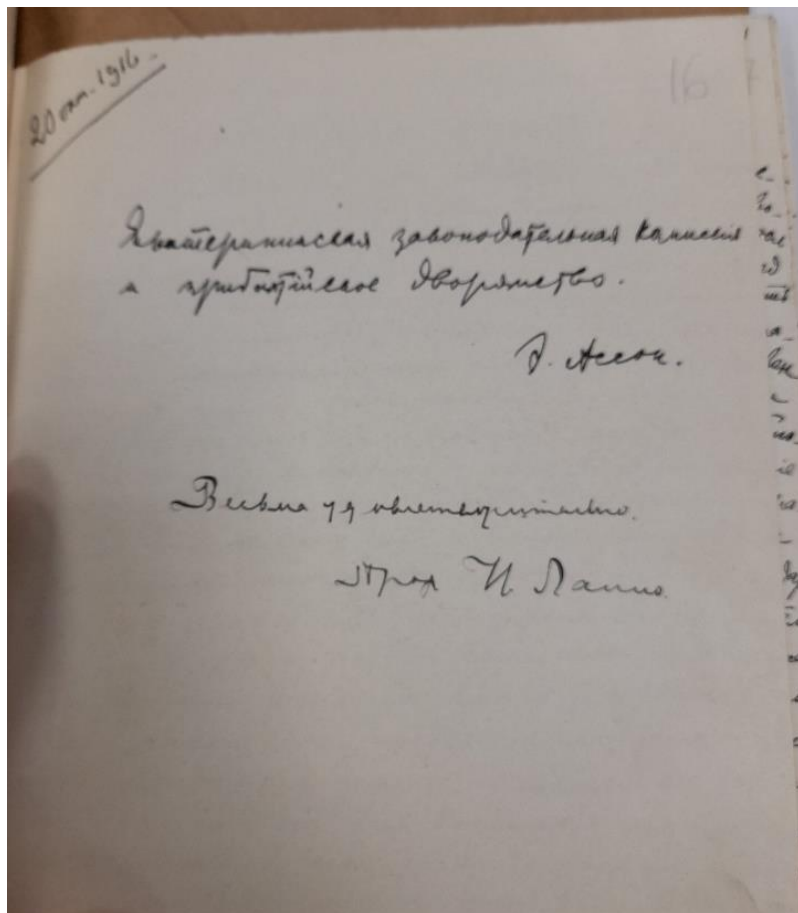
Lisa 1. Emma Assoni foto Tartu Ülikooli üliõpilastoimikust.

Emma Assoni foto Tartu Ülikooli üliõpilastoimikust. Foto on tehtud Tartus, fotograaf Wold.Thomsoni päevapildi töökojas. Foto täpne aastaarv teadmata, tõenäoliselt 1915 või varasem aeg.

RA, EAA.402.1.1055

Lisa 2. Emma Assoni Tartu Ülikooli lõputöö esikaas 1916. aastast.

Emma Assoni Tartu Ülikooli lõputöö esikaas 1916. aastast pealkirjaga “Katariina Suure seadusandlik komisjon.”.

RA, EAA.402.1.1055

Lisa 3. Asutava kogu saadikud.

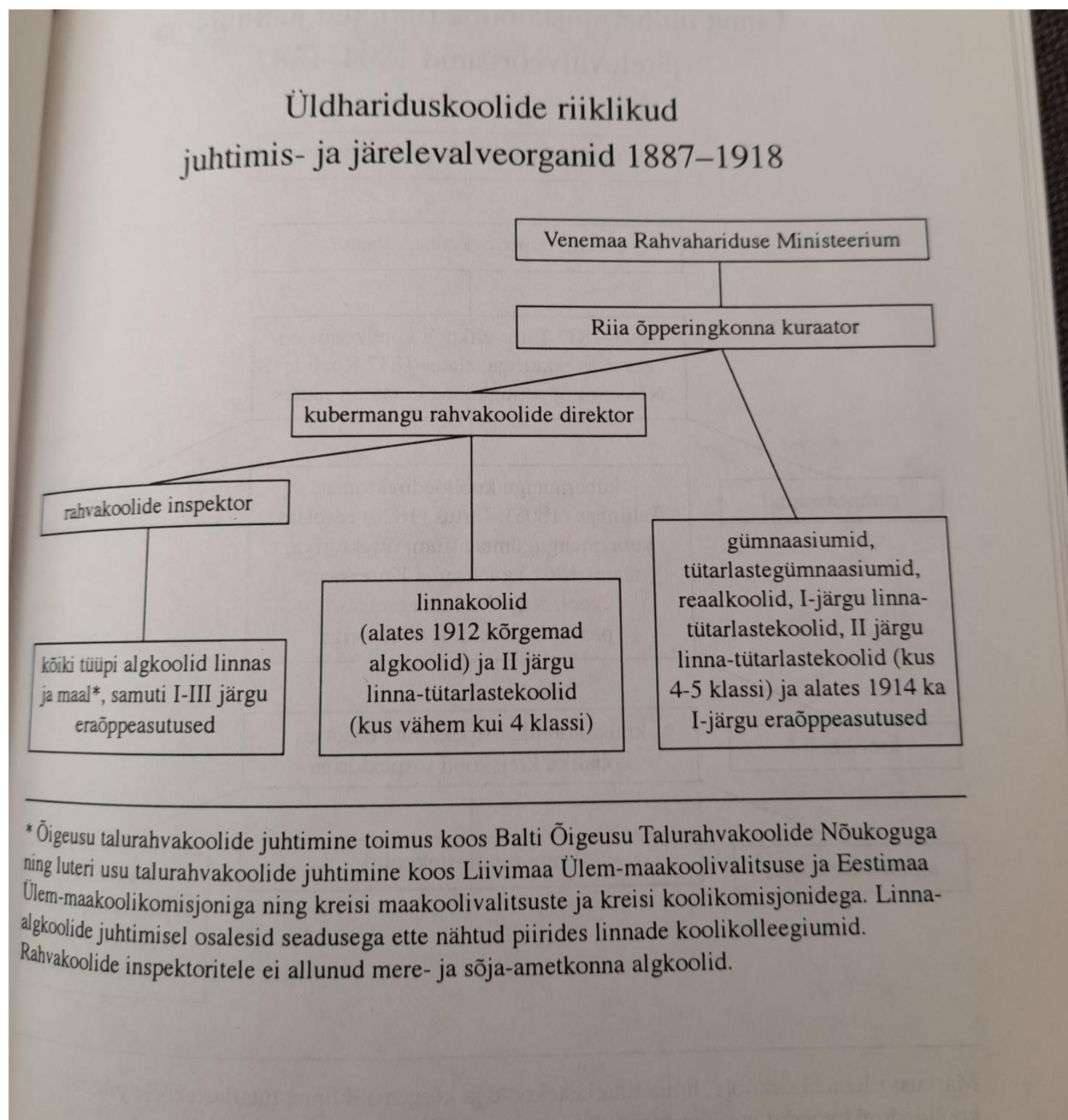
Asutava Kogu naissaadikud, lk 31. Seisavad vasakult paremale: Emma Asson-Peterson, Helmi Jansen, Alma Ostra-Oinas. Istuvad: Marie Reisik, Minni Kurs-Olesk, Anna Tõrvand-Tellmann, Johanna Päts. Foto ajalehest *Naiste Hääl* nr 2, veebruar 1928.

Lisa 4. Eesti Naisorganisatsioonide Liidu juhatus 1925. aastal.

Eesti Naisorganisatsioonide Liidu juhatus 1925. aastal, lk 170. Vasakult: Linda Einbund, Emma Peterson, Klara Holst, Alma Ostra-Oinas, Marie Reisik, Amalie Kotkas, Johanna Päts, Alma Rostfeldt, Emma Lasberg. Foto asukoht: *Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat II. Ülewaade E.N. Liidu teisest tegevusjärgust 1923-1925*, Tallinn.

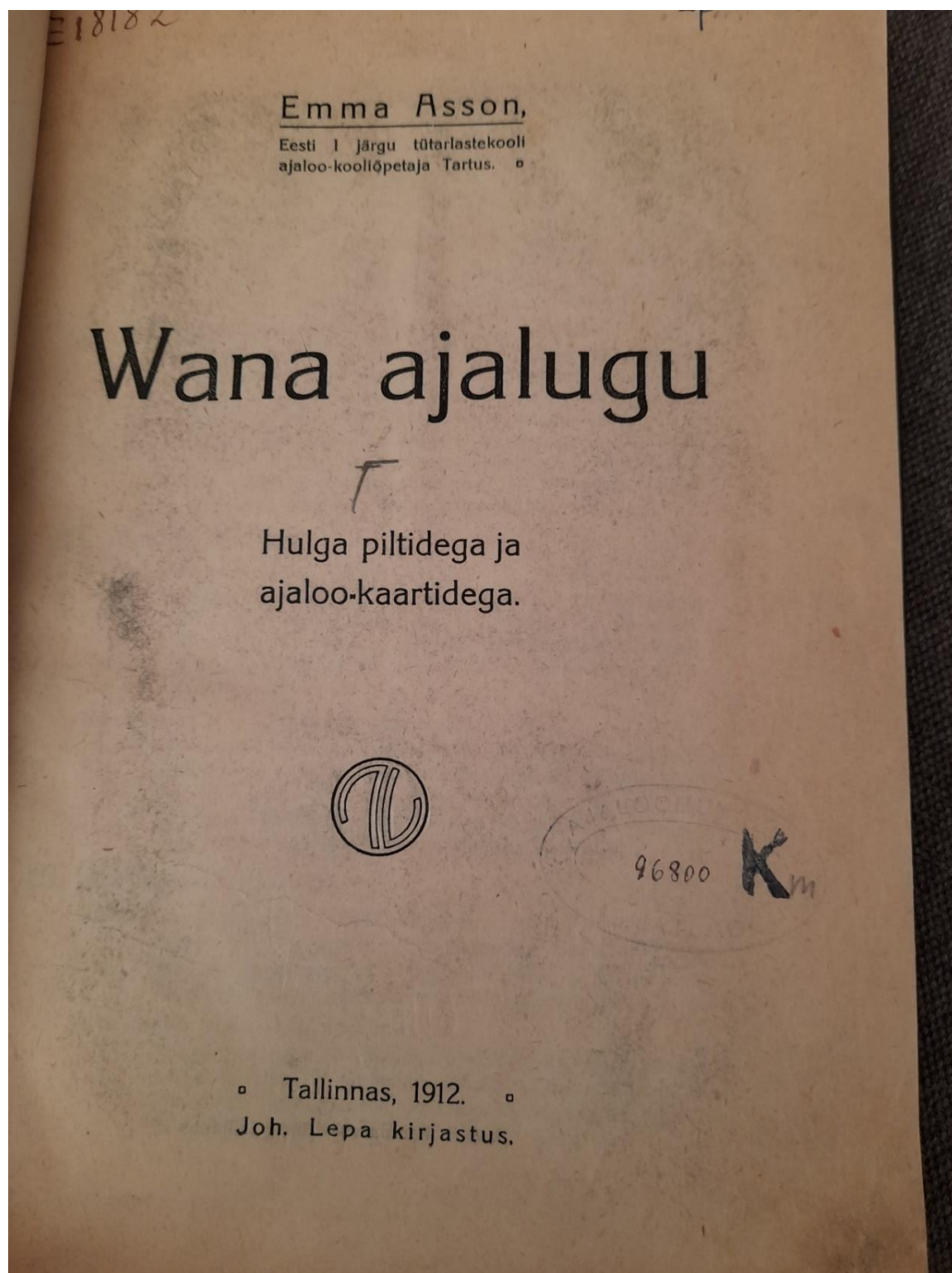
Lisa 5. Joonis üldhariduskoolide riiklikutest juhtimis- ja järelevalveorganitest 1887-1918.

Üldhariduskoolide riiklikud juhtimis- ja järelevalveorganid 1887-1918, lk 17

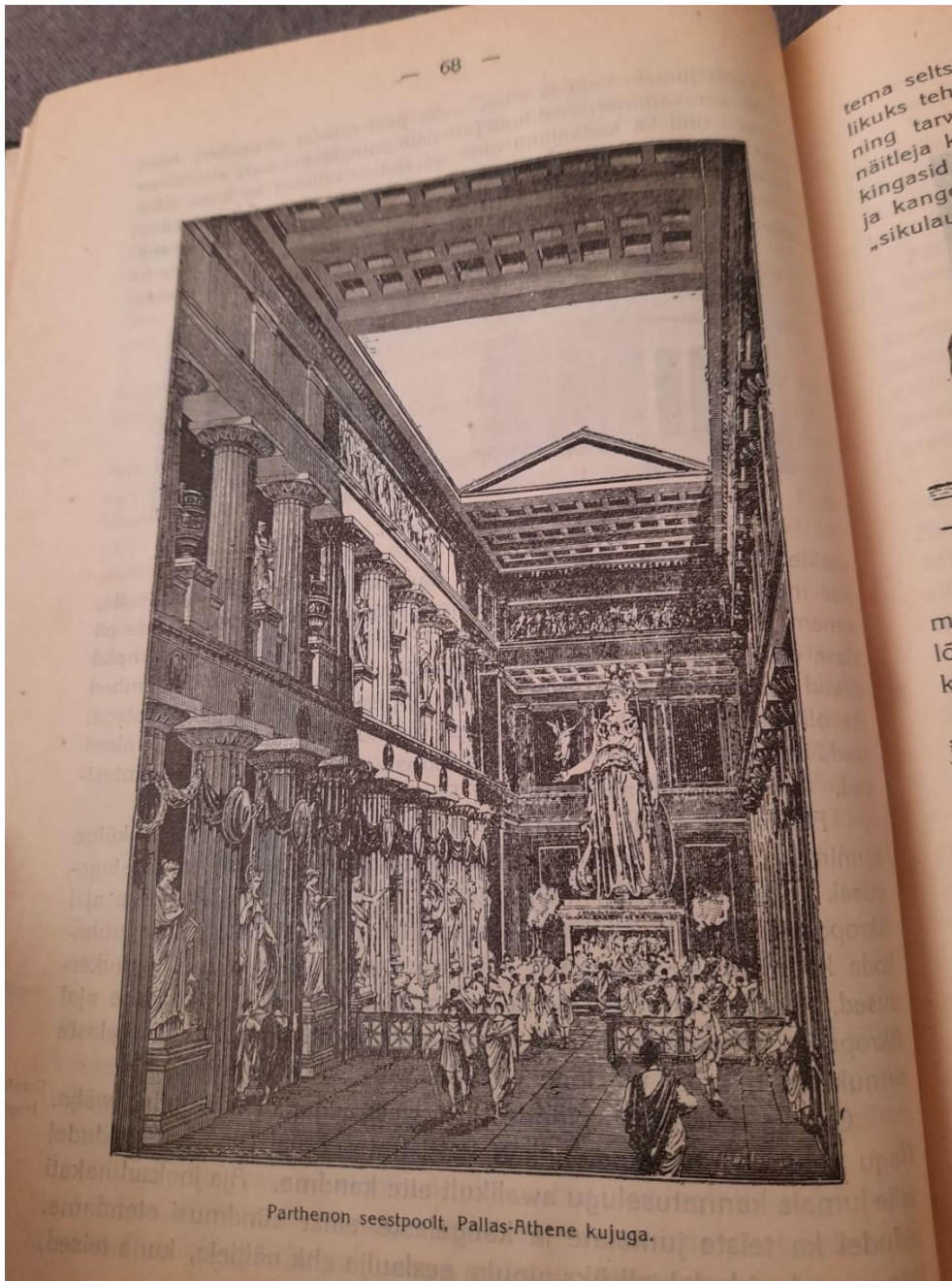
Foto pärineb: Liim, A. (1999). *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917.aastani*. Tartu: Rahvusarhiiv.

Lisa 6. E. Assoni õpiku „Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ esikaas.

Assoni vana aja õpiku esikaas. Asson, E. (1912). *Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega*. Tallinn: Joh. Lepa kirjastus.

Lisa 7. Illustratsioon Pallas-Athene kujust Parthenonis

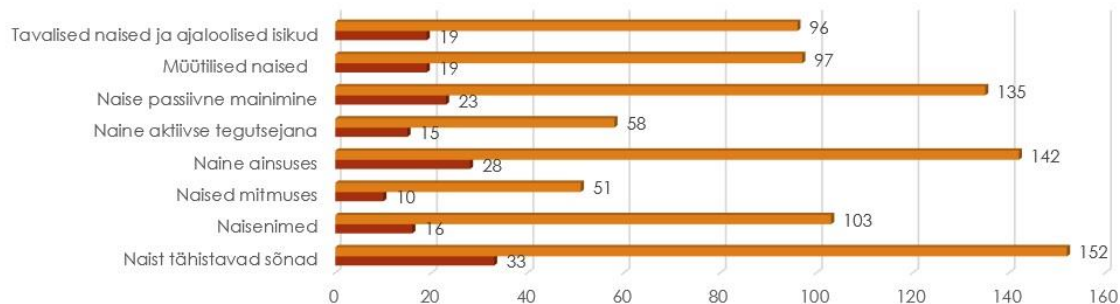

Parthenon seestpoolt, Pallas-Athene kujuga, lk 68

Illustratsioon õpikus Asson, E. (1912). *Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega*. Tallinn: Joh. Lepa kirjastus.

Lisa 8. E. Assoni „Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ ja J. Sitska „Üleüldine ajalugu. 1. jagu, Wana aeg“ (1910) õpikutes naiste mainimise võrdlus diagrammina.

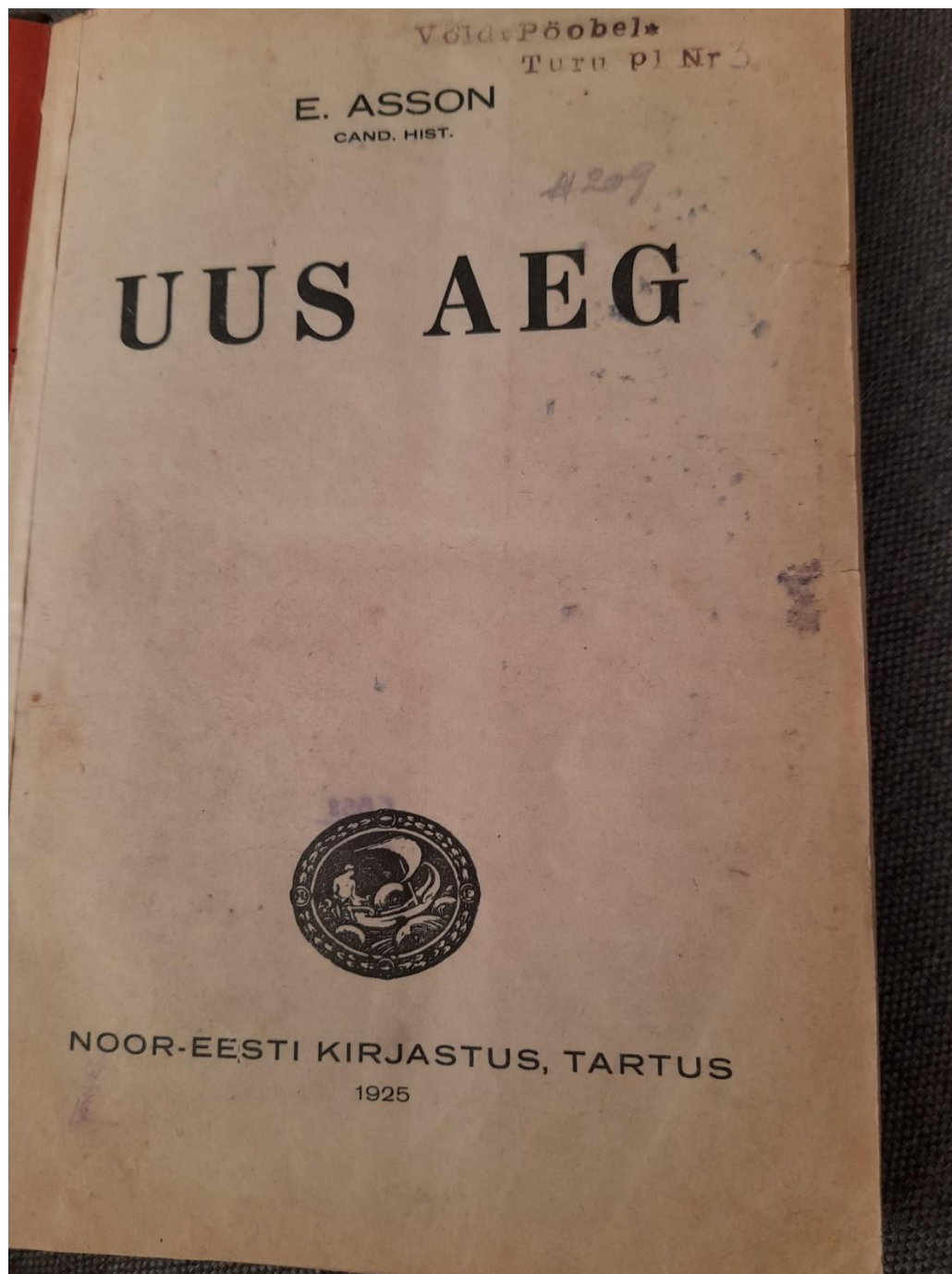
Vana aja õpikute võrdlus

	Naist tähistavad sõnad	Naisenimed	Naised mitmuses	Naine ainsuses	Naine aktiivse tegutsejana	Naise passiivne mainimine	Müütilised naised	Tavalised naised ja ajaloolised isikud
J. Sitska „Üleüldine ajalugu. 1. jagu, Wana aeg“ (1910)	152	103	51	142	58	135	97	96
E. Asson „Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912)	33	16	10	28	15	23	19	19

■ J. Sitska „Üleüldine ajalugu. 1. jagu, Wana aeg“ (1910) ■ E. Asson „Wana ajalugu. Hulga piltidega ja ajaloo-kaartidega“ (1912)

Lisa 9. Emma Assoni õpiku „Uus aeg“ (1925) esikaas

Assoni uue aja õpiku esikaas. Asson, E. (1925). *Uus aeg*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Lisa 10. Illustratsioon kuninganna Elisabethist Emma Assoni õpikus „Uus aeg“ (1925)

§ 22. **Kuninganna Elisabeth (1558—1603).** Elisabeth sai humanistliku hariduse; ta oskas hästi ladina keelt, võis lugeda greeka keeles ja rääkis vabalt prantsuse keelt. Elisabeth oli kõrge kasvuga, kahvatu, tumedate silmadega ja punaka juuksega. Ta riietus alati väga uhkelt ja armastas hiilgavalt esineda. Suuri küsi-

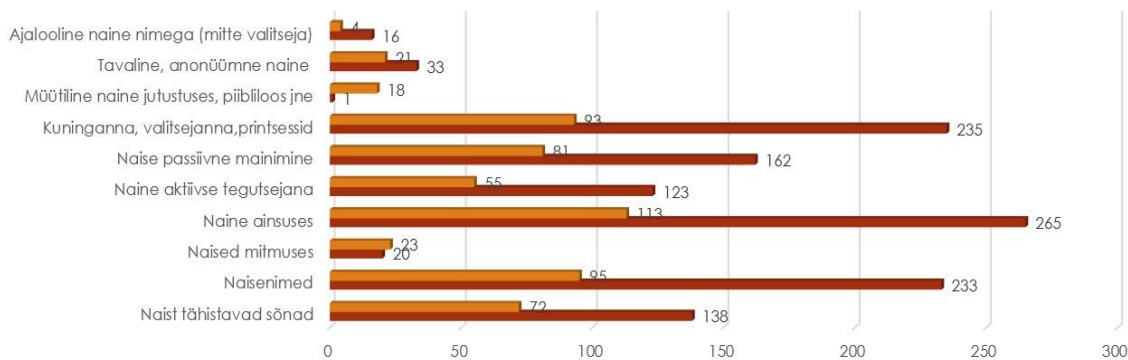

Elisabeth

Elisabeth, lk 38. Illustratsioon pärineb Asson, E. (1925). *Uus aeg*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Lisa 11. E. Assoni „Uus aeg“ (1925) ja J. Adamsoni „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ (1933) õpikutes naiste mainimise võrdlus diagrammina.

Uue aja õpikute võrdlus

	Naist tähistavad sõnad	Naisenimed	Naised mitmuses	Naine ainsuses	Naine aktiivse tegutsejana	Naise passiivne mainimine	Kuninganna, valitsejanna, printsessid	Müütiline naine jutustuses, piibliloos jne	Tavaline, anonüümne naine	Ajalooline naine nimega (mitte valitseja)
J. Adamson „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ (1933)	72	95	23	113	55	81	93	18	21	4
E. Asson "Uus aeg" (1925)	138	233	20	265	123	162	235	1	33	16

■ J. Adamson „Uus aeg I, keskkooli III klassi kursus“ (1933) ■ E. Asson "Uus aeg" (1925)